

**T.C.**  
**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA**  
**ANABİLİM DALI**

**TİCARİ VE FİNANSAL AÇIKLIĞIN EKONOMİK BÜYÜME**  
**ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**MERVE KORKUT**

**BALIKESİR, 2021**



**T.C.**  
**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA**  
**ANABİLİM DALI**

**TİCARİ VE FİNANSAL AÇIKLIĞIN EKONOMİK BÜYÜME**  
**ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**MERVE KORKUT**

**TEZ DANIŞMANI**

**DOÇ. DR. HASAN HÜSEYİN YILDIRIM**

**BALIKESİR, 2021**

**T.C.**  
**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TEZ ONAYI**

Enstitümüzün Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Anabilim Dalı'nda 201812555007 numaralı Merve KORKUT'un hazırladığı "Ticari ve Finansal Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi" konulu YÜKSEKLİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca ..... tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan).....

İmza

Üye (Danışman) .....

İmza

Üye.....

İmza

.../.../...

Enstitü Onayı

## ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

.../.../20...

İmza

Merve KORKUT

## ÖNSÖZ

Çalışmada ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bağımlı değişkenin ekonomik büyüme, bağımsız değişkenlerinde ticari ve finansal açıklık olduğu çalışmada kontrol değişkenlerde ampirik analize dahil edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerinde etkisinin bulunup bulunmadığı ve bu etkinin ne düzeyde olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Almış olduğum yüksek lisans eğitimi süresince yardımda bulunmaktan çekinmeyen ve yardımlarını hiçbir zaman benden esirgemeyen, bu tezin yazımında görüş ve önerilerini belirterek tezin yapısının güçlendirilmesinde önemli ölçülerde katkılarda bulunan, sahip olduğu bilgi ve deneyimleri ile her daim bana destek olan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM'a sabrı, anlayışı ve emekleri için teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans eğitimimde emeği geçen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mehmet Emin AKKILIÇ, Doç. Dr. Volkan ÖZBEK, Doç. Dr. Sabriye ÇELİK UĞUZ ve Doç. Dr. Sevgi SEZER'e teşekkürlerimi borç bilirim.

Hayatım boyunca almış olduğum tüm kararlarda yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen annem Meryem ŞAHİN ayrıca kardeşim Zeynep SADAY'a emekleri ve göstermiş oldukları sabır için teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

**BALIKESİR, 2021**

**MERVE KORKUT**

## ÖZET

# TİCARİ VE FİNANSAL AÇIKLIĞIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

**KORKUT, Merve**

**Yüksek Lisans, Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Anabilim Dalı**

**Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM**

**2021, 105 Sayfa**

Geçmişte olduğu kadar günümüzde de ekonomik büyüme kavramı önemini korumaktadır. Küreselleşme ile birlikte ekonomik büyüme, ülkeler arasında rekabet aracı haline gelmiştir. Son yıllarda ülkeler arasındaki sınırların fiziken kalkmasıyla birlikte, ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme ile olan ilişkisi ilgi çekmeye başlamıştır. 1960'lı yıllardan sonra ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1990'lı yıllardan sonra ise, finansal açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki merak konusu olmuştur. Ticari açıklık kavramını, uluslararası düzeyde gerçekleşen mal ve hizmet hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması veya azaltılması şeklinde tanımlamak mümkündür. Finansal açıklık kavramını ise, sermaye hareketlerindeki engellerin, kısıtların kaldırılması finansal piyasaların bütünleşmesi olarak tanımlamak mümkündür.

Bu çalışmada, ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, BRICS ve Türkiye ülkelerinin verileri baz alınarak analiz yapılmıştır. Yıllık bazda 2005-2019 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında panel birim kök testi, pedroni eşbütünleşme testi, nedensellik testi ve panel regresyon testi kullanılmıştır. Ekonometrik analiz sonuçlarına göre, ticari açıklığın ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Ekonomik Büyüme, Ticari Açıklık, Finansal Açıklık, Panel Veri Analizi

## **ABSTRACT**

### **THE EFFECT OF TRADE AND FINANCIAL OPENNESS ON ECONOMIC GROWTH**

**KORKUT, Merve**

**Master's Thesis, Department of International Trade and Marketing**

**Thesis Advisor: Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM**

**2021, 105 Pages**

The concept of economic growth maintains its importance today as it was in the past. With globalization, economic growth has become a means of competition between countries. With the physical removal of borders between countries in recent years, the relationship between trade and financial openness and economic growth has started to attract attention. After the 1960s, the relationship between trade openness and economic growth, and after the 1990s, the relationship between financial openness and economic growth has been a matter of curiosity. It is possible to define the concept of trade openness as the removal or reduction of barriers to the movement of goods and services at the international level. The concept of financial openness, on the other hand, can be defined as the removal of obstacles and constraints in capital movements and the integration of financial markets.

In this study, it is aimed to examine the effect of trade and financial openness on economic growth. In the study, analysis was made based on the data of BRICS and Turkey countries. Data from 2005 to 2019 were used on an annual basis. In the application part of the study, panel unit root test, pedroni cointegration test, causality test and panel regression test were used. According to the results of econometric analysis, it was concluded that trade openness and financial openness have a negative effect on economic growth.

**Keywords:** Economic Growth, Trade Openness, Financial Openness, Panel Data Analysis



## İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ .....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÇİZELGELER LİSTESİ .....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ .....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
<b>1.GİRİŞ .....</b>	<b>1</b>
1.1. Araştırmanın Problemi .....	2
1.2. Araştırmanın Amacı .....	3
1.3. Araştırmanın Önemi .....	3
1.4. Araştırmanın Varsayımları .....	3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları .....	3
1.6. Tanımlar .....	4
<b>2.İLGİLİ ALANYAZIN .....</b>	<b>5</b>
2.1. Kuramsal Çerçeve .....	5
2.1.1. Ekonomik Büyüme .....	5
2.1.1.1. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi .....	6
2.1.1.2. Ekonomik Büyümenin Tarihsel Gelişimi.....	7
2.1.1.3. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri .....	8
2.1.1.4. Ekonomik Büyüme Modelleri.....	11
2.1.1.4.1. Geleneksel Büyüme Modelleri .....	11
2.1.1.4.2. Klasik Büyüme Teorileri .....	12
2.1.1.4.3. Keynesyen (Harrod- Domar) Büyüme Modeli.....	15
2.1.1.4.4. Neo-klasik Büyüme Modeli .....	16
2.1.1.4.5. Karl Marx'ın Büyüme Modeli.....	17
2.1.1.4.6. İçsel Büyüme Teorileri .....	18
2.1.2. Finansal Gelişme.....	19
2.1.2.1. Finansal Gelişme Göstergeleri .....	21
2.1.2.2. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi .....	23

2.1.2.3. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi Yaklaşımları .....	25
2.1.3. Dışa Açıklık .....	26
2.1.4. Ticari Açıklık.....	28
2.1.4.1. Ticari Açıklığın Ölçütleri.....	29
2.1.4.2. Ticari Açıklığın Ülke Ekonomileri Açısından Önemi .....	34
2.1.4.3. Türkiye Ekonomisinde Ticari Açıklık .....	36
2.1.5. Finansal Açıklık.....	42
2.1.5.1. Finansal Açıklık ve Finansal Serbestleşme İlişkisi.....	44
2.1.5.2. Türkiye’de Finansal Serbestleşme Süreci .....	48
2.1.6. Derecelerine Göre Dışa Açıklık Türleri.....	51
2.1.7. Dışa Açıklığın Ülke Ekonomilerine Etkileri .....	53
2.2. İlgili Araştırmalar .....	55
<b>3.YÖNTEM.....</b>	<b>61</b>
3.1. Araştırmanın Modeli .....	61
3.2. Evren ve Örneklem.....	62
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri .....	62
3.4. Verilerin Toplanma Süreci .....	62
3.5. Verilerin Analizi.....	62
3.5.1. Panel Veri Analizi.....	63
3.5.1.1. Panel Veri Modellerinde Tahmin Yöntemleri (Sabit Etki ve Rassal Etki).....	64
3.5.1.1.1. Hausman Yöntemi .....	65
3.5.1.1.2. Wald Testi .....	65
3.5.1.2. Panel Birim Kök Testleri .....	66
3.5.1.2.1. Levin, Lin ve Chu Panel Birim Kök Testi.....	66
3.5.1.2.2. Breitung Birim Kök Testi.....	68
3.5.1.2.3. Im, Pesaran ve Shin Panel Birim Kök Testi.....	68
3.5.1.2.4. Fisher-ADF & Philips Perron (PP) Birim Kök Testi .....	69
3.5.1.2.5. Hadri Birim Kök Testi.....	69
3.5.1.3. Panel Eşbütünleşme Analizi.....	70
3.5.1.3.1. Pedroni Panel Eşbütünleşme Analizi.....	70
3.5.1.3.2. Kao Panel Eşbütünleşme Testi .....	71
3.5.1.4. Nedensellik Testi.....	71

3.5.1.4.1. Granger Nedensellik Testi.....	71
3.5.1.5. Panel Regresyon Analizi.....	72
3.5.1.5.1. Havuzlanmış Panel Modeli.....	73
3.5.1.5.1.1. Sabit Etkiler Modeli.....	74
3.5.1.5.1.2. Rassal Etkiler Modeli.....	74
3.5.1.6. Dirençli Tahminciler.....	74
3.5.1.7. Panel Regresyon Modelinin Belirlenmesi İçin Kullanılan Testler ....	75
3.5.1.8. Breusch- Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testleri.....	75
3.5.1.9. Klasik Modelde Heteroskedasite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon.....	76
3.5.1.9.1. Klasik Modelde Heteroskedasite.....	76
3.5.1.9.2. Breush- Pagan / Cook-Weisberg Testi.....	76
3.5.1.9.3. White Testi.....	77
3.5.1.9.4. Klasik Modelde Otokorelasyon.....	77
3.5.1.9.5. Durbin –Watson Testi.....	77
<b>4.BULGULAR VE YORUMLAR.....</b>	<b>78</b>
4.1. Birim Kök Testi Sonuçları.....	78
4.2. Eşbütünleşme Testi Bulguları.....	81
4.3. Nedensellik Testi Bulguları.....	82
4.4. Regresyon Testi Bulguları.....	83
<b>5.SONUÇ ve ÖNERİLER.....</b>	<b>86</b>
5.1. Sonuçlar.....	86
5.2. Öneriler.....	90
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>91</b>
<b>EKLER.....</b>	<b>102</b>

## ÇİZELGELER LİSTESİ

	<b>Sayfa</b>
<b>Çizelge 1.</b> 2002-2018 Yılları Arasındaki Doğrudan Yabancı Yatırım .....	47
<b>Çizelge 2.</b> Çalışmada Kullanılan Değişken ve Kısaltmaları.....	78
<b>Çizelge 3.</b> Değişkenlerin Birim Kök Sonuçları I(0) .....	79
<b>Çizelge 4.</b> Değişkenlerin Birim Kök Sonuçları I(1) .....	80
<b>Çizelge 5.</b> GSYH ve FAO Değişkenlerinin Pedroni Eşbütünleşme Testi Sonuçları .	81
<b>Çizelge 6.</b> FAO ve GSYH Değişkenlerine Ait Nedensellik Testi VECM Bulguları.	82
<b>Çizelge 7.</b> D_TAO ve GSYH Değişkenlerine Ait VAR Granger Nedensellik Testi Sonuçları .....	82
<b>Çizelge 8.</b> GSYH ve Diğer Değişkenlere Dair Breusch Pagan LM Testi Sonuçları .	83
<b>Çizelge 9.</b> GSYH ve Diğer Değişkenlere Dair Farklı Varyanslılık ve Otokorelasyon Sonuçları .....	83
<b>Çizelge 10.</b> Cameron& Trivedi's Decomposition of IM- Test Sonuçları.....	84
<b>Çizelge 11.</b> GSYH ve Diğer Değişkenler için Regresyon Sonuçları.....	84

## ŞEKİLLER LİSTESİ

**Sayfa**

**Şekil 1.** Araştırmanın Modeli..... 61



## KISALTMALAR LİSTESİ

<b>ABD</b>	: Amerika Birleşik Devletleri
<b>DTH</b>	: Dış Ticaret Hacmi
<b>DTÖ</b>	: Dünya Ticaret Örgütü
<b>ENF</b>	: Enflasyon
<b>FAO</b>	: Finansal Açıklık Oranı
<b>GATT</b>	: Ticaret Genel Anlaşması
<b>GSYH</b>	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
<b>HSPD</b>	: Yerel Hisse Senedi Ticaretinin Toplam Piyasa Değerine Oranı
<b>IMF</b>	: International Monetary Fund
<b>İS</b>	: İşsizlik
<b>KG</b>	: Kişi Başına Düşen Enerji Tüketimi
<b>M</b>	: İthalat
<b>NDYY</b>	: Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar
<b>OECD</b>	: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
<b>RFAİZ</b>	: Reel Faiz
<b>TAO</b>	: Ticari Açıklık Oranı
<b>TCMB</b>	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
<b>TİM</b>	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
<b>TÜİK</b>	: Türkiye İstatistik Kurumu
<b>VECM</b>	: Vektör Hata Düzeltme Modeli

**WB** : World Bank

**X** : İhracat

**XCC** : İhracat Mal Kompozisyonu



# 1. GİRİŞ

Ekonomik alanda yaşanan küreselleşmenin en eski boyutlarından biri ticaret alanındaki küreselleşmedir. Ticaret alanındaki küreselleşme ülkeler arasındaki serbest ticaretin gelişmesi ve karşılıklı benzerliğin ve bağımlılığın artmasıdır. 1970-1980 yılları arasındaki dönemde yaşanmış olan değişimler 1980'li yıllarda Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkeleri dışa açık ekonomi politikaları uygulamaya yöneltmiştir (Saçık, 2008). Böylece birçok ülke uluslararası ticaretin ekonomik büyümeye katkı sağlayabileceği düşüncesine sahip olmuş ve ulusal sınırlarını açarak dünya ekonomisiyle bütünleşme yoluna gitmiştir. Ülkelerin ekonomik sınırlarını kaldırmaları 1990'lı yıllarda daha belirgin hale gelmiştir. Böylece uluslararası alandaki ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisiyle birlikte, uluslararası ticaret ülkeler arasında belirgin olarak artış göstermiştir (Jallow, 2019).

Ülkelerin dışa yönelik stratejileri ile birlikte dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi de inceleme konusu haline gelmektedir. Dışa açıklık finansal açıklık ve ticari açıklığı kapsamaktadır. Çalışmada ele alınan ticari açıklık, ülkelerin dış dünya ile gerçekleşen ticari ilişkilerinde ne derece serbest ne derece katı politikalar uyguladığının göstergesi olmaktadır (Saçık, 2008). Finansal açıklık ise, ülkelerin sermaye hareketlerinde bulunan engellerin, kısıtların kaldırılması ve finansal piyasaların bütünleşmesi olarak ifade edilmektedir (Sadat, 2015).

Ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyüme ile olan ilişkisi iktisat literatüründe tartışmalı konulardan bir tanesidir. İktisatçılar, ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyümeye etkisinin öneminden dolayı ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyümeye etkisine yönelik tahminlere önem vermişlerdir (Durak, 2018). 1960'lı yıllardan itibaren ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik çalışmalara, 1990'lı yıllardan itibaren ise, finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir (Saçık, 2008).



Bu çerçevede çalışmanın odak noktası, Türkiye ve Brics ülkeleri baz alınarak ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Araştırmada 2005-2019 yılları arasındaki veriler baz alınmış, yıllık veriler üzerinden çalışma yürütülmüştür.

Bu çalışmada 5 adet bölüm bulunmaktadır:

Birinci bölümde, giriş başlığı, giriş başlığının altında yer alan araştırmanın problemi, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, araştırmanın varsayımları, araştırmanın sınırlılıkları ve tanımları yer almaktadır.

İkinci bölümde ise öncesinde ekonomik büyüme kavramına, ölçülmesine, tarihsel gelişimine, belirleyicileri ve modellerine yer verilmiştir. Sonrasında ise finansal gelişme kavramına, göstergelerine, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisine yer verilmiştir. Dışa açıklık kavramına, türlerine, dışa açıklığın kapsamı içerisinde bulunan ticari ve finansal açıklık kavramına, ticari ve finansal açıklığın ölçümüne, önemine, ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyümeyle ilişkisine yönelik literatüre yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm ise, araştırma modeli, araştırmanın veri seti, yönteminden oluşmaktadır.

Dördüncü bölümde ise, uygulanmış olan ampirik analize, analize ait bulguya ve yapılan analizler sonucunda elde edilmiş olan bulgulara yer verilmiştir.

Beşinci bölümde ise, yapılan çalışmanın sonucunda elde edilmiş olan bulgular daha önce yapılmış olan benzer çalışmaların bulguları ile de karşılaştırılmış, değerlendirilmiş ve bu alanda araştırma yapacak olanlara öneriler verilmiştir.

### **1.1. Araştırmanın Problemi**

Bu çalışmada ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmektedir. Araştırmanın kavramsal alanyazın kısmında ekonomik büyüme kavramı, ekonomik büyümeyi etkileyen değişkenlerden ticari açıklık ve finansal açıklık irdelenmiştir. Çalışmada Türkiye ve Brics ülkeleri baz alınmıştır. Ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerinde dikkate değer bir öneme sahip olduğu görülmüştür.

Bu araştırmanın temel problemini “Ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nedir? “ sorusu oluşturmaktadır.

## **1.2. Araştırmanın Amacı**

Bu araştırma Türkiye ve Brics ülkeleri için ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini saptamak için hazırlanmıştır. Araştırmanın sonucunda ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi belirlenmiş olacaktır.

## **1.3. Araştırmanın Önemi**

Ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyümeye etkisi ile ilgili yakında akademik çalışmaların yapılmış olduğu düşünüldüğünde, bu çalışmanın da gelecekte yapılacak olan çalışmalara referans olacağı ve önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Literatür incelemesi yapıldığında ise diğer çalışmalara kıyasla, ticari açıklık ve finansal açıklık ile ilgili kullanılan içsel değişkenlerin ve çalışmada baz alınan ülke ve yılların araştırmaya farklı bir boyut kazandıracak olması bu çalışmanın önemli bir çıktısı olmaktadır. Ayrıca ticari ve finansal açıklıkla ilgili yapılacak olan çalışmalara da katkı sağlayacağı ve referans olacağı düşünülmektedir.

## **1.4. Araştırmanın Varsayımları**

Çalışmanın amacına uygun olarak, yapılmış olan çalışmalar ve literatür incelenmiştir. Ayrıca çalışmada panel veri analizi kullanılmış olup değişkenlere ait veriler doğruluğu kabul edilmiş olan internet ortamındaki kaynaklardan alınmıştır. Bu sebepten dolayı veri setinin oluşturulması için kullanılmış olan kurumlara ait verilerin, benzeri nitelik taşıyan diğer kurumların verileri ile aynı olduğu ya da ortak özellik taşıdığı varsayılmaktadır.

## **1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları**

Yapılmış olan bu çalışmadaki kuramsal çerçeve, ulaşılabilmemiş alanyazınla olması araştırmanın sınırlamasıdır. Ayrıca araştırmaya dahil edilen ticari açıklık

finansal açıklık ve ekonomik büyüme ile ilgili içsel değişkenlerin belirli sayıda olması çalışmanın diğer bir sınırlamasıdır. Araştırmada dahil edilen ülke ve baz alınan yılda sınırlandırılmıştır.

### **1.6. Tanımlar**

Bu bölümde ise, araştırmanın temelini oluşturmuş olan kavramlara ait tanımlar yer almaktadır. Bu kavramlar ise; ticari açıklık, finansal açıklık ve ekonomik büyümedir. Bu kavramlara ait tanımlar ise aşağıda belirtildiği gibidir:

**Ticari Açıklık:** Uluslararası düzeyde gerçekleşen mal ve hizmet hareketlerinin önündeki engellerin azaltılması ya da kaldırılmasıdır. Bir başka ifade ile ülkelerdeki ticari açıdan dışa açılma olgusu, ihracat ve ithalatın önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte, ifade edilen engellerin azaltılmasını ve ülkelerin dış ülkelerle gerçekleştirdikleri ticari hareketlerin artırılmasını da kapsamaktadır (Bilman, 2014).

**Finansal Açıklık:** Sermaye hareketlerinde bulunan engellerin, kısıtların kaldırılması ve finansal piyasaların bütünleşmesidir. Yani bu durumda finansal dışa açıklık, hem küreselleşmeyi hızlandıran bir faktör hem de küreselleşmenin bir unsuru olmaktadır. (Sadat, 2015).

**Ekonomik Büyüme:** Ülkelerin bir yıl içerisinde, mal ve hizmet kapasitesinde gerçekleştirdiği ve reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH)'da gerçekleşen ve ölçülebilir nitelikte olan reel artışlardır. Başka bir tanıma göre büyüme, bir ülkede gerçekleşen kişi başına üretimin devamlı artma durumu olarak ifade edilmektedir (Taban, 2014).

## 2. İLGİLİ ALANYAZIN

### 2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu kısımda araştırmayla ilgili tanımlara yer verilmiştir.

#### 2.1.1. Ekonomik Büyüme

Ülkeler ekonomik büyüme yoluyla halkının kaliteli bir yaşam sürdürmelerini amaçlamaktadır. Fakat tüm ülkelerin, ekonomik büyümelerini gerçekleştirecek şartları yerine getirdiklerini söylemek güçtür. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra bazı ülkelerin ekonomik büyümelerini artırdıkları görülse de, dünya üzerindeki birçok ülkenin söz konusu büyümeyi gerçekleştiremediği görülmektedir. Günümüzde ise bu durumun sonucu olarak ülkeler arasındaki ekonomik durum, ülke halklarının yaşam koşulları arasındaki farkın gözle görülür hale gelmesiyle kendini göstermektedir (Durak, 2018).

Ekonomik büyüme kavramı, genel olarak 21.yüzyılın en çok kullanılan kavramları arasında yer almaktadır. Son yıllarda yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte gündelik yaşamımızda, akademik alanda, yazılı ve görsel basında da sıkça kullanılmaktadır (Öztürk, 2019).

Ekonomik büyüme, ülkelerde o ülkelerin makroekonomik politikaları ve yapısal koşulları çerçevesinde belirlenmektedir. Ayrıca ekonomik büyüme, ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Ülkeler arasında farklılığın meydana gelmesinde bireylerin refah seviyelerinin yükselmesinin de etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden ekonomik büyümenin, ekonomik kalkınmanın da en önemli göstergelerinden biri olduğu söylenebilmektedir (http-1).

Ekonomik büyüme, ülkelerin bir yıl içerisinde mal ve hizmet kapasitesinde gerçekleştirmiş olduğu ve reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH)'da gerçekleşen ve

ölçülebilir nitelikte olan reel artışlar olarak da tanımlanabilmektedir. Büyüme, bir ülkede gerçekleşen kişi başına üretimin devamlı artma durumu olarak da tanımlanabilmektedir. Bu nedenle ekonomik büyümenin kısa dönemli durağan bir olgu olmayıp uzun dönemli hareketli bir olgu olduğu söylenebilmektedir (Taban, 2014).

Büyüme, genel olarak iki farklı üretim artışı ile mümkün olur: Bunlardan ilki, ülke ekonomisi tam istihdam seviyesinde olduğunda ülke ekonomisine yeni üretim faktörlerinin dahil edilmesi veya ülkenin teknolojik ilerlemesi sonucunda üretim kapasitesinde ortaya çıkan orta ve uzun dönemli üretim artışıdır. Diğer üretim artışı ise, ülke ekonomisi eksik istihdam durumunda olduğunda talebin artması durumunda üretim kapasitesinin de artmasıdır (Berber, 2006).

Ekonomik büyüme kavramı hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler için önem taşımaktadır. Genel olarak, gelişmiş ülkeler ekonomi büyüme üzerine yoğunlaşırken, gelişmekte olan ülkeler daha çok ekonomik büyümeden ziyade ülkedeki siyasal, sosyal sorunları giderebilmek adına ekonomik gelişme kavramı üzerine yoğunlaşmaktadır (Yılmaz, 2019).

#### **2.1.1.1. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi**

Ekonomik büyüme oranını ifade edecek olursak, bir ülke ekonomisinde bir önceki döneme göre gerçekleşen gelir artışı olarak ifade edilebilmektedir. Bu durumda ekonomik büyüme oranı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ile ölçülmektedir. Ekonomide bir değişkenin, belirli bir dönemde ölçülen yüzde olarak ifade edilen değişimi, o değişkenin büyüme hızını vermektedir. Ekonomik büyüme de, ülkede mal ve hizmet üretiminde gerçekleşen net artış olduğu için o ülkedeki gayri safi yurtiçi hasıladaki artış o ülkedeki büyüme hızını göstermektedir. Bu duruma göre bir ülke ekonomisine ait yıllık büyüme oranı aşağıdaki şekilde hesaplandığı görülmektedir:

$$\text{Büyüme Oranı} = [Y(t) - Y(t-1)] / Y(t-1) \times 100$$

Y(t): t yılı için reel GSYH

Y(t-1) : t-1 yılı için reel GSYH

Bir ülkenin ekonomisinde, toplumun refah düzeyinin ölçümü için kullanılan en etkili yöntem kişi başına düşen milli gelirin kullanılmasıdır. Bunun nedeni ise, kişi başına düşen milli gelir, toplam gelirin nüfusa bölünmesiyle elde edildiği için, o ülkedeki bireylerin toplam gelirden ne kadar pay aldığını göstermesi olarak açıklanabilmektedir. Bununla birlikte bir ekonomideki gelir dağılımının en önemli göstergesi kişi başına düşen milli gelir büyüklüğü olmaktadır (Atılğan, 2004).

### **2.1.1.2. Ekonomik Büyümenin Tarihsel Gelişimi**

Ekonomik büyüme, makroekonominin en önemli ilgi alanlarından birisidir. Ekonomik büyümenin temeli Merkantilizm ve Fizyokrasi'ye kadar uzanmaktadır. Sanayi devriminin ortaya çıkması ile birlikte önemi gittikçe artmakta ve araştırma konusu olarak günümüze kadar uzanmaktadır (Doğan, 2019).

Ekonomik büyüme sanayi devrimine kadar durgun bir şekilde seyretmektedir. Sanayi devrimi döneminde ise ekonomik büyüme, tarım sektöründeki artışlar ve savaş gelirleri gibi dış faktörlere bağlıdır. Fakat doğal afetlerin meydana gelmesi ve salgın hastalıkların yaşanması sebebiyle ekonomide küçülmeler kendini göstermiştir. Sanayi devriminin gerçekleşmesi ile üretim yapısı değişmiş ve bu değişen üretim yapısı, ekonomik büyümeye farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Sanayi devriminin öncesinde, ekonomideki periyodik olmayan iktisadi dalgalanmalara önem verilmezken, sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte bu iktisadi dalgalanmalar önemli bir hal almıştır (Kalça ve Ekinci, 2008).

Ülkelerin iktisadi ve sosyal refahtaki artışında etkisi olan ekonomik büyüme kavramının teorik temellerini A.Smith, T.Malthus, D.Ricardo ve daha sonrasında da K.Marx, F.Ramsey, A.Young, F.Knight ve J.Schumpeter gibi iktisat düşünürleri ortaya koymuştur. Bu iktisadi düşünürler büyüme kavramını temel denge dinamikleri, kişi başına gelir ve nüfusun büyüme oranı, beşeri ve fiziksel sermayenin ekonomik büyümeyle olan ilişkileri, dış ticaret, teknolojik gelişme, eksik rekabet ve üretim yöntemleri ile açıklamaya çalışmışlardır. A.Smith ekonomik büyümeyi, üretimde iş bölümü ve uzmanlaşmanın getireceği verimlilik artışı ile birlikte tasarruf artışı ve sermaye stokuna yapılan ilaveler olarak iki ana unsurun etkisinde olduğunu savunmaktadır. Uzmanlaşma ve iş bölümünün gerçekleşmesi, emeğin verimliliğini artırmakta ve zamanda da tasarruf sağlamaktadır. Verimliliğin artmasının sonucu

olarak, sermaye stoku ve yatırımları artıracak ve ekonomik büyümeyi teşvik edecektir.

Malthus ise, ekonomik büyüme teorisinin analizinde nüfus kavramına yer vermektedir. Bunun sonucu olarak, ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için nüfus artış hızının kontrol altına alınması gerektiğini savunmaktadır. Aksi takdirde, nüfus arttıkça kişi başına düşen gelirin azalacağını belirtmektedir. Ricardo ise, doğal kaynakların kıt olması nedeniyle ekonomik büyümenin süreklilik arz etmeyeceğini ve mutlaka sonlanacağını savunmaktadır. Marx, büyüme kuramı ile ilgili olarak artık-değer üzerinde durmaktadır. Buna göre, emeğin verimliliğinin artmasının sonucu olarak artık-değer büyüyerek birikimleri artıracaktır. Schumpeter'e göre, ekonomide büyümenin itici gücü teknolojik gelişimdir. Ve bu teknolojik gelişmeyi sağlayacak olan ise ekonomik girişimlerdir. Ramsey ise, 1928 yılında yaptığı "A Mathematical Theory of Saving" isimli çalışmasında hanehalkının dönemlerarası optimizasyon kararlarını büyüme teorisine uyarlamıştır.

İktisat literatüründe önemli bir yere sahip olan Harrod ve Domar, Keynesyen teorisinin statik olan yapısını dinamik hale getirmeye çalışmışlardır. Neoklasik alanı iktisatçılarından Solow ve Swan ise, ekonomide girdilerin azalan verimliliğe sahip olduğu ve ölçeğe göre getirinin ise sabit varsayıldığı neoklasik üretim fonksiyonundan yararlanarak uzun dönemde ekonominin mutlaka dengeye geleceğini söylemektedirler. Bununla birlikte ülkelerin arasındaki gelişme farklılıklarının azalacağı ve ekonomik büyümeyi tetikleyeceğini ileri sürmüşlerdir. Fakat neoklasik büyüme modeli, teknolojik ilerlemenin nasıl meydana geldiğini açıklayamamakta ve eleştirilere maruz kalmaktadır. 1980'li yılların ortalarından itibaren ise Romer, Lucas, Rebelo ve sonrasında ise Grossman ve Helpman, Aghino ve Howitt gibi iktisat düşünürleri ise çalışmalarında içsel büyüme teorilerini önermiştir (Fındık, 2019).

### **2.1.1.3. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri**

Dünya üzerinde yer alan ülkelerin kültürel, ekonomik ve politik yapısının birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Ülkelerin bu farklılıklarından dolayı ekonomik büyümenin tek bir kaynağının bulunduğunu söylemek yanlıştır. Genel

olarak ekonomik büyümenin kaynakları; emek(işgücü), sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişmedir (Kuyubaşı, 2009).

Ülkelerin sahip oldukları üretim kaynakları, yani işgücü(emek), sermaye, doğal kaynaklar, teknoloji ve bilgi birikimi zamanla değişmektedir. Ekonomik büyüme ise, bu kaynakların nicelik ve niteliğindeki artışlar sonucunda meydana gelmektedir. Ekonomik büyüme rakamlarla ifade edilebildiğinden sonuç olarak, ekonomisi büyüyen bir ülkenin temel göstergesi ise, söz konusu ülkedeki üretim hacmindeki artış ve milli gelirindeki artışlardır (Yardımcı, 2006).

**Emek(İşgücü):** Bir ülkedeki işgücünü belirleyicisi, o ülkedeki nüfus miktarı ve o nüfusun yapısıdır. Fakat söz konusu ülkede yaşayan tüm nüfus işgücü olarak nitelendirilemez. Çünkü toplam nüfusun içerisindeki 15-64 yaşları arasındaki nüfus aktif nüfus olarak nitelendirilmektedir. Bu yaş aralığı içerisinde, eğitim gören öğrenciler, yaşadığı sağlık sorunları sebebiyle iş hayatına dahil olamayan bireyler, askerlik gibi sebeplerle çalışmayan bireyler aktif nüfus içerisinde değerlendirilmemektedir (Söylemez, 2019).

Bir ülke ekonomisinde, işgücünün artması için nüfusun artması ve belli sebeplerle aktif nüfusun içinde bulunmayanların mal ve hizmet üretim sürecine dahil olması gerekmektedir. Fakat nüfusun artması, ekonomide istihdam koşulları sağlanmadıkça işsizliği de beraberinde getirmektedir. Bu yüzden asıl önemli olan, emeğin verimliliğini arttırmaktır. Emeğin verimliliği ise, yaşam şartlarının iyileştirilmesi, eğitim etkinliğinin artması, bireylerin biyolojik ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi durumlarında artış göstermektedir (Karahan, 2014).

**Sermaye:** Ekonomik büyümenin diğer bir kaynağı ise sermayedir. Sermaye, mal ve hizmetlerin üretiminde kolaylık sağlayan ve toplumun biriktirdiği aktif varlıkların toplamı olarak tanımlanabilmektedir. Özsağır'a göre sermaye, mal ve hizmet üretiminde kullanılan üretilmiş kaynaklar stokudur. Geniş anlamda ise, bireyler tarafından icat edilen üretim araçlarının tümü olarak ifade edilebilmektedir. Mal ve hizmet üretiminde işgücünün verimliliğini artıran her türden alet, makine, tesis, bina, malzeme sermaye olarak sayılmaktadır. Sermayenin doğal kaynaklardan farkı ise bireyler tarafından üretilmiş olmalarıdır (Özsağır, 2008).



Başka bir tanım olarak da, bir ülkenin mal ve hizmet üretebilme kapasitesi de sermayeyi ifade etmektedir. Hane halkının ve işletmelerin gelirlerinin belli bir kısmını harcamayıp üretime kanalize etmesiyle sermaye birikimi oluşmaktadır. Fakat sermaye, sadece parasal bir tasarrufu ifade etmemektedir. Mal ve hizmet üretiminde kullanılan araç ve gereçler, hammadde, fabrika, ulaşım araçları, barajlar, makineler, teçhizatlar, sermaye malları olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu sayılan mallar, mal ve hizmet üretiminde kullanılmadığı sürece sermaye olarak nitelendirilmemektedir (Kuyubaşı, 2009).

**Doğal Kaynaklar:** Üretimde kullanabilmek için doğamızda hazır halde bulunan denizler, nehirler, yollar, ormanlar, madenler, petrol kaynakları, toprak, doğalgaz, taş kömürü, demir-çelik gibi her türden yerüstü ve yeraltı kaynakları doğal kaynaklar olarak görülmektedir (Söylemez, 2019).

Doğal kaynakların zenginliği, o ülkenin coğrafi yapısının ve iklim koşullarının ülkedeki üretim faaliyetlerine elverişli olması ülkenin ekonomik büyümesinin artması açısından oldukça önemli bir faktördür. Ülkelerin zengin doğal kaynaklara, elverişli iklim ve coğrafi koşullara sahip olması ekonomik büyümenin artmasında tek başına etkili bir faktör olmamaktadır. Fakat zengin doğal kaynaklara elverişli coğrafya ve iklim koşullarına sahip ülkelerin yabancı sermayeyi ülkelerine daha kolay bir şekilde çekmeleri ve böylece tasarruf yetersizliklerini karşılayabilmeleri mümkün olabilmektedir (Ağayev ve Yamak, 2009).

**Teknolojik Gelişmeler:** Teknoloji kavramı ilk olarak sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan bir kavramdır. Teknoloji, üretimde kullanılan girdilerden çıktı almaya yaramaktadır. Teknolojik gelişme, üretimde verimliliği artırmak için son derece önemlidir (Telek, 2012).

Teknolojik gelişme aynı zamanda ekonomik büyümenin kaynaklarından da bir tanesidir. Mal ve hizmet üretimindeki faktörlerin verimliliğini artırarak, girdi miktarı değişmeden aynı miktar girdi ile daha fazla çıktı alabilmeyi sağlayan süreçte teknolojik gelişme denmektedir. Ve aynı zamanda teknolojik gelişme, üretim fonksiyonunu ve maliyetleri değiştirerek, üretimde arz eğrisini sağa doğru kaymasına sebep olmakta ve ekonomik büyümenin artmasını da sağlamaktadır (Hepkarşı, 2013).

Bir ülkede yaşanan teknolojik gelişme aynı miktarda girdi ile daha fazla üretim yapılmasını sağlamaktadır. Teknolojik gelişmeye insanlık tarihinde ortaya

çıkan buluşlar yani buharlı motorlar, elektrik jeneratörleri, içten patlamalı motorlar, jet uçaklar örnek olarak verilebilmektedir. Günümüze bakıldığında ise elektronik, bilgisayar ve taşımacılık gibi alanlarda teknolojik gelişme meydana gelmektedir (Özkaya, 2019).

Ülkeler ekonomik büyümeyi devamlı kılabilmek için ve toplumun refah düzeyini artırabilmek için teknolojik ilerlemeyi sağlamalı ve ekonomi politikalarında da buna önem vermeleri gerekmektedir. Ve böylece ülkeler, uluslararası rekabet koşullarına da uyum sağlayabilmektedir (Özer ve Kılınç, 2014).

#### **2.1.1.4. Ekonomik Büyüme Modelleri**

Ekonomik büyüme teorileri genel olarak, bir ülkenin üretimindeki artışın hangi faktörlere bağlı olduğunu, bu etkili olan faktörlerin ekonomik büyümeye olan katkısını ve hangi faktörlerin daha etkili ve önemli olduğu gibi konuları incelemektedir (Çetin, 2019).

Genel olarak ekonomik büyüme teorileri, Geleneksel (Merkantilistler ve Fizyokratlar) büyüme teorileri, Klasik, Keynesyen, Neo-klasik ve İçsel (Yeni) büyüme teorileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

##### **2.1.1.4.1. Geleneksel Büyüme Modelleri**

Geleneksel büyüme teorileri, yeni (içsel) büyüme teorilerine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Geleneksel büyüme teorilerine Klasik büyüme teorileri öncülük etmiş olsa da, temel olarak baktığımızda Klasik büyüme teorilerinin oluşmasını sağlayan Merkantilistler ve Fizyokratlar olduğu kabul edilmektedir (Yılmaz ve Akıncı, 2012).

**Merkantilizm:** Merkantilistler, ağırlıklı olarak devlet müdahaleciliğine dayanmaktadır. Merkantilizmde, bir ulusun zenginliği sahip olduğu altın ve gümüş miktarına bağlı olmaktadır. Fakat bu durum ulusta mümkün olmuyorsa zenginliğe giden yolun dış ticaretten geçtiği görüşünü varsaymaktadırlar (Yılmaz ve Akıncı, 2012).

Merkantilizm, dış ticaretin ulusa fayda sağlayabilmesi için daha fazla altın ve gümüş kazandıracak şekilde düzenlenmesini amaç edinmektedir. Ancak ülkenin ulusal servetinin artması, ülkeye girecek altınların birikmesi suretiyle mümkün olduğunu öngörmektedir. Bu nedenden dolayı Merkantilistler, ülke içinde yapılan ticaretin ülkedeki altın miktarını artıramayacağı ve buna bağlı olarak da ulusal serveti artıramayacağı görüşündedirler. Merkantilistler ulusal ve uluslararası ticaretin ulusun zenginliğini artıracığını kabul ederek, bunun da devletin uygulayacağı ekonomik politikaların değerli madenleri elde etmeye yönelik olması halinde ülkede ekonomik büyümenin gerçekleşeceği görüşündedirler. Merkantilistler ülkedeki nüfus artışına önem vermektedirler. Diğer faktörleri sabit kabul ederek, ülkedeki hızlı nüfus artışının o ülkedeki emek arzını artıracığını savunmaktadırlar. Bu yaşanan emek arzı artışı ile birlikte nominal ve reel ücretler düşecek ve ekonomik büyüme bu durumdan olumlu etkilenecektir. Ve aynı zamanda emekteki artış ücretleri düşürerek sanayi ve ihracatı artıracaktır. Bunun sonucu olarak Merkantilistler, nüfusun hızlı artışının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini savunmaktadır (Yılmaz ve Akıncı, 2012).

**Fizyokrasi:** Fizyokratlar iktisadi düşünce tarihinin ilk liberalleri olarak kabul edilmektedir. Tek üretken sektör olarak tarım sektörünü görmektedirler. Fizyokratlar doğal yasayı savunmaktadır. Ve ekonomik faaliyetlerin doğal bir düzen çerçevesinde gerçekleştiğini kabul etmektedirler. Fizyokratlar sadece tarım sektöründe çalışanları üretken görüp, tarım sektörü dışındaki diğer sektörleri üretken sektör olarak görmemektedir. Yani, tarım sektörü dışındaki sektörlerin tüketilen miktarı karşılayacak üretim kapasitesinde olmadığını düşünmektedirler (Özsağır, 2008).

Fizyokratlar kısa vadeli gerçekleşen dış ticareti kârlı olarak görmektedirler. Merkantilistlerin aksine Fizyokratlar, serbest ticareti ve tarımla uğraşan üreticilere yönelik iktisadi düşünceyi savunmaktadırlar. Fizyokratlar, sanayi sektörünün kısmen faydalı olacağını savunmaktadır. Sanayi sektöründeki ürün ticaretinin gelişmesini istememektedirler (Yılmaz ve Akıncı, 2012).

#### **2.1.1.4.2. Klasik Büyüme Teorileri**

Büyüme sürecini açıklamakta, Klasik büyüme teorisine Merkantilistler ve Fizyokratlar ortam hazırlamışlardır. Klasik büyüme teorisi, Klasik iktisadi düşüncede

önemli bir yere sahiptir. Klasik büyüme teorisi, bugünkü iktisadi düşüncenin temellerini oluşturan Adam Smith tarafından ortaya koyulmuş ve David Ricardo tarafından da geliştirilmiştir. Klasik iktisadın varsayımları şu şekildedir:

- Emek homojen yapıdadır ve emek tek üretim faktörü olarak görülmektedir. Üretim aracı olarak emek somutlaştırılmıştır. Ayrıca, doğal kaynaklarında Allah tarafından verildiği kabul edilmektedir. Bunun sonucu olarak, malın fiyatı “ emek-değer” teorisıyla açıklanmaktadır.
- Ekonominin tam istihdamda ve tam rekabet koşullarında olduğu varsayılmaktadır.
- Malthus’un nüfus kuramı, klasik büyüme teorilerinde etkilidir. Emeğe ödenecek ücret analizde kısa dönemde emek arzı ve emek talebi tarafından belirlenmektedir. Fakat bu durum uzun dönemde asgari ücret seviyesinde sabit kalmaktadır.
- Kârların yüksek olması nedeniyle sermaye ve tasarruf birikimi de yüksek kabul edilmektedir.
- Sanayi sektöründe teknik ilerlemenin daha hızlı olduğu düşünülmektedir.

Klasik büyüme teorisinde sanayi devriminin ortaya çıkması büyük etken olarak kabul edilmektedir. Sanayi devrimi öncesinde kullanılan basit araçlar ve kas gücüne dayalı olarak gerçekleşen üretim yerini makine gücü ile gerçekleşen fabrika üretimine bırakmıştır. Bunun sonucu olarak da, gelenekselci sanayinin çöküşü hızlanmıştır (Yılmaz ve Akıncı, 2012).

Klasik büyüme teorisi çok sayıda iktisadi düşünür tarafından ileri sürülmüş bir teoridir. Ancak Klasik büyüme teorisine en büyük katkı Adam Smith, David Ricardo ve Robert Malthus tarafından sağlanmıştır (Muratoğlu, 2011). Bu iktisatçıların dışında Klasik iktisat teorisi katkıda bulunan Marks ve J. Schumpeter gibi iktisatçıları farklı varsayımlardaki görüşlerini de yansıtmaktadır.

Özet olarak Adam Smith’in ekonomik büyüme modeli şöyledir;

- Teknolojik gelişme mevcuttur.
- Ekonomik büyümenin kaynağını sermaye ve iş bölümü olarak nitelendirmektedir.
- Ekonomilerde iş bölümü ile birlikte verimlilik yaşanacağından çalışan birey başına artan verimler yasası mevcuttur.

- Uzun dönemde bakıldığında kar oranı düşmekte, ekonomik büyüme durmaktadır.
- İşgücüne eğitimde emeğin nitelikleri önemli bir faktördür. Durumu olmayan ailelerin çocuklarına ücretsiz eğitim verilmelidir.
- Kuramsal ve kültürel çerçeve ile büyüme kuramı arasında ilişki bulunmamaktadır (Gürak, 2016).

Klasik büyüme teorisi birçok iktisatçı tarafından açıklanmaktadır. Fakat klasik büyüme teorisinin en tutarlı ve en sistemli olarak kabul edilen temsilcisi David Ricardo olmuştur. David Ricardo'nun büyüme modelinde bölüşüm önemli bir etkileyici faktör olduğu için David Ricardo'nun büyüme modeli bölüşüm modeli olarak da ifade edilmektedir. David Ricardo, Adam Smith'in büyüme modelindeki eksiklikleri eleştirmeye çalışmış ve aynı zamanda daha iyi düzeyde emek değer/ fiyat kuramını oluşturmaya çalışmaktadır (Mahiroğulları, 2009).

David Ricardo, kendi ismiyle nitelendirilen büyüme modelini 1813 yılında kaleme aldığı "Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri" adlı eserinde geliştirmektedir (Kader, 2013).

David Ricardo'nun büyüme modeli, bölüşüm ve büyüme modeline dayanmaktadır. Bu modele göre kapitalist düşüncüyü savunanların genel amacı, sürekli olarak üretimi artırmak ve kar elde etmektir (Yıldırım, 2009).

David Ricardo'nun büyüme modelindeki varsayımlar ve temel kavramlar şu şekildedir (Işık, 2019):

- Tarım sektöründe teknolojik ilerleme azdır, tarım sektöründe azalan verim kanunu geçerlidir.
- Sanayi sektöründe teknik, teknolojik ilerleme hızı yüksek seviyelerdedir. Teknolojik ilerleme ile birlikte emek faktöründe artan verimler kanunu geçerli olmaktadır.
- Ekonomide tam istihdam geçerlidir.
- Ekonomide tam rekabet geçerli olmaktadır.
- Emeğin karşılığında elde edilen ücretler piyasadaki emeğin arz ve talebine göre oluşmaktadır.
- Sermaye genel olarak, emeğin sahibi kişilere ayrılan ücret fonundan oluşmaktadır.

Malthus'un büyüme teorisinin temel olarak iki amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar şu şekildedir; ilki, üretim faktörlerinden olan toprak faktörünün arzı sabitken, azalan verimler olması, ikincisi ise, nüfus artış hızının üzerindeki hayat standartlarının ekonomiye olumlu etki yaratmasıdır. Malthus teorisi aynı zamanda toprak faktörünün ve teknolojik gelişmelerin uygun olmaması durumunda ise, nüfusun hacminin dengeleyebileceğini yani negatif bir geri beslemeye sahip olduğunu öne sürmektedir (Kuyubaşı, 2009).

#### **2.1.1.4.3. Keynesyen (Harrod- Domar) Büyüme Modeli**

1929 yılındaki Dünya Ekonomik Buhranından sonra Keynesyen görüş, ülkelerde yaşanmakta olan ekonomik durgunluğun giderilmesi için neler yapılmasının gerektiği üzerinde durmaktadır. Ekonomilerde maliye ve para politikasının kullanılarak eksik istihdam olması halinde ülke ekonomilerinin durgunluğuna son verilmesi için ülkedeki toplam talebin artırılması gerektiğini savunmaktadır. Ekonomide toplam talebin artması halinde, ülkedeki yatırım harcamaları da artacak ve ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Keynes büyüme modelinin temel amacı ekonomik büyüme olmayıp, ekonomiyi durgunluktan kurtaracak politikalarla birlikte ülkedeki işsizliği önlemektir. Keynes'in savunduğu bu fikirlerden hareketle Keynesyen Büyüme Modeli oluşturulmuştur. Keynesyen büyüme modelinin en tipik örneği ise, Harrod-Domar büyüme modelidir (İncekara ve Tatoğlu, 2008).

Harrod-Domar modeli, Evsey D. Domar(1946) ve Roy F. Harrod(1939) tarafından yapılmış olan iki çalışmaya dayanmaktadır. Harrod-Domar, modelinde Keynes'in göz önünde bulundurmadığı yatırımların kapasite artırıcı etkisini modele dahil etmektedir. Bu modelde tüm yatırımlar uyarılmış olarak kabul edilmekte, otonom yatırımlar dahil edilmemektedir. Model bir ülkede ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için gerekli olan şartları ortaya koymaktadır (İncekara ve Tatoğlu, 2008).

Harrod-Domar büyüme modeli temel olarak iki kavrama dayanmaktadır. Bu kavramlar ise, sermaye-hasıla katsayısı ve marjinal tasarruf oranıdır. Ekonomide büyüme oranı ile sermaye-hasıla katsayısı arasında negatif ilişki, büyüme oranı ile marjinal tasarruf oranı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Yani bir ekonomide

sermaye-hasıla katsayısı ne kadar küçük ise ve marjinal tasarruf oranı ne kadar büyükse o ekonomide büyüme hızı o derece yüksek olmaktadır (İncekara ve Tatoğlu, 2008).

Harrod-Domar teorisi, gerçek hayatın işleyişi konusunda yetersiz kalmaktadır. Fakat Neo-klasik büyüme teorisine katkı sağlamaktadır. Harrod-Domar teorisi temel olarak sermayeye önem vermektedir. Fakat işgücünün niteliğini ve verimli olmasını sağlayan teknolojik gelişmeleri dikkate almamaktadır. Bu yüzden günümüz dünyasında beşeri sermaye ve teknoloji kullanıldığında, Harrod-Domar modeli niteliğini ve geçerliliğini kaybetmektedir (Akça, 2014).

#### **2.1.1.4.4. Neo-klasik Büyüme Modeli**

Neo klasik büyümede ön plana çıkan model Solow modelidir. Solow büyüme modelini, 1956 yılındaki “İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı” adlı makalesiyle Robert M. Solow geliştirmektedir (Ünsal, 2007).

Harrod-Domar büyüme modeli, gelişmiş ülkelerin ekonomileri dışında kalan ekonomilerdeki ekonomik büyüme performanslarını açıklayamadığı için eleştiriler almaktadır. Harrod-Domar büyüme modelinde yer alan eksiklikler yapılan çeşitli çalışmalarla giderilmeye çalışılmış ve bu çalışmanın temel varsayımları ise klasik iktisadi görüşün çerçevesinde oluşmaktadır. Harrod-Domar büyüme modelinin sonrasında Neo-klasik büyüme modeli, 1980’li yılların ikinci yarısına kadar hakim olmaktadır. Neo-klasik büyüme teorisi Solow büyüme teorisi olarak da adlandırılmaktadır. Neo-klasik büyüme teorisinin genel olarak varsayımları şu şekildedir (Atamtürk, 2007):

1. Üretim fonksiyonu açısından sabit getirili bir üretim teknolojisi vardır. Üretim faktörleri için ise, ölçeğe göre azalan bir üretim teknolojisi mevcuttur.
2. Neo-klasik büyüme modelinde nüfus artış hızı sabittir. Nüfus artış hızı modele dışsal olarak dahil edilmektedir.
3. Durağan olan büyüme hızına tasarruf oranındaki artış etki etmemektedir.
4. Teknolojik gelişmeler Neo-klasik modelde dışsal olarak modellenmektedir.
5. Devlet ekonomiyi minimum düzeyde müdahale etmektedir.
6. Modelde ekonomiler kapalı ekonomi olarak varsayılmaktadır.

Neo-klasik büyüme modelinde teknolojik gelişmeler uzun dönemde büyümei etkileyen önemli değişkendir. Neo-klasik iktisatta uzun dönemli rekabet gücü, teknolojik gelişmelere bağlı olarak büyüme teorileri temelinde ve üretim fonksiyonu çerçevesinde önem arz etmektedir. Neo-klasik büyüme modelinde teknolojik değişimler modelde üretim fonksiyonunun kaymasına neden olmaktadır (Solak ve Sarıdoğan, 2012).

Neo-klasik büyüme modeline göre ekonomik büyüme üç şekilde meydana gelmektedir. Bunlar (Işık, 2019):

- Üretimdeki faktörlerin sabit kalması durumunda teknolojik ilerlemenin yaşanması,
- Teknolojinin sabit kalması durumunda kullanılan üretim faktörleri miktarının artması,
- Üretim faktörü arzının artması aynı zamanda teknolojik ilerlemelerinin de yaşanması durumunda meydana gelmektedir.

#### **2.1.1.4.5. Karl Marx'ın Büyüme Modeli**

Karl Marx'ın büyüme modelinde üretimin değerini emek faktörü belirlemektedir. Karl Marx, ekonomilerde büyüme sürecini süreklilik arz eden bir dengesizlik olarak belirtmektedir. Karl Marx'ın ekonomik büyüme modeline göre, "normal şartlar altında işgücü piyasasında emek arzı fazlası söz konusudur ve kapitalist sistemi kendisi işsizliği üretir". Karl Marx'a göre, üretimde teknolojik sistemlerin kullanımının sonucunda ekonomideki emek arzında bir fazlalık oluşmaktadır. Ve bunun sonucunda çalışan işçinin eline geçen ücrette düşüş yaşanmaktadır (Takım, 2015).

Karl Marx'ın büyüme modeline göre, kapitalist ekonomilerde ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, gelişmiş ülke ekonomilerinin ekonomik büyümelerine göre farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin yürüttükleri ekonomik politikalar başarıya ulaşmamaktadır. Ve bu ekonomilerin refah seviyelerinde artış yaşanmaktadır. Ülkelerdeki teknolojik gelişmeler ise ülke ekonomilerinde karın artmasına neden olmaktadır (Erdoğan ve Canbay, 2016).



#### 2.1.1.4.6. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme modelleri Neo-klasik büyüme modellerine alternatif olarak geliştirilmiştir. Aynı zamanda içsel büyüme teorilerine yeni büyüme teorileri de denilmektedir (Işık, 2019).

“Dışsal ekonomik büyüme teorilerine” göre, sermaye birikimi ve tasarruf ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olmaktadır. Ülkelerde yaşanmakta olan teknolojik gelişmeler ise, uzun dönemde ekonomik büyümeyi belirlemektedir. Dışsal ekonomik büyüme modelinde teknolojik gelişmeler dışsal değişken olarak ifade edilmekte olup uzun dönemde ekonomik büyümenin gerçekleşmesini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu durum büyüme teorilerine eleştirilerin gelmesine neden olmaktadır. Bu yüzden “dışsal büyüme teorilerinin” eksikliklerini giderebilmek amacıyla “içsel büyüme teorileri” ortaya atılmıştır. İçsel büyüme teorilerinde dışsal büyüme teorilerinden farklı olarak, sermaye faktörü daha kapsamlı olarak ele alınmaktadır. İçsel büyüme teorilerinde beceri ve bilgi ön plana çıkarılmaktadır. Dışsal büyüme teorilerinde geçerli olan azalan verimler yasası içsel büyüme teorilerinde geçerli olmamaktadır. Ayrıca fiziksel sermaye faktöründe yaşanan artış beşeri sermaye faktörüne de olumlu bir katkıda bulunmaktadır. Ve beşeri sermayede yaşanan artış Ar-Ge çalışmaları ve teknolojik alt yapı çalışmalarına da ortam hazırlamaktadır (Özel, 2012).

Romer(1986) ve Lucas(1988) içsel büyüme teorilerinin öncülüğünü yapmaktadır. İçsel büyüme teorilerinde fiziki sermaye ile birlikte beşeri sermayenin de açıklamasına yer verilmektedir. İçsel büyüme teorilerini neo-klasik büyüme teorilerinde ayıran özellik ise, ekonomilerde iktisadi büyümenin, sistemin kendi içindeki işleyişinde birtakım faktörlerin etkileşimi ile içsel olarak gerçekleşmesidir (Özel, 2012).

Lucas’a göre, eğitim sektörüne yapılan yatırımlar ile üretimde verimlilik artmaktadır. Ve bu eğitim sektörüne yapılan yatırımlar ile meydana gelen beşeri sermaye, ekonomik büyümenin temel belirleyici faktördür (Yılmaz, 2005).

Neo-klasik modeldeki azalan getiri varsayımının aksine, içsel büyüme modellerinde, ölçeğe göre artan veya sabit getiri üretim fonksiyonu yer almaktadır.

İçsel büyüme modellerine göre, ekonomilerde sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin var olabilmesi için gereken şartlar aşağıda sıralanmıştır:

- Kamu harcamaları
- İhracat oranı
- Nüfusun artış hızı
- Siyasi istikrar
- Patent haklarının korunması
- Fiziksel ve beşeri sermaye yatırım oranı
- Dışa açıklık

Maddelerden de anlaşıldığı üzere, içsel büyüme modellerinde büyümenin sürdürülebilirliği, ekonomideki dışsal dinamiklerin, içsel dinamikleri harekete geçirebildiği ölçüde olmaktadır (Atamtürk, 2007).

### **2.1.2. Finansal Gelişme**

Ekonomik sistemin temel öğelerinden biri finansal sistemdir. Günümüz ekonomilerinde dış finansmandan yararlanma ihtiyacının artması, finansal kaldıraçtan faydalanma oranının artması ve fon talep edenler ile fon arz edenler arasındaki fon transferlerini gerçekleştirmesinden dolayı finansal sistem ekonomik sistem içerisinde önemli bir öge haline gelmektedir (Akdemir, 2010).

İktisat literatürü incelendiğinde, finansal gelişme kavramı iktisadi büyümenin temel belirleyicilerinden biridir. Finansal gelişme kavramı dar anlamıyla, finansal piyasalarda fon talep edenler ile fon arz edenler arasındaki köprü görevini üstlenen ve ekonomide bulunan fonların arz ve talep edenler arasındaki değişimi gerçekleştirerek finans sektöründeki etkinlik artışıdır. Geniş anlamıyla finansal gelişme, ülkedeki ve ülkelerarası yapılan tasarrufları finans piyasalarında harekete geçirmek amacıyla yapılan düzenlemelerdir (Gürsel, 2019).

Finansal gelişme; finansal araçların, kurumların, piyasaların kurulması, genişleme süreci ve bir ekonomideki finansal sistemin verimlilik ve kalite artışı olarak tanımlanabilmektedir (Mutlugün, 2013). Diğer bir tanım olarak da finansal gelişme, ekonomilerde finansal sistemlerin gelişmişliği şeklinde ifade edilebilmektedir. Ekonomilerde finansal sistemlerin gelişmişliği ise, finansal

kurumların ve finansal piyasaların gelişmesi olarak ifade edilebilmektedir. Ekonomilerde finansal gelişme sadece yeni finansal sektörlerin ve finansal araçların piyasaya dahil olması değil, bunun yanında finansal aktörlerin ve finansal araçların kalitesinin artışı olarak ifade edilmektedir (Özcan, 2013).

Finansal gelişme aynı zamanda, ekonomideki finansal araçların nicelik ve nitelik olarak olumlu yönde değişmesi durumudur. Finansal değişim ile meydana gelen yeniliklerle finansal sistemdeki fonların daha etkin çalışması sağlanmaktadır (Şengül, 2019).

Finansal gelişme kavramı tanımlanması zor olan bir kavram değildir. Fakat finansal gelişme kavramı birçok parçanın birlikte ifade edilmesinden kaynaklı olarak ölçülmesi zor bir kavramdır. Çünkü finansal gelişme kavramı birçok göstergelerle ölçülmektedir. Literatüre bakıldığında ise, finansal gelişmeyi ölçebilmek için birçok göstergenin kullanıldığı görülmektedir (Akin, 2019).

Finansal gelişme kavramını iktisatçılar değişik açılardan tanımlamışlardır. Örneğin; iktisatçılardan E.S. Shaw finansal sistemdeki değişimi “finansal derinleşme” kavramı ile açıklamaktadır. Shaw’a göre finansal derinleşme, finansal araçların ne ölçüde çeşitlendiğini ve finans sisteminin ne ölçüde genişlediğini göstermektedir. Yine Shaw’a göre finansal derinleşme, ekonomideki finansal aktif toplamının yine ekonomideki finansal olmayan aktif toplamından daha fazla ölçüde gelişmesidir (Kaytancı, 2000).

Finansal gelişme kavramı genel olarak ekonomilerde 1980’lerden sonra temel sorun haline gelmiştir. Ekonomilerde finansal gelişmenin bu denli önemli olmasını sağlayan faktörler şöyledir (Onur, 2005):

- Ekonomilerde finansal gelişme ile birlikte makroekonomik istikrar sağlanmaktadır.
- Finansal gelişme ile birlikte ekonomideki var olan kaynaklar ticarete yönlendirilmektedir.
- Finansal gelişme ile birlikte ekonomik istikrar sağlanır ve ekonomik büyüme hızı artmaktadır.
- Finansal gelişme ile birlikte finans piyasalarındaki faiz oranlarında istikrar sağlanmaktadır. Bu durumda ekonomik büyümeyi olumlu açıdan etkilemektedir.

### 2.1.2.1. Finansal Gelişme Göstergeleri

Ülkelerin finansal gelişme göstergeleri şu şekildedir;

**Kişi Başına Düşen Enerji Tüketimi (KG):** Sosyal ve ekonomik açıdan ülkelerin ekonomik potansiyellerini gösteren önemli göstergelerden birisi enerjidir. Ülkelerde refah seviyesinin artması ve yaşanan ekonomik iyileşmeler sonucunda enerji tüketimi de artış göstermektedir. 18.yüzyılın ikinci yarısında yaşanan sanayi devrimi sonucu teknolojik ve bilimsel gelişmeler ile birlikte enerji ihtiyacı da artmıştır. Ekonomide üretim artışına paralel olarak dünyada hızlı nüfus artışı, ekonomik kalkınma ve kentleşme yaşanmıştır. 21.yy'da yaşanan küreselleşme ile birlikte dünya ekonomisi hızlı ve dinamik bir ilerleme yaşayabilmesi için enerji önemli bir girdi olmuştur. Ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde yaşanan genişleme ile birlikte enerji tüketimi de artmıştır. Ülkelerde yaşanan ekonomik büyüme ile birlikte ülkelerin enerji ihtiyaçları da artış göstermektedir. Yani ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır (Yenilmez ve Erdem, 2018).

**Doğrudan Yabancı Yatırımlar:** Ekonomilerde ticaret ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa bu ilişkiyi vurgulamaktadır. Ve bu ilişkiyi küresel bir çerçeveye oturtmaktadır. Ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin gücünün son yıllarda imalat, bilişim teknolojileri ve lojistikteki değişimlerden kaynaklandığı görülmektedir (Gürsel, 2019). Dünya ekonomisine bakıldığında doğrudan yabancı yatırımlara olan ilginin artmasının nedeni, küreselleşme ve ülkelerin arasındaki ticari, ekonomik ve teknolojik sınırların ortadan kalkması olarak görülmektedir (Gürsel, 2019). Doğrudan yabancı yatırımların ülkelerde etkin bir şekilde uygulanması, ülke ekonomilerinde olumlu bir etki yaratmaktadır (Mucuk ve Demirsel, 2009).

**Borsada İşlem Gören Yerli Şirketlerin Piyasa Değeri:** Borsada işlem görmekte olan yerli şirketlerin piyasa değerleri, hisse senetleri fiyatlarının zamanını ifade etmektedir. Borsaların büyüklükleri çeşitli şekillerde sıralanabilmektedir. Ve her bir borsa için farklı ülke sıralamaları yapılabilmektedir. Bir ekonominin genel gelişimi, finansal piyasalarının gelişimi ile yakından ilgili olmaktadır. Çünkü ülkelerde finansal sistemlerin iyi işlemesi sonucunda, işlem maliyetleri düşmekte,

ekonomide kaynak tesisi artmakta ve bu durumda ekonomik büyüme artışı gerçekleşmektedir. Ülkelerde hisse senetleri piyasası ve ülkedeki bankacılık sistemleri ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ve ülkede yoksulluğun azaltılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Borsalardaki gelişmeler ile ilgili yapılan son araştırmalar, dünya çapında yer alan finansal firmaların daha güçlü bir varlığına, modern iletişim teknolojisi ve yükselen finansal entegrasyonun sınır ötesine daha fazla sermaye akışına, ulusal borsa faaliyetlerinin uluslararası borsalara göçüne neden olduğu görülmektedir (Mucuk ve Demirsel, 2009).

**Toplam Hisse Senedi Ticareti:** Hisse senedi tanım olarak, sermayesi paylara bölünen şirketler tarafından çıkarılan, ortaklık payını temsil eden, ortaklık paylarının dolaşımını sağlayan ve kanundaki şekil şartlarına uygun olarak hazırlanmış kıymetli evrak türüdür. Hisse senetlerinin çeşitli değer ölçüleri mevcuttur. Hisse senedi değer ölçülerinden en çok bilinenleri piyasa değeri, ihraç değeri, ikame değeri ve küpür değeridir. Hisse senetlerinde piyasadaki şirketler ile alıcıların direkt karşılaştıkları piyasalar birincil piyasadır. Bu tür piyasalara menkul kıymet borsaları örnek olarak verilebilir. İkincil piyasalar ise, menkul kıymetlerin likiditesini artırmaktadır ve böylece birincil piyasalara talep oluşturmaktadır (Morgül, 2014).

**Yerel Hisse Senedi Ticaretinin Toplam Piyasa Değerine Oranı- HSPD:** Ülkelerin borsa büyüklükleri çeşitli şekillerde ölçülebilmektedir. Her bir borsa farklı ülke sıralaması oluşturmaktadır. Bir ekonomideki genel gelişim, o ekonominin finansal piyasalarının gelişimi ile yakından ilgilidir. Ekonomide finansal sistemlerin iyi gelişmesi sonucunda ekonomik büyümede artış göstermektedir. Ülkelerdeki borsa ve bankacılık sistemleri ülkedeki fakirliği azaltmakta ve böylece ekonomik büyüme artmaktadır. Sağlam makroekonomik politikalara, hissedar korumasına, iyi yasal sistemlere sahip açık ekonomiler sermaye çekmektedir. Böylece büyük finansal sistemlere sahip olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin piyasalarındaki birçok şirket şimdi daha düşük maliyetli, likidite ticareti yapan ve hisse senetleri sağlayan uluslararası borsalar arasında çapraz liste oluşturmaktadır ([http-2](http://2)).

**Tüketici Fiyat Endeksinin Yıllık Yüzdesel Değişimi:** Ekonomide fiyatlar düzeyinde sürekli artış olması durumuna enflasyon denmektedir. Enflasyon ekonomide iki sebebe bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu sebeplerden birincisi, talebin arzdan fazla olması durumudur. Talebin arzdan yüksek olması durumunda fiyatlar genel düzeyi artmakta ve enflasyon oluşmaktadır. Ekonomide bu duruma

talep enflasyonu denmektedir. İkinci sebep ise, üretim faktörlerine yapılmış olan ödemelerin, üretim sürecinde kullanılan girdilere yapılan ödemelerin artması durumunda da enflasyon oluşmaktadır. Ekonomide bu duruma da maliyet enflasyonu veya arz enflasyonu denmektedir (Gürsel, 2019).

**Özel Sektöre Sağlanan Yerel Krediler:** Ekonomide kredi kullanımı nakit para taşınmasını azaltmakta ve ticari işlemlere de hız kazandırmaktadır. Kredi sistemi ile birlikte ekonomideki atıl olan fonlar, fona ihtiyacı olan kesime kredi olarak aktarılmaktadır. Girişimciler ve yatırımcılar, yatırımlarını gerçekleştirebilmek için ihtiyaçları olan sermayeyi, kredilerden ya da öz kaynaklardan sağlamaktadırlar. Bu sebepten dolayı ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde krediler önemli bir role sahiptir. Kredilerde yaşanan olumsuzluklar bankacılık sistemini de olumsuz etkilemektedir (Koyuncu ve Saka, 2011).

**Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla:** Belli bir dönemde bir ülkenin, ülke sınırları içerisinde hem o ülkedeki vatandaşlar hem de yabancılar tarafından üretilen hasılaya (GSYH) Net Dış Alem Faktör Gelirlerinin de eklenerek elde edilmiş olan hasılaya Gayri Safi Milli Hasıla denmektedir (Güran, 2002).

#### **2.1.2.2. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi**

İktisat alanında sürekli olarak araştırılan konuların başında finansal gelişme ve ekonomik büyüme gelmektedir. Bunun yanında finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide genel bir görüşe ulaşılamamıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, bazı araştırmacılar finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğunu söylerken, bazı araştırmacılar ise ekonomik büyümenin finansal gelişme üzerinde etkisi olduğunu söylemektedir. Bu görüşler arasında birinci sıradaki görüş arz-öncüllü hipotezi oluştururken, ikinci sıradaki görüş ise talep takipli hipotezi oluşturmaktadır (Aslan ve Küçükaksoy, 2006).

Ekonomilerde finansal piyasalar yeni teknolojilerin yayılmasında fon işlevini üstlenmekte, sermaye birikimini sağlamaktadır. Böylece ekonomik büyüme sürecinde önemli rol üstlenmektedir. Finansal piyasalar, bireylerin elinde bulunan küçük tasarrufları büyük yatırımlara kanalize etmekte ve böylece yatırımlar içerisindeki çeşitliliğin artmasını sağlamaktadır. Ayrıca gelişmiş finansal piyasalar

riskleri en aza indirmekte böylece ekonomik büyümenin artmasını sağlamaktadır (Aslan ve Küçükaksoy, 2006).

Finansal piyasalar araçlarının ve araçlarının günümüzde çok hızlı değişim ve gelişim gösterdiği görülmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren ülkelerarası finansal piyasalar birbirlerine büyük ölçüde bağlanmıştır. Ülkeler arasında yüksek miktarlarda finansal araçlar alınıp satılmıştır. Bu yaşanan gelişmelerden iktisat literatürü de etkilenmiştir. 1960'lı yıllardan sonra ise ekonomik büyüme ile finansal sistemin arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar ekonomik büyümeyle finansal sistem arasında ilişki olup olmadığını ve bu ilişkinin yönünün ne olduğuna yoğunlaşmaktadır (Akdemir, 2010).

Ekonomik büyüme ve finansal gelişme karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir. Literatüre bakıldığında bu ilişkinin üç şekilde ifade edildiği görülmektedir. Birincisi, finansal derinliğin artması durumunda ekonomik büyümeyi tetiklemesidir. İkincisi, ekonomik büyüme finansal gelişmeyi desteklemektedir. Üçüncüsü ise, ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin birbirini eş zamanlı olarak etkilemesidir (Uç, 2019).

Ekonomilerde finansal gelişmişlik düzeyinden büyüme modellerinde yararlanılmaktadır (Eroğlu vd., 2016). Literatür incelendiğinde, ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasındaki ilişkiye sıkça yer verildiği görülmektedir. Neo-klasik büyüme modeline göre, ekonomik büyümenin önemli bileşenlerinden bir tanesi finansal gelişmedir. Yani, finansal aracılık sermaye tahsisini sağlayarak ekonomik büyümeyi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ekonomilerde finansal araçlar, teknolojik alanındaki yenilikler ve sermaye birikimi kanalıyla ekonomik büyümeyi artırmaktadır (Gökdeniz vd., 2003).

Tanım olarak finansal sistem, ekonomide bulunan fonun fazlasını fona ihtiyacı olan kesime taşıyan bir aktarım mekanizmasıdır. Bu noktada finansal araçlar (banka, diğer finansal piyasalar) ve finansal piyasalardan (sermaye ve para piyasaları) oluşan finansal sistemin, finansal küreselleşme sürecinde, ne derecede, hangi özellikleriyle ve hangi kanallarla ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu ekonominin temel sorunlarından bir tanesidir (Akkay, 2010).

Ekonomik büyümeyle finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiş olan çalışmalar 1911 yılında Schumpeter tarafından başlatılmıştır. Ve bu ilişkiyi inceleyen

çalışmalar günümüze kadar devam etmektedir. Fakat 1990 yılından itibaren Levine'nin bu alandaki çalışmaları önem kazanmıştır. Levine 1997 yılında yayınladığı makaleyle ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

İktisadi büyüme ile finansal gelişme arasındaki ilişki doğrusal bir dizilim göstermektedir. Ekonomilerdeki finansal piyasalar temel maliyetleri açısından zaman ve buldukları ülkeler arasında değişirse de, finansal piyasalarda sağlanan hizmetlerin kalitesi ve niteliği bakımından farklılık göstermektedir. Gelişmiş finansal piyasalara sahip ülkelerin daha yüksek büyüme oranlarına sahip olduğu yapılan çalışmalarla desteklenmektedir (Shin-ichi, 2001).

Finansal gelişmenin önemli değişkenlerinden olan kaynak tahsisi, ortak kontrolü sağlama, risk yönetimini kolaylaştırma, tasarrufları harekete geçirme, hizmet, mal ve sözleşme ticaretini kolaylaştırma değişkenleri ekonomilerde ne derece uygulanırsa, ekonomik büyümeyle finansal gelişme arasındaki ilişki o derece kuvvetli olmaktadır.

### **2.1.2.3. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi Yaklaşımları**

Ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasındaki ilişkinin yönü üzerine yapılmış olan çalışmaların çoğunda zıt olan iki farklı görüşün olduğu görülmektedir. Bir tarafta iktisadi büyümenin finansal sistemin gelişmesinde katkısı olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Diğer tarafta ise, finansal sistemin gelişmesiyle iktisadi büyümenin arttığını savunan görüşler bulunmaktadır. İlk tarafta yer alan iktisatçıların görüşleri “talep takipli hipotezler” olarak adlandırılırken, zıt taraftaki görüşler “arz öncüllü hipotezler” olarak adlandırılmaktadır (Aydın, Ak ve Altuntaş, 2013).

**Arz Öncüllü Yaklaşım:** Arz Öncüllü Yaklaşım temel olarak Schumpeter'e (1912) dayanmaktadır. Schumpeter, ekonomilerde finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca finansal gelişmeyle ekonomik büyüme arasında kuvvetli bir nedensellik olduğunu da savunmaktadır. Bu nedenselliğin ise, sermaye birikiminin etkinliğinin artırılması



(Goldsmith,1969) veya tasarruf oranlarının, yatırımların artırılması (Shaw,1973) ile mümkün olacağını belirtmektedir (Bozoklu ve Yıllancı, 2013).

**Talep Öncüllü Görüş:** Talep öncüllü görüş temel olarak Robinson'a (1952) dayanmaktadır. Talep öncüllü görüş, finansal piyasada yaşanan gelişmelerin sektördeki mevcut istekler doğrultusunda olduğunu ve bu nedenden dolayı nedenselliğin ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru gerçekleştiğini savunmaktadır. Yani bu görüşe göre, ekonomik büyüme finansal gelişmeyi etkilemektedir. Yaşanan ekonomik büyüme sonucunda finansal yatırım araçlarına ve finansal kurumlara olan ihtiyaç da artmaktadır. Ekonomik büyümenin gerekliliği olarak ise, finansal sistemdeki araçların gelişmesi gerektiği görüşü savunulmaktadır (Güneş, 2013).

**Gelişme Safhası Hipotezi:** Gelişme Safhası Hipotezi, finansal gelişmenin hızının artabilmesi için yapılacak olan yatırımların modern ve etkin sektörlerle yönlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Finansal gelişme sonrasında meydana gelen fırsatlar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ekonomilerde finansal araçların çeşitlenmesi sonucunda, finansal sistem dışındaki birikimlerin finansal sisteme yönlendirilmesiyle birlikte ülkede yatırımlar artmış olacak ve arzın öncülük ettiği safha ortaya çıkmış olacaktır (Top, 2019).

**Karşılıklı Etkileşim Görüşü:** Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı etkileşim olduğuna ulaşılmaktadır (Demetriades ve Hussein, 1996). Arthur Lewis (1955), ülkelerde finansal piyasaların ekonomik büyümenin bir sonucu olarak geliştiğini ve daha sonrasında da finansal piyasaların ise ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini savunmaktadır (Türedi ve Berber, 2010).

**Etki Yok Görüşü:** Lucas (1988), ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında bir ilişkinin var olmadığını savunmaktadır. Bunun nedeni ise, ekonomik büyümenin kaynaklarının beşeri ve fiziksel sermaye olmasıdır (Top, 2019).

### 2.1.3. Dışa Açıklık

Dışa açıklık kavramı, sınırları belirsiz olan ve geniş kapsamlı olan bir kavramdır. Dışa açıklık kavramı, genel olarak bir ülkedeki ulusal pazarların uluslararası pazarlarla bütünleşmesi anlamında kullanılabilir. Dış ekonomilere açılan ülke ekonomisinin dışarıdan gelen etkilere açık olması ve bu duruma göre

şekillenmesini kapsamaktadır. Ülke ekonomileri bazı durumlarda dışa açık ekonomi konumunda iken, bazı durumlarda dışa kapalı ülke konumundadır (Kader, 2013).

Dışa açıklık, dış ticaretin bir yansıması veya bir sonucu olarak meydana gelen bir kavramdır. Dışa açıklık kavramı, bir ülkenin içe mi yoksa dışa mı dönük olduğunu, dış alemle ne derecede entegre olduğunu göstermek için kullanılan bir kavramdır. Ülkelerin dış ülkelerle ne derecede entegre olduğunu ölçebilmek için ise dışa açıklık göstergeleri dikkate alınmaktadır. Dış açıklığın liberal ekonomilerde uygulanması mümkün olmaktadır (Saçık, 2008).

Dışa açıklık kavramı genel olarak iki unsurdan meydana gelmektedir. Bunlar, finansal açıklık ve ticari açıklıktır. Edwards (1997) çalışmasında ticari açıklığı, ülkeler arası yapılan ticarete döviz kontrollerinin, tarifelerin, kotaların, lisansların var olmaması şeklinde tanımlamaktadır (Barutçu ve Arslan, 2016). İhracata önem veren ve ihracata yönelik politikalar uygulayan ülkeler istihdam ve büyüme açısından ithal ikameci ülkelere göre daha iyi performans göstermektedir (Çelebi, 1991).

Dünyadaki bazı ülkeler ya diğer ülkelere yakın olduğu için ya da küçük bir ülke olduğu için yani siyasi olmayan nedenlerden dolayı dünyadaki diğer ülkelerle ticaret yapmak durumunda kalmaktadır. Ülkeler dış ticarete dayalı siyasi bile olsa belli stratejileri tamamlamak için kararlar almaktadır. Sermaye daha hareketli olduğundan ülkelerdeki sermaye akışlarının tamamlayıcılarının daha güçlü olduğu düşünülebilmektedir (Top, 2019).

Ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile ilgili yapılan çalışmalarda dışa açılma ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yeni büyüme modelinin öncülüğünü yapmış olan iktisatçılardan Lucas (1998) ve Romer'e (1986) göre, ekonomilerde gerçekleşen bilgi birikimi sayesinde dışa açıklık ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Romer (1992), Grossman ve Helpman'a (1991), Sala-I-Martin'e göre, ülkeler dışa açıklık yaşadıkça diğer ülkelerin teknolojilerinden daha iyi faydalanmaktadır (Edwards, 1997).

Dollar (1992), yapmış olduğu 1976-1985 yıllarını kapsayan çalışmada ülkelerdeki ticari serbestleşme sonrasında dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmaktadır (Dollar, 1992). Rodriguez ve Rodrik (1999) yapmış

oldukları çalışmalarında, ticari kısıtlamalar ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmaktadırlar (Rodriguez ve Rodrik, 1999).

#### **2.1.4. Ticari Açıklık**

Uluslararası ticareti serbestleştirme girişimleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmakta ve günümüze kadar hızlı bir şekilde devam etmektedir. Uluslararası ticaretin serbestleşme süreci iki ayrı doğrultuda gelişme göstermektedir. Bu gelişmelerden ilki, Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Gümrük Tarifeleri ile uluslararası ticaretin serbestleşmesine dayanmakta olan küresel yaklaşımdır. Bu durum aynı zamanda küreselleşme kavramının başlangıcını oluşturmaktadır. Gelişmelerden ikincisi ise, iktisadi birleşme hareketlerini kapsamaktadır. Bu durum ise, belirli bir coğrafi bölgedeki ülkelerin arasında dış ticareti ve ekonomik faaliyetlerini serbestleştirmek adına iktisadi grupların oluşturulmasıdır (Sadat, 2015).

Ülkelerin küreselleşme derecelerinin ölçülmesinde, ülkelerin ticari açıklık göstergeleri ve finansal açıklık göstergeleri kullanılmaktadır (Yapraklı, 2007).

Ticari açıklık kavramını, uluslararası düzeyde gerçekleşen mal ve hizmet hareketlerinin önündeki engellerin azaltılması ya da kaldırılması olarak tanımlamak mümkündür. Bir başka ifade ile ülkelerdeki ticari açıdan dışa açılma olgusu, ihracat ve ithalatın önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte, ifade edilen engellerin azaltılmasını ve ülkelerin dış ülkelerle gerçekleştirdikleri ticari hareketlerin artırılmasını da kapsamaktadır (Bilman, 2014).

Krueger ve Berg'e (2003) göre ticari açıklık kavramı, ticari serbestleşmenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ticari açıklık kavramı, ülkelerin ticaret hacimlerini ölçmeye yönelik olarak geliştirilen bir kavramdır. Ülkelerin ticaret hacimleri ise ithalat ve ihracatın mutlak büyüklüklerinin toplamını kapsamaktadır. Bu doğrultuda, Ticari Açıklık =  $(\text{İthalat} + \text{İhracat}) / \text{GSYH} * 100$  olarak ifade edilmektedir (Berg ve Krueger, 2003).

Menon (2000) ise, ülkelerin ticari açıklık derecelerinin sermaye, ticaret ve işgücü akımları bakımından ayrı ayrı ölçülebilmekte olduğunu belirtmektedir (Menon, 2000).

Kurt ve Berber'e göre dışa açıklık oranı, ülkelerin dış ticaret hacimlerinin GSYH'ye oranı şeklinde hesaplanmaktadır. Ve dışa açıklık oranı, ülkelerin dış ticarete olan bağımlılıklarını da ifade etmektedir. Dışa açıklık oranının büyüklüğü ise, ülkeler için dış ticaretin ne derece önemli olduğunu ve ülkenin ekonomisinin ne derece dışa açık olduğunu ifade etmektedir (Kurt ve Berber, 2008).

Ülkelerin ticari açıklık oranlarının üzerinde ülkelerin uyguladıkları ticari politikalarının yanı sıra çevresel ve yapısal faktörler, ülkenin coğrafik konumu, ülkenin nüfusu, uluslararası yaşanan krizler gibi etkenlerde rol oynamaktadır (Şahin, 2015).

Bir ülkenin dışa açılması durumunda ithalat ve ihracat hacminde artış olmaktadır. İhracat ve ithalat hacmindeki artışla birlikte döviz gelir ve giderlerinde artış olmaktadır. Genel olarak dışa açılma kavramı, bir ülkenin ülkelerarası pazarlarla bütünleşmesi anlamında kullanılmaktadır. Ve bu kavram geniş kapsamlı ve sınırları belirsiz olan bir kavramdır. Ülkelerin dışa açılmalarının amaçları; ülke parasının konvertibilitesini sağlamak, işgücünün ülkeler arasında serbest dolaşımını sağlamak, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi ve ihracatın ekonomik büyümeye etkisini artırmaktır (Sadat, 2015).

Ticari açıklık, ülkelerin mal ihracatını artırmaktadır. Ve bununla birlikte ülkelere giren döviz miktarlarının artması ile o ülkelerin dövizlere getirdikleri kısıtlamaları da asgari seviyeye inmektedir. Ayrıca ticari açıklık ile birlikte ülkeler, uluslararası talebi karşılamak için teknolojik alandaki yeniliklere uyum sağlamak ve bununla birlikte toplam faktör verimliliğinde de artış meydana gelmektedir. Ülkede yapılan ticaretler sonucunda ithalat ve ihracat açığı sorununa da çözüm getirilmektedir (Yapraklı, 2007).

#### **2.1.4.1. Ticari Açıklığın Ölçütleri**

Ticari açıklığın ölçütleri incelendiğinde, ülkeler arasında fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Literatüre bakıldığında hesaplanmasının kolay olmasından ötürü en çok kullanılan ticari dışa açıklık ölçütünün, ithalat ve ihracatın toplamının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı olduğu görülmektedir. Bu oran aynı zamanda ülkelerin ekonomilerinin dışa bağımlılığını da ifade etmektedir (Şimşek, 2015). Ayrıca ticari açıklık açısından genel olarak kabul görmüş tek bir oran olduğunu

söylemek mümkün değildir. Günümüze kadar yapılmış olan birçok çalışmada farklı ticari dışı açıklık ölçütleri kullanıldığı görülmektedir. Literatürde ticari açıklık ölçütleri şu şekildedir (Mercan ve Göçer, 2014):

- Ticaret Payları Oranları
- Tarife Oranları
- Tarife Dışı Engeller
- Fiyat Temelli Ölçütler
- Bileşik Endeksler
- Kara Borsa Primi
- İhracat Vergileri
- İhracat Teşvikleri

David 2005 yılında yaptığı çalışmasında ticari açıklığın ölçüm yöntemlerini; ayarlanmış ticaret payları, ticaret payları, tarifeler, fiyat temelli yaklaşımlar, tarife dışı engeller ve bileşik endeksler olarak ifade edilmektedir (David, 2005).

Wacziarg 1999 yılında yapmış olduğu çalışmasında, ticari açıklık ölçütlerini üç başlık altında toplamaktadır. Wacziarg'a göre ticari açıklık göstergeleri; politika göstergeleri, çıktı ölçütleri ve sapma ölçütleridir. Çıktı ölçütü, ekonomide yapılan ticaret miktarının gayri safi yurtiçi hasıladan almış olduğu payı ifade etmektedir. Politika göstergeleri ise, tarife dışı engeller, tarife oranı ve tarifelerden elde edilmiş olan gelir gibi uygulamalarla bir ülkenin diğer ülkelere yönelik tutumunu ifade eden gösterge oranlarıdır. Sapma ölçütü ise, tahmin edilmiş olan serbest ticaret miktarından sapmalara dayanan serbest ticaret rejiminin ne derecede kısıtlanmış olduğunu ortaya koymuş olan bir göstergedir. Ticari açıklığı ölçütlerinden ticari kazançlar doğrultusundan en uygun bileşiminin seçilmesi gerektiği konusuna vurgu yapılmaktadır (Wacziarg, 1999).

Edwards'ın 1998 yılında yapmış olduğu çalışmasında, dışı açıklığın ekonomik büyüme ve verimlilik üzerindeki etkisini ortaya çıkarabilmek için dışı açıklığı World Development Report Dışa Dönüklük Endeksi (WDR), Sachs ve Warner Açıklık Endeksi (SW Endeksi), Kara Borsa Döviz Kuru, Leamer Açıklık Endeksi, Uluslararası Ticaretteki Bozulmalar Endeksi, Ortalama Tarife Dışı Engellerin Kapsamı, İthalattaki Bozulma Endeksi (World Endeksi), Toplanmış Dış Ticaret Vergileri Oranı olarak dokuz değişik yöntemle ölçmektedir (Edwards, 1998).

Rose'nin 2002 yılında yapmış olduğu çalışmada, ticari açıklığın ölçülebilmesi için kullanılan yöntemleri yedi kategoriye ayırmaktadır (Rose, 2002). Rose'nin yapmış olduğu çalışmada ele aldığı ticari dışı açıklık göstergeleri şu şekildedir:

- Ticaret yoğunluk oranı (Ticaret Payları)
- Tarife dışı engeller
- Tarifeler
- Düzeltilmiş ticaret akımları (ülke özellikleri için)
- Niteliksel önlem ve Gayri resmi önlemler
- Bileşik endeksler
- Fiyat sonuçlarına dayanmış olan önlemler

**Ticari Açıklığın Ticaret Yoğunluk Oranı İle Ölçülmesi:** Ekonomilerde ticari açıklığın hesaplanmasında en çok kullanılan yöntem ticari açıklığın ticaret yoğunluk oranı diğer bir ifadeyle ticaret paylarıdır. Ticaret payı kavramını tanım olarak ifade edilmek gerekirse, ekonomide ithalat ve ihracat toplamının gayri safi yurtiçi hasıladan aldığı paydır. Literatürde ticaret payı oranı çok sık kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise, ölçümünün kolay olmasıdır. Bu yöntem aynı zamanda eleştirilmemiş olan bir yöntemdir. Çünkü ekonomik büyümeyle etkileşimi yani ticari açıklığın ekonomik büyümeye etki etmesinin yanı sıra ekonomik büyümenin de ticari açıklığa etki etmesine dayalı içsellik sorunu nedeniyle eleştirilmektedir (Şimşek, 2019).

Romer ve Frankel'in 1996 yılında yapmış oldukları çalışmalarında ticaret paylarının coğrafi faktörlerden etkilendiğini vurgulamaktadırlar. Bu faktörler şu şekildedir; ekonomide ticaret ortaklıklarının birbirlerine olan uzaklıkları, ülkelerin büyüklüğü, ticaret yapan ülkelerin sınır komşusu olup olmaması, ticaret yapan ülkelerin arasında kıyı bağlantısı olup olmamasıdır. Coğrafi faktörlerin modele dahil olması ile birlikte eleştirilen içsellik sorununun ortadan kaldırılacağını vurgulamaktadırlar (Frankel ve Romer, 1996).

**Ticari Açıklığın Tarifeler İle Ölçülmesi:** Ekonomide tarifeler, dış ticarete koruma aracı olarak kullanılmasının yanı sıra, ticari açıklığın ölçülmesinde de kullanılmaktadır. Ticari açıklığın ölçülmesinde, ağırlıklandırılmış ortalama tarife oranı, basit ortalama tarife oranı, ekonomide tarife gelirlerinin yapılmış olan toplam ticaretten aldığı pay, yine tarife gelirlerinin yapılmış olan toplam ithalattan aldığı pay, tarife gelirlerinin gayri safi yurtiçi hasıladan aldığı pay, tarifeye konu olmuş

olan ticaretin toplam ticarete oranı, efektif koruma oranı gibi birçok tarife hesaplamaları kullanılmaktadır. Ticari açıklığın tarifeler ile ölçülmesi yönteminde veriler kolay elde edilememektedir. Bu durumda ticari açıklığın ölçümünü zorlaştırmaktadır. Bir diğer sorun ise, tarife oranlarının ekonomideki var olan tüm malları aynı tür mal olarak nitelendirmesi durumudur (Şahin, 2015).

**Ticari Açıklığın Tarife Dışı Engeller İle Ölçülmesi:** Ekonomilerde tarife dışı engeller, şeffaf ve resmi değildir. Aynı zamanda tarife dışı engeller ticarete kullanılan engelin etkisini miktar olarak ifade etmemektedir. Ticari açıklığın tarife dışı engellerle ölçülmesi durumunda verilerin elde edilmesi kolay bir yöntem değildir. Bu sebepten dolayı da bu yöntemin kullanımı çok yaygın değildir. Tarife dışı engeller ekonomide kısıtlayıcı ticaret politikası aracı olarak kullanılmaktadır (Şahin, 2015).

**Ticari Açıklığın Düzeltilmiş Ticaret Akımları İle Ölçülmesi:** Ticari açıklığın ölçülmesinde düzeltilmiş ticaret akımları yaklaşımı, ülkelerin fiziki büyüklüklerini ve ülkelerin üretim faktörlerini de dikkate almaktadır.

Leamer 1988 yılında yapmış olduğu çalışmasında, ticari açıklık ölçümünde düzeltilmiş ticaret yoğunluk oranını kullanmıştır. Leamer'in yapmış olduğu çalışmasında kullandığı ticaret yoğunluk oranı, Ohlin ve Heckscher'in öncülüğünü yaptığı faktör payı yaklaşımına dayanmaktadır. Leamer'in çalışmasında kullandığı faktör modeliyle, gerçekleşen ticari akımlar ile tahmin edilen ticari akımlar arasındaki farkın gayrisafi milli hasıladan almış olduğu pay düzeltilmiş ticaret yoğunluk oranını vermektedir. Düzeltilmiş ticaret yoğunluk oranı, ekonomide kaynak arzındaki farklılıklara izin vermektedir (Leamer, 1988).

Düzeltilmiş ticaret yoğunluk oranlarından bir diğeri ise, coğrafi meseleleri de hesaplama katmış olan, gravity (çekim) modelidir. Bu model ilk kez 1962 yılında Jan Tinbergen tarafından kullanılmıştır. Çekim modeli, iki ülke arasındaki ticaret hacmini tahmin edebilmek için kullanılmaktadır. Çekim modelinde ihracatçı ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılası, ithalatçı ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılası ve iki ülkenin arasındaki uzaklık değişkenleri kullanılmaktadır. Tinbergen yapmış olduğu çalışmasında, iki ülke arasındaki mesafenin ülkelerdeki taşıma maliyetinin belirleyicisi olduğu ve ticaret hareketleri üzerinde ise olumsuz bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmaktadır (Tatlıcı ve Kızıltan, 2011).

**Ticari Açıklığın Niteliksel Ölçütler İle Ölçülmesi:** Ticari açıklığın ölçülmesinde nitel ölçütler, sayısal olarak ifade edilemeyen ve kukla değişken olan ölçütlerdir. Rose 2002 yılında yaptığı çalışmasında, Miras Vakfı'nın oluşturmuş olduğu ekonomik özgürlük endeksi ve Dünya Bankası'nın ticaret yönelim endeksini niteliksel ölçüt olarak kullanmaktadır. Dollar ve Kraay'ın 2002 yılındaki çalışmasında kullandığı "DTÖ'ye üyeliği" değişkeni de, ticari açıklığı ölçen niteliksel ölçütlere örnek verilebilmektedir (Saçık, 2008).

**Ticari Açıklığın Bileşik Endeksler İle Ölçülmesi:** Ülkelerde gerçekleştirilen ticaretin tek bir faktörden etkilenmesi söz konusu değildir. Çünkü ülkelerin kendilerine ait yapısal özellikleri mevcuttur. Bu yüzden ticari açıklık ölçütlerinin daha iyi sonuç vermesi için bileşik endeksler kullanılmaktadır. Dünya bankası endeksi bu ölçüm yöntemine örnek olarak verilebilir.

Araştırmacılar ve kurumlar tarafından geliştirilmiş olan bileşik endekslerin ticari açıklıkta ölçüt olarak kullanılmasındaki temel faktör ekonomideki ticari açıklığın ekonomik sistem ve ekonomik politikalarla etkileşim içinde olmasıdır. Bu nedenden dolayı bileşik endekslerin kullanım alanına göre bileşik endekslere farklı değişkenler ilave edilerek kullanılmaktadır. Böylece ticari açıklığı tek bir ölçüm yöntemiyle ölçmekten kurtulmakta ve sonuç daha anlamlı ve sağlıklı olmaktadır (Bilman, 2014).

Dünya Bankası'nın yayınlamış olduğu 1987 yılındaki Dünya Kalkınma Raporu'na göre ülkeler, ticaret politikaları temel alınarak; doğrudan kontrollerin kullanımı, etkin koruma oranı, döviz kurlarının aşırı değerlendirme derecesi, ihracat teşvikinin kullanımı gibi kriterlere göre dört sınıfa ayrılmaktadır. Dünya bankası bu çalışmasında, ülkelerin ticarete yönelimlerini derecelendirmektedir. Bu çalışmada 41 ülkenin verileri dikkate alınmaktadır. Bu çalışma sonucunda ticari kısıtlamaların olmadığı ya da ticari kısıtlamaların az miktarda olduğu ülkeler güçlü dışa yönelik ülke, ticari kısıtlamaların ılımlı bir şekilde olduğu ülkeler ılımlı dışa yönelik ülke, ticari kısıtlamaların var olduğu ve yerli üretime önem veren ülkeler ılımlı içe yönelik ülke, son olarak ise ticari kısıtlamaların en yüksek olduğu ülkeler ise güçlü içe yönelik ülke olarak sınıflandırılmaktadır (http-3).

Utkulu ve Seymen'in Türk firmaları ve ABD pazarının ithalat ve ihracat talebinin incelendiği çalışmalarında, XCC (İhracat mal kompozisyonu) endeksi



kullanılmaktadır. İhracat mal kompozisyonu endeksi ile ihracat malları dört gruba ayrılmaktadır (Utkulu ve Seymen, 2004).

**Ticari Açıklığın Fiyata Dayanan Ölçütler İle Ölçülmesi:** Ticari açıklığı fiyata dayanarak ölçen ölçütlerden ulusal fiyatlar ile uluslararası fiyatların karşılaştırılmasına dayanan ölçütler veya karaborsa döviz kuru primi ile ölçen çalışmalar da bulunmaktadır.

Dollar'ın 1992 yılında yapmış olduğu çalışma, ticaret payları ölçümü açısından en çok eleştiri almış olan çalışmadır. Dollar çalışmasında ticari açıklığı, fiyat bozulma endeksindeki hata teriminden yola çıkarak hesaplamaktadır. Dollar'ın fiyat bozulma endeksi, satın alma gücü paritesine göre ayarlanmış gayrisafı yurt içi hasıla ile satın alma gücü paritesine göre ayarlanmış döviz kuru arasındaki regresyona dayanmaktadır. Dollar 1992 yılındaki çalışmasında fiyat temelli ölçütler olarak, reel döviz kurundaki istikrar endeksi ve reel döviz kuru endeksleri kullanılmaktadır (Dollar, 1992).

Sonuç olarak literatür incelendiğinde, ticari açıklığın ölçümü konusunda tek bir göstergenin olmadığı görülmektedir. Ülkeler ticari açıklığın ölçümünde kullanacakları ölçütleri ticaret politikalarını ve ticarete etkili olan diğer faktörleri göz önünde bulundurarak seçmelidirler (Saçık, 2008).

#### **2.1.4.2. Ticari Açıklığın Ülke Ekonomileri Açısından Önemi**

Günümüzün ekonomik şartlarında insanların sonsuz ihtiyaçlarını, kıt olan doğal kaynaklarla karşılaması zor bir durumdur. Var olan ülkelerin üretim olanakları ve rezervleri düşünüldüğünde kendi ihtiyaçlarının tümünü karşılayabilen, kendi kendine yetebilen bir ülke mümkün değildir. Dünya üzerindeki üretim faktörleri ülkelere eşit dağıtılmamıştır. Bunun sonucunda da ülkeler birbirine bağlı konumdadır. Ülkeler arasında fiyat farklılıklarının olması ve ülkeler arasında mal farklılıklarının olması ülkeleri dış ticaret yapmaya iten nedenlerdendir. Bu durumda da ülke içerisindeki üretim yetersiz kalmakta ve ithalat kaçınılmaz olmaktadır. Bir ülkede üretim girdileri yetersiz düzeyde, üretim miktarı yetersiz düzeyde olduğunda ülkeler bu açığı dış ticaret yoluyla kapatmaktadır (Utkulu, 2005).

Dışa açık ekonomilerin ulusal gelir dengeleri hesaplanırken, ihracat ve ithalat göz önünde bulundurulmaktadır. Dışa açık ekonomilerde ithalat ve ihracat düzeyi, istihdam seviyesini ve gelir seviyesini etkilemektedir. İthalat, ülkelerin ulusal gelir hesaplamaları için bir sızıntı oluştururken, ihracat ise, ülkelerde gelir ve istihdamda artış oluşturmaktadır (Şimşek, 2019).

Dış ticaretin sonucunda dışa açık ekonomilerde en büyük getiri uzmanlaşma ve işbölümünün artmasıdır. Bunun sonucunda kaynak verimliliği de artmaktadır (Şimşek, 2019). Ülkeler karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, sahip oldukları üretim faktörlerini uzmanlaştığı üretim sektörüne yönlendirdiğinde ve daha az uzmanlaştığı ürünleri de ithal ettiğinde sahip oldukları kaynakları daha etkin kullanmış olmaktadır. Böylece ülkenin refah durumunda olumlu bir etki yaratmaktadır. Ülkelerin uzmanlaştıkları alanlarda ihracat artacaktır. İhracattaki artış ile birlikte ülkelerin üretim hacimleri genişleyecek ve ülkeye ilave yatırımlar gerçekleşecektir. Ülkelerin dış ticaret gelirlerinin artmasıyla birlikte yurtiçi yatırımlarında da olumlu etki olmaktadır. Artan yurtiçindeki yatırımlarla birlikte ülkedeki istihdamda da artış yaşanmaktadır (Şimşek, 2003).

Günümüz ekonomisinde dış ticarete dinamik katkıların etkileri statik etkilere kıyasla daha önem kazanmaktadır. Dış ticaretin sabit olduğu durumda ülkeler, rekabetin yüksek olduğu piyasada varlık göstermeye çalışmaktadırlar. Rekabet ortamında ülkeler, daha fazla kendilerini geliştirecek ve çağa, teknolojiye uyum sağlayacaktır. Ülkelerin dışa açık olması durumunda üreticisine yeni teknolojilerin kullanımını teşvik edecek, ülke içinde tekellerin oluşumunu önleyecek, ölçek ekonomisinden yararlanacak, daha geniş bir pazar imkanı tanıyacak, üretim faktörlerinin daha etkin kullanımını sağlayacak böylece ülke ekonomisinin refahını artıracaktır. Bu katkılar sonucunda küresel ekonomiye ve ulusal ekonomiye katkı sağlayacaktır (Şimşek, 2019).

Sonuç olarak günümüzde çoğu ülke ekonomisi, küresel pazarda satıcı veya alıcı olarak yer almakta ve dış ticaret yapmaktadır. Ülke ekonomilerinin amacı, ihracatı artırmak ve ihracat sonucunda elde edilen geliri artırmaktır. Bu nedenden dolayı dış ticaret yapılmasının sonucunda ekonomik büyüme de artmaktadır.

### 2.1.4.3. Türkiye Ekonomisinde Ticari Açıklık

Dış ticaretin refahı artıracığı görüşü ne kadar savunulursa savunulsun, ülkelerde dış ticaret ilişkilerinin tamamen serbest bırakılmadığı görülmektedir. Ülke ekonomilerinin dış ticarete özendirici yönde ya da kısıtlayıcı yönde yaptıkları tüm müdahaleler, ülkelerin dış ticaret politikalarını oluşturmaktadır. Ticari açıklık dünyadaki ülkeler arasında mal ve hizmet akımlarının serbest olması anlamına gelmektedir. Bu yüzden dışa açıklığı kabul eden ülkeler ülkedeki dış ticaret politikalarını da bu doğrultuda oluşturması ve uygulaması gerekmektedir. Ülkemizdeki dış ticaret politikalarına bakıldığında genellikle sanayileşme ile ilgili politikalar oluşturulmaktadır. Ülkemiz tarihindeki dış ticaret politikaları 1980 yılının öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. 1980 yılı öncesinde serbest dış ticaret politikaları denenmiş olsa da, ithalata dayalı sanayileşme politikası uygulandığı görülmektedir. 1980 yılı sonrasına bakıldığında ise, ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulandığı görülmektedir (Seyidoğlu, 2013).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları 1923 ve 1932 yılları arasındadır. Savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak, ülke toparlanma sürecine girmekte ve bu dönemde ulusal ekonomi politikaları oluşturulmaya başlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda ülkenin ekonomisinde girişimler özel sektöre bırakılmakta, fakat özel sektör ise bu konuda yetersiz kalmaktadır. Bunun nedeni ise, bu dönemde özel sektörün girişim yapacak kadar elinde sermayenin bulunmamasıdır. Bu dönemde devletin müdahalesi olmadan kalkınmanın gerçekleştirilemeyeceği görüşü savunulmakta ve ekonomi politikaları ve sanayi politikaları 1930'lu yıllardan itibaren uygulamaya konulmaktadır. Türkiye ekonomisine bakıldığında kuruluşunun ilk yıllarında tarım sektörünün payı, sanayi sektörü ve hizmet sektöründen oldukça fazlaydı. Bu yıllarda ülke ekonomisi, tarım sektörüne bağlıydı. Ülkede teknolojik alandaki yenilikler ise oldukça düşük durumdaydı. Bu durum ülkenin dış ticaretini de etkilemekteydi. Ülkede 1923 ve 1929 yılları arasında zorunlu olarak dış ticaret serbest bırakılmıştır. 1929 yılına kadar yerli üretici ülkelerarası rekabete maruz kalmaktadır. Ve bu dönemde ülkede ithalat, ihracattan fazla gelişim göstermektedir (Özdemir vd., 2016).

1929-1939 yılları arasında uygulanan korumacı dış ticaret politikalarının nedeni, 1929 yılında yaşanmış olan Büyük Buhrandır. 1929 yılı, Büyük Buhran'ın yaşandığı yıl bütün dünyada ekonomik bunalımın yaşandığı yıl olmuştur. 1929 yılında birçok ülke, krizden korunabilmek için içe dönük ekonomik politikalar izlemektedir. Ülkemizde ise 1929 Büyük Buhran, devlet müdahalesinin önünü açmaktadır. Dış ticaret hacmi ise, 1929 yılından sonra daralmaktadır. 1932 yılında ise dış ticaretteki ikili ilişkilerde, takas sistemi benimsenmekte ve ihracat yapılan ülkelerle ithalatta yapılmaktadır (Başol, 2012).

1934 yılında ülkemizde üretilen malların ithalatı kısıtlanmıştır. Ülkemizde 1930'lu yıllarda dış ticaretin %85'lik kısmı ikili anlaşmalara dayanan takas sistemi ile yapılmış, kalan %15'lik kısmı ise dış ticarete serbest bırakılmıştır. İthalata ise, zorunlu gıda maddeleri ve üretimin yapılması için gereken hammadde dışında sınırlama getirilmiştir (Şimşek, 2019). Ülkemizde 1939 yılı itibariyle ise, savaş ekonomisi koşulları yaşanmıştır. 2. Dünya savaşı ile 1950 yılı arasındaki dönemde ülkemizdeki tüm dış ilişkiler en aza indirilmiş ve kapalı ekonomi benimsenmiştir. Bu dönemde korumacı politikalarla yapılacak olan ithalat miktarı sınırlı düzeyde tutulmaktadır. Savaş dönemindeki ithalat miktarı azalmış ve bu dönemdeki ihracat mallarının fiyat düzeyi artmıştır. Bu yüzden ekonomi bu dönemde dış ticaret fazlası vermiştir. Ülkemizde bu dönemde, dış ticaret fazlası verirken aynı zamanda döviz stokunda da artış yaşanmıştır. 1946 yılında ise, ithalattaki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu durumda ülkemizde dış ticarete açık oluşmasına neden olmuştur. 1947 yılının sonunda ithalatta yaşanan artış %100'ün üzerinde gerçekleşirken, ihracatta yaşanan artış %5 olmuştur (Şimşek, 2019).

1940-1950 arasındaki dönem, Türkiye ekonomisinin olanaklarının çok kısıtlı olduğu bir dönemdir. 1929 yılındaki iktisadi bunalımdan yansımış olan olumsuz etkilere rağmen belirli ilerlemeleri yakalamaktadır (Ülken, 1981). 1940 ve 1950 yılları arasındaki dönemin ekonomik politikası tarihi incelendiğinde, harp ekonomisi devri ve devletçilik ekonomisi devri olarak adlandırılmaktadır (Başol, 1983). Böyle adlandırılmasının nedeninin ise, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ülkede harp ekonomisinin uygulanmış olduğu gösterilmektedir. Ülkede üretici kesimin silah altında bulunmasından dolayı ülkede üretim azalmıştır. İthalatın da kısıtlanmasından dolayı 1938 yılında yapılan 150 milyon liralık ithalat, 1941 yılında 75 milyon lira olarak gerçekleşmiştir (Tokgöz, 2001). Bu durum neticesinde tüketim

sınırlandırılmıştır. Bazı tüketim malları ise, vesikaya bağlanmıştır. Mali bakımdan bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı ülkeye yük olmuştur (Cillov, 1970).

1950 ve 1952 yılları arasında Türkiye’de o dönemde uygulanan liberal ekonomi politikası ile uyumlu olan serbest dış ticaret rejimi uygulanmıştır. Bu dönemde ithalat %60 oranında serbestleştirilmiştir. Ve bunun sonucunda ithalatta büyük ölçüde artış yaşanmıştır. Bu yıllarda iyi hava ve iklim şartlarının olmasıyla birlikte ihracatta tarım ürünlerinin payı da yükselmiştir. Fakat bu dönemde ihracat hacmindeki artış, ithalat hacmindeki artışın gerisinde kalmış ve uzun yıllar dış açık sorununa çözüm bulunamamıştır. 1953 yılında ülkedeki döviz stokları tükenmiştir. Ve ithalattaki serbestleşme sona ermiştir. Bu nedenden dolayı 1954 yılında ithalata kısıtlamalar getirilmiştir (Egeli, 2001).

1958 yılına gelindiğinde, OECD ve IMF gibi kuruluşların destekleriyle ekonomiyi canlandıracak, durgunluğu giderecek istikrar kararları alınmıştır. Alınmış olan istikrar kararlarında uygulanan Türk parasının devalüe edilmesi, uygulanan çoklu kur rejiminin genişletilmesi, ihracat ve ithalattaki izin prosedürlerinin sadeleştirilmesi, yeniden serbest ithalat rejiminin benimsenmesi, ithalat yapılan mallarda yatırım malları ve ara mallarına öncelik verilmesi gibi düzenlemeler bulunmaktadır. Bu dönemde alınmış olan istikrar kararları, 1959 yılındaki ihracat hacminde genişlemeye neden olsa da, dış açık sorununu çözümünde yetersiz kalmaktadır (Başol, 2012).

1960’lı yıllar ise, ülkemizde planlı devlet ekonomisine geçilen yıllardır. 1960’lı yıllarda ekonomik büyüme hedeflerine ulaşabilmek için ithalat sınırlandırılmamıştır. Bu nedenden dolayı ihracata yani ülkeye döviz girişi sağlayacak işlemlere ağırlık verilmiştir. Bu dönemde uygulanmış olan ihracat rejimine göre, ihracat yapılması yasak olan mallar dışında tüm malların ihracatı serbest bırakılmıştır. Böylece uygulanmış olan ihracat politikasıyla ihracat gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ihracata çeşitli teşvikler uygulanmıştır. İthalata ise, yurt içinde yapılan üretimin ithalata bağlılığı nedeniyle ilave kısıtlamalar getirilmemiştir (Parasız, 2004).

Ülkemiz ekonomisinde 1970’li yıllara gelindiğinde, dış ticaret politikasında önemli bir değişiklik olmamıştır. Dış ticarete serbest politikalara devam edilmiştir. Ayrıca 1970’li yıllarda ithalat da serbestleştirilmiştir. Bu dönemde fiyat

hareketlerinde yaşanan dalgalanmalar dış ticaret açığına yol açmıştır. 1974 yılındaki petrol fiyatlarındaki yükseliş, dış ticarete bozulmalara neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki bu yükseliş ise, 1970'li yılların sonuna kadar sürmüştür. Buna rağmen ithalata bir kısıtlama da bulunulmamıştır. İthalat 1977 yılı itibariyle kesintiye uğramıştır. Bu durum ise, ithal girdiye bağlı bulunan üretimi olumsuz anlamda etkilemiştir (Karakayalı, 2003).

1978-1979 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanmış olan sıkıntılar yapısal bir değişikliği gerekli kılmıştır. 1970'li yılların sonuna gelindiğinde Türkiye ekonomisinde yaşanmış olan sıkıntıları, bunalımları aşabilmek için, yeni bir istikrar programı uygulanmıştır. 24 Ocak 1980 programı yeni istikrar kararlarından oluşan bir programdır. Aynı zamanda 24 Ocak 1980 programı uzun vadeli bir programdır. Ve kurumsal ve yapısal hedefleri kapsamaktadır. 24 Ocak 1980 kararları, ülkenin dış ticaret politikasında, dünya ile uyumlu olarak düzenlenmesini sağlamıştır. 24 Ocak 1980 kararları Neo-liberal yaklaşımları temel almaktadır. Kısa vadeli hedeflerin yanı sıra uzun vadeli hedefleri de bulunmaktadır (Hepaktan, 2008).

Türkiye ekonomisinde 1980 yılı, ülkede bulunan ekonomik sorunlara ve çözümüne yönelik farklı bir yaklaşım getirildiği, ülke ekonomisinde var olan aksaklıkların giderilmeye çalışıldığı, dünya ekonomilerinde var olan serbest girişimden faydalanılmaya çalışıldığı, devletin ülke ekonomisine müdahalesinin en aza indirgenmesinin amaçlandığı, yani Türk ekonomisinde revizyonun başladığı dönem olarak nitelendirilmiştir (Özgül, 2014).

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasına neden olan etkenlerden birisi, özellikle 1963-1980 uygulanmış olan ithal ikameci politikaların dış borç krizine çözüm olmamasıdır. Ülkedeki borç krizine çözüm getirebilmek için 1980 yılında Türkiye IMF ve Dünya Bankası nezdinde hazırlanmış olan 1980 kararlarını yürürlüğe koymaktadır. 24 Ocak 1980 kararları ile ülkemizde dışa açıklık konusunda köklü bir dönüşüm yaşanmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile ihracata yönelik büyüme stratejisi benimsenmiştir (Özgül, 2014).

İhracata yönelik büyüme stratejilerinde başarılı olmak adına esnek kur politikası uygulanmakta, ithalat alanında serbestleşmeye gidilmiştir. İhracatta uygulanan teşvik politikaları şu şekildedir (Çelebi, 1991):

- İhracat'a vergi iadesi uygulanmaktadır. Sonrasında vergi iadesi uygulaması azaltılmış hatta 1989 yılında kaldırılmıştır.
- Ülke parasını gerçek değeri altında belirlenmesini sağlayan politikalar uygulanmaktadır.
- Düşük faizli ihracat kredileri kullanılmaktadır.
- İhracattan elde edilen gelirlerin %20'sinin kurumlar vergisinden indirilmesi sağlanmaktadır.
- Fiyat istikrarı fonu ve destekleme fonundan yapılmış olan ödemeler, ihracatın desteklenmesi adına en etkili araçlardan birisi olmaktadır.
- İhraç edilen ürünlerde kullanılan enerji girdisine bazı istisnalar ve muafiyetler getirilmektedir. Fakat sonrasında bu istisna ve muafiyetler kaldırılmıştır.
- Serbest bölge uygulaması ile birlikte ihracat desteklenmektedir.
- Ülkedeki yatırımların finansmanı için Türkiye Kalkınma Bankası, yapılan ihracatı kredi ile desteklemek için ise Eximbank kurulmuştur.

İhracata getirilen bu teşviklerin yanı sıra, ithalata uygulanan kısıtlamalar kaldırılmaktadır. İthalat, programlı ve sistemli bir şekilde serbestleştirilmeye çalışılmıştır.

Dış ticaret ile ilgili alınan 24 Ocak kararları ise şu şekildedir (Seyidoğlu, 2013):

- Dış ticarete kotalar kaldırılmıştır.
- Serbest piyasa sisteminin işlevi artırılmıştır.
- Kambiyo denetimleri gevşetilmiştir.
- Dış ticarete gümrük vergileri düşürülmüştür.
- Faizler serbest bırakılmıştır.
- Esnek kur sistemine geçilmiştir.
- Ülkede yapılan yabancı yatırımlar desteklenmiştir.
- İhracatta bürokrasinin etkisi hafifletilmiştir.

Ülkemizde 1988 yılına gelindiğinde, faiz oranlarının serbest bırakılması ile beraber Türk lirası değer kazanmaya başlamıştır. 1989 yılında ise, döviz alımları ve satımları, yurtiçine yapılan transferleri ve yurtdışına çıkarılmaları serbest bırakılmıştır. Bu gelişmelere ek olarak, enflasyonun da %60-65 aralığında tutulması eklendiğinde, dış talepte ve yurtiçindeki tüketimde de artış yaşanmıştır. Türkiye'de

1990'lı yıllarda serbest piyasa mekanizması benimsenmiştir. Ve böylece dış piyasalarla olan rekabeti artmıştır. 1989 yılında Türkiye'de ihracat 11,6 milyar dolar iken, 1993 yılında ihracat 15,3 milyar dolar olmuştur. Ayrıca 1989 yılında ithalat 15,7 milyar dolar iken, 1993 yılında 29,4 milyar dolara yükselmiştir. Bu yıllar arasındaki ithalatın tüketim malı oranı ise, %7,7 iken %14'e yükselmiştir. İthalatta yaşanan artış, 1993 yılında ihracatta yaşanan artıştan yüksek olmuştur. Bu yüzden 1993 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %52'ye düşmüştür. 1990'larda yine aynı şekilde gümrük vergilerinde ve fonlarda yapılan indirimler devam etmiştir (Parasız, 2004).

1994 yılında ekonomimizde uygulanmış olan iç borçlanma politikası ile birlikte öncelikle iç denge ardından da dış denge bozulmuştur. 1994 yılında yaşanmış olan krizin sonrasında alınan 5 Nisan kararlarıyla dış açığı azaltmak, kamu açığını kapatmak, ihracatı teşvik etmek, özendirmek ve finansal piyasalarda dengeyi sağlamak amaçlanmaktadır. 1994 yılında yapılmış olan devalüasyon ile birlikte Türk lirasının değeri %78 oranında düşürülmüştür. Ve bununla birlikte sabit kur sistemi yerine, dalgalı kur sistemi benimsenmiştir (Göçer ve Elmas, 2013).

Ülkemiz uluslararası dış ticaretteki gelişmeler ile birlikte, bölgesel entegrasyonlarla ve ticari entegrasyonlarla da iş birliği içinde bulunmaktadır. Buna örnek olarak, 1996 yılında Türkiye AB'ye üyelikte bir aşama olarak, Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmaktadır. Bu anlaşmadan sonra, Hariçte İşleme Rejimleri ve Dahilde İşleme Rejimleri uygulanmaya başlanmaktadır. Dahilde İşleme Rejimleri ile, ihracatı yapılan ürünlerin hammaddelerinin ithalatları vergilerden muaf tutulmaktadır. Ülkemizde koruma oranlarının kaldırılması sonucunda ithalatta %50 artış olmuştur. 1996 yılında tüketim mallarının ithalat içindeki payı %15,6 olarak gerçekleşmektedir. Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanmış olan kriz ve 1998 yılı sonrasında da Rusya krizinin ortaya çıkması ile dış ticaret olumsuz etkilenmiştir. İhracat 1998 yılından sonra yaşanan Rusya krizinden dolayı, 23,8 milyar dolara gerilemektedir. Ülkemizde ise ihracatın düşmesi, ihraç edilen ürünlerin fiyatlarından kaynaklanmaktadır (Parasız, 2004).

Ülkemizde iç talep 1996 yılında artmakta, 1998 yılına gelindiğinde iç talep yavaşlamakta ve 1999 yılında ise talepte yaşanan daralma ülkemizde yapılan ithalatta düşüşe neden olmaktadır. Ülkemizde 2001 yılında yaşanan kriz sonucunda yurtdışında yapılan üretim ve yurtdışındaki talep büyük ölçüde daralmıştır. 2001 yılında dalgalı



kur uygulanmış ve ülkemizdeki para birimi değer kaybetmiştir. Ve bunun sonucunda ihracatta artış yaşanmıştır. İhracatın artması ve ithalatın düşüş göstermesi ile ülkemizde dış ticaret açığımızda azalış yaşanmaktadır. Dünya'nın da etkilenmiş olduğu 2008 Küresel krizin sonucunda 2009 yılında ihracatta düşüş yaşanmaktadır (Göçer ve Elmas, 2013).

Ülkemizde 2015 yılında mal ticaretinde daralma yaşanmıştır. Bu durum ise ülkemizin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. 2015 yılında dünyada siyasi olaylar ve ekonomik gerilimler yaşanmıştır. Suriye ve Irak gibi sınır komşularda yaşanan terör olayları, Rusya ile yaşanmış olan uçak krizi dış ticaretimizi de olumsuz etkilemiş ve dış ticaretimizde düşüşe yol açmıştır (http-4).

2015 yılında bozulmuş olan ekonomik dengeler, 2016 yılının ilk altı ayında yeniden kurulmaya çalışılmaktadır. Ve bunun sonucunda da dış ticaret ilişkileri de ılımlı seyretmektedir. 2016 yılında sonraki altı ayında yaşanmış olan terör olayları beklentileri de olumsuz etkilemiştir. Politik sebeplerden ve siyasi sebeplerden dolayı AB ve ABD ile siyasi ilişkiler bozulmuştur. Bu durum dış ticareti de olumsuz etkilemiştir. Rusya ile 2015 yılında yaşanmış olan Uçak krizi çözülmüş ve Rusya ile olan dış ticaret ilişkilerimizde yeniden canlanmıştır (http-5).

Ülkemize ait 1923-2018 yılları dış ticaret göstergesi verilerine eklerde yer verilmiştir.

### **2.1.5. Finansal Açıklık**

Finansal açıklığın teorik temellerine bakıldığında McKinnon-Shaw Teorisi'ne kadar uzandığı görülmektedir. Finansal baskıyı araştırmacılar, finansal sektöre uygulanan her türden baskı ve kısıtlama olarak tanımlamaktadır. Bu alandaki araştırmacılar finansal açıklık ile birlikte gelişmekte olan ülkelerde sorun olan tasarruf eksikliği sorununun giderilebileceğini ifade etmektedir. Öne atılan bu görüşe göre, finansal açıklık ile oluşacak olan pozitif reel faiz oranları tasarrufları tetiklemektedir. Tasarruflar kredilere dönüşecek, yatırımların artmasına da fırsat yaratmaktadır. Yatırımlardaki artış sonucunda ise, ekonomik büyümenin pozitif yönde etkilendiği ifade edilmektedir (Sadat, 2015).

Tanım olarak finansal açıklık, sermaye hareketlerinde bulunan engellerin, kısıtların kaldırılması ve finansal piyasaların bütünleşmesi olarak ifade edilmektedir

(Sadat, 2015). Yani bu durumda finansal açıklık, hem küreselleşmeyi hızlandıran bir faktör hem de küreselleşmenin bir unsuru olmaktadır. Finansal açıklığın ölçümünde en yaygın olarak kullanılan endeks hesaplaması aşağıda yer almaktadır (Younas, 2011):

$$\text{Finansal Açıklık} = \text{Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar} / \text{GSYH}$$

IMF, finansal açıklığın ölçülmesini dış borçların ve dış varlıkların gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH)' ya oranı olarak ifade etmektedir. IMF 1950 yılından beri yayınlanmış olan döviz kısıtlamaları ve döviz düzenlemeleri kıstasları uygulanan AREAER (Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions) raporunda finansal açıklık endeksini geliştirmektedir. Chinn ve Ito ise, AREAER verilerini kullanarak yeni finansal açıklık endeksini geliştirmektedir (Özel, 2012).

Chinn-Ito'nun 2002 yılında oluşturulan KAOPEN endeksi, bir ülkenin sermaye hesabının açıklık derecesini ölçen endekstir. Bu endekse göre, -1 oranı ve bunun altında yer almış olan oranlar finansal açıdan dışa kapalı olan ekonomileri ifade etmektedir. Yine bu endekse göre, 0 oranı ve bu oranın üstünde olan oranlar ise o ülkenin sermayesinin dünya ekonomileri ile daha fazla ilişkili olduğunu ifade etmektedir. KAOPEN, IMF'nin AREAER yıllık raporunda belirtilmiş olan uluslararası finansal işlemlerle alakalı kısıtlamaları tablo haline getirirken ikili kukla değişkenlere dayandırmıştır. Bu ifade edilmiş olan endeks her yıl güncellenmektedir. Dört ana kategori için kukla değişkenler kullanılmaktadır. Bunlar; k1 (birden fazla döviz kuru varlığını gösteren değişkenler), k2 (cari hesap işlemleri ile ilgili kısıtlamalar), k3 (sermaye hesabı ile ilgili değişkenler), k4 (ihracat hasılatı ile ilgili kısıtlamalar) olarak sıralanabilmektedir. 1996 yılında AREAER'in sınıflandırma metodu değişmektedir. Ve bu dört kategori daha fazla ayrıştırılmaktadır. Özellikle de sermaye hesabı ile ilgili değişkenler 13 kategoriye ayrılmaktadır (Top, 2019).

Finansal açıklık, ana ülkedeki bireylerin yabancı varlık ve yabancı yükümlülükler sahip olmasını ve yabancı ülkedeki bireylerin ise, ulusal finans piyasalarında işlem yapabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Finansal açıklık politikaları genel olarak 4 temele dayanmaktadır. Bunlar (Esen, 2000):

1. Yurtiçinde yerleşik olan bireylere, yabancı varlık bulundurma ve yabancı varlıkları satın alma imkanı verilmesi

2. Yurtiçinde yerleşik olan bireylere yabancı dövizde dayalı finansal işlem yapabilmelerinin kısıtlanması
3. Özel mülkiyete sahip olan firmaların uluslararası finansal piyasalarda borçlanma imkanına sahip olması
4. Yabancı ülkedeki bireylerin yurtiçi piyasalarda izne tabi tutulmada serbest olarak yatırım yapılabilme imkanının verilmesi.

#### **2.1.5.1. Finansal Açıklık ve Finansal Serbestleşme İlişkisi**

Gelişmekte olan ülkelerin mali sistemlerine yapılan müdahaleler, ülkelerde farklı biçimlerde sonuçlanmıştır. Yapılmış olan düzenlemelerin aynı olması yalnız sonuçlarının farklı olması ülkelerin farklı yapı taşlarına sahip olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ülkelerin içinde buldukları sosyal durum ve ekonomik durum politikaların ne kadar tutarlı ve etkili olduğunu göstermektedir. Finansal serbestleşme 1970'li yıllardan itibaren, Latin Amerika ve Asya ülkeleri başta olmak üzere ve diğer gelişmekte olan ülkelerde yapısal durum politikalarının ve istikrarın çıkış noktası olmaktadır (Özdemir ve Dalkılıç, 2016).

Finansal açıklık, bir ülkedeki finansal serbestleşme düzeyini ölçmektedir (Özel, 2012). Finansal serbestleşme ise dar anlamıyla, kredi faizleri ve mevduat vergilerindeki engellerin kaldırılması, kredilerin kimlere verileceği konusundaki işleyişin piyasa mekanizmasına bırakılmasını ifade etmektedir. Finansal serbestleşmeyi geniş anlamda ifade etmek gerekirse, bir önceki yapılmış olan tanıma ek olarak, devletin finansal kurumların mülkiyetini bırakması, bankaların işlerini özgürce yapabilme olanağının olması ve uluslararası sermayedeki kontrollerin kaldırılmasıdır. Yani finansal serbestleşme kavramı, ülke ekonomilerindeki yerli sermaye ve yabancı sermaye arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak ve sermaye hareketlerinin serbest dolaşımını engelleyen kısıtlamaların ortadan kaldırılması olarak ifade edilebilmektedir (Özdil, 2014).

Finansal açıklık politikaları, ulusal para politikalarını ve döviz kuru politikalarını da etkilemektedir (Özel, 2012). Özellikle de gelişmekte olan ekonomilerin dünyadaki diğer ekonomilerle hızlı bir biçimde bütünleşmiş olduğu ve bu anlamda finansal açıklıklarının da artırmış oldukları görülmektedir ([http-6](#)).

Bir iktisat politikası olarak nitelendirilen finansal serbestleşme; ekonomide var olan kontrollerin çeşitli piyasalarda tamamının veya bir kısmının ortadan kaldırılması veya azaltılması olarak ifade edilebilmektedir. Bu anlamda finansal serbestleşme, iç serbestleşme (finans piyasalarındaki kaldırılması) ve dış serbestleşme(uluslararası sermaye akımlarına ekonominin açılması) sürecini kapsamaktadır (Özdil, 2014).

Özellikle 1970’li yılların ilk yarısından sonra ülkemiz ekonomisinde bozulmalar yaşanmıştır. Ekonomide yaşanmış olan bu bozulmanın sebebi ekonomistlerce farklı nedenlere dayandırılmaktadır. Örneğin; Neo-klasik yaklaşımı savunan ekonomistler bu bozulmanın sebebi olarak devlet baskısını görmektedir. 1970 yıllarında ortaya çıkan bu aksaklıklar ile birlikte yeni ekonomi politikalarına ihtiyaç artmaktadır. Bununla birlikte ülkemizde 1980 yılında ekonomi politikalarında değişiklikler yaşanmıştır. 1980 yılı öncesinde ülkemizde finansal serbestleşmeden bahsetmek mümkün değildi. Çünkü 1980 yılı öncesinde finansal serbestleşmenin önündeki engeller tam olarak kaldırılmamıştı. Fakat ülkemizde tam olarak finansal serbestleşmenin 1989 yılında gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Özdemir ve Dalkılıç, 2016).

Ülkemiz ekonomisi uluslararası konjonktürün etkisiyle finansal serbestleşme politikalarını uygulamaya girişmiştir. Ülkemizde genel olarak dışa açılma süreci, 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte dış ticaretin serbestleşmesiyle başlamıştır. 1989 yılına gelindiğinde ise, 32 sayılı karar ile finansal işlemler serbest bırakılarak finansal serbestleşme sağlanmıştır. Fakat bu süreci takip eden yıllarda ülkemizde finansal piyasaların yeterince verimli, etkin ve derin olmamasından dolayı ve sermaye hareketlerinin serbestliğinin gerektirdiği koşulların sağlanamamasından dolayı ülkemizde ekonomik krizler yaşanmıştır. Ekonomik büyümede yaşanan dalgalanmalar ve finansal piyasalarda yaşanan istikrarsızlıklar finansal serbestleşme sürecini yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir (Çetin, 2010).

Gelişmekte olan ülkelerin 1980 yılından sonra yaşamış oldukları finansal alandaki serbestlik deneyimleri gerek ülke dışından gelecek olan yabancı tasarrufları büyüme ve yatırım için kaynak sağlayacağı görüşü gerekse, faiz oranı artışının tasarrufu da artırıp ve bunun sonucunda da finans sektörünü canlandıracağı konusundaki Neo-klasik görüşü eleştirmiş olanları haklı çıkarmaktadır. Çünkü ülkemiz açısından söz konusu olmuş olan beklentilerin gerçekleşmediği yapılmış

olan birçok çalışma ile savunulmaktadır. Yentürk'ün 1997 yılında yapmış olduğu çalışmaya bakıldığında, Meksika ve Türkiye örneği bu durumu kanıtlamaktadır. Yapılmış olan çalışmada yabancı kaynak girişinin yurtiçindeki yatırımlar açısından güvenilirliğinin yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanında kamu dengesinin sağlanmış olduğu ekonomilerde finansal alandaki serbestliğin ülke ekonomisinde dengesizlik yaratmayacağı görüşü de Meksika açısından geçerli olmadığı görülmektedir. Ülkemiz açısından bakıldığında ise, durumun ülkeye net dış varlıklardaki girişlerinin kamu alanındaki dengesizliği daha da körüklemiş olduğu görülmektedir. Ülkemizde meydana gelen bu dengesizlik ise, sosyal sorunları ve ekonomik sorunları da meydana getirebilmektedir (Yentürk, 1997).

Gelişmekte olan ülkelere yönelmiş olan sermaye akımları, ani giriş ve çıkışlarıyla ülkelerin finansal alandaki şoklara karşı olan kırılganlığını da artırmaktadır. Çünkü ülkelerin ekonomilerinde, bir zamandan sonra ülkelerin ekonomik performansları sermaye akımına aşırı duyarlı olmaktadır. Bu durumun örneklerini ülkemizde de dünyada da görmek mümkün olmaktadır. Meksika'da meydana gelen 1994 krizi, Güney Asya'da 1997 krizi, Brezilya'da 1999 krizi, Rusya'da 1998 krizi, ülkemizde ise 1994 yılında ve 2001 yılında meydana gelmiş olan krizler bu duruma örnek olarak verilebilmektedir (Özdemir ve Dalkılıç, 2016).

Ülkemizde yaşanmış olan 1994 krizi öncesinde, sermaye girişi sonrasında değerlendirilmiş olan para, bankaların uluslararası finansal piyasalarda borçlanmasını sağlamaktadır. Ve bunun sonucunda toplanmış olan para ülkede yurtiçi kredisi olarak verilmektedir. Bu krediler sonucunda ülkemizde ülke içindeki pazar canlanmış ve ithalatta da artış yaşanmıştır. Dış ticaret açığında da artış yaşanmış ve bu yaşanan açıkların kapatılmasında da sermaye akımı önem kazanmıştır. Finansal piyasalar yabancı sermayenin denetimi altına girmiştir. Bu durumun sonucunda da ekonomik krizler kaçınılmaz hale gelmiştir. Ülkemizde yaşanmış olan 2001 krizinin de ve bu tarihten önce yaşanmış olan krizlerinde etkileri süre gelmektedir. Aşırı sermaye de bu etkilere eklendiğinde 2001 yılında yaşanmış olan kriz patlak vermiştir. Görüldüğü üzere, hem ülkemizde hem de dünyada yaşanmış olan ekonomik krizler genel olarak tek bir noktada buluşmaktadır. Bu nokta ise, spekülasyon yabancı sermayedir. Hem ülkemizden hem de dünyadan verilen örneklerde görüldüğü üzere gelişmekte olan ülkeler verecekleri politika kararlarında ülke olarak içinde bulunmuş oldukları

durumları da göz önünde bulundurmalıdır. Ayrıca uzun vadeli olarak düşünmelidirler (Özdemir ve Dalkılıç, 2016).

**Çizelge 1. 2002-2018 Yılları Arasındaki Doğrudan Yabancı Yatırım**

Yıllar	Dünyadaki Toplam Doğrudan Yabancı Yatırım(Milyar \$)	Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım(Milyar\$)	Türkiye'nin Küresel Doğrudan Yatırımlardan Aldığı Pay
2002	754	1,08	0,14%
2003	738	1,7	0,23%
2004	1.011	2,8	0,28%
2005	1.546	10	0,65%
2006	2.205	20,2	0,92%
2007	3.142	22	0,70%
2008	2.472	19,9	0,81%
2009	1.400	8,6	0,61%
2010	1.889	9,1	0,48%
2011	2.312	16,2	0,70%
2012	2.044	13,8	0,68%
2013	2.154	13,6	0,63%
2014	1.886	13,3	0,71%
2015	2.651	19,3	0,73%
2016	2.623	13,95	0,53%
2017	1.957	11,5	0,59%
2018	1.205	13	1,08%

**Kaynak:** [http-3: https://databank.worldbank.org/](http://databank.worldbank.org/)

Ülkemize yurtdışından gelen doğrudan yatırım girişi için Dünya Bankası'nın verileri incelendiğinde, ülkemizin dünyada yapılan doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı payın yıllar itibariyle değişim gösterdiği görülmektedir. 2002 yılında ülkemiz 1 milyar \$'lık doğrudan yatırım girişi ile dünyada yapılan toplam 754 milyar \$'lık doğrudan yabancı yatırımın %0,14'üne sahip olduğu görülmektedir. 2006 yılına gelindiğinde, 20,2 milyar \$'lık doğrudan yabancı yatırım girişi olmuştur. Ve oranın %0,92'ye yükseldiği görülmektedir. 2010 yılına gelindiğinde ise, ülkemizin küresel yatırımlardan aldığı pay %0,48'e gerilemiş olduğu görülmektedir. 2015 yılında ülkemizin dünyada yapılan toplam doğrudan yatırımdaki payı 19,3 milyar \$ ile %0,73'e yükseldiği görülmektedir. 2018 yılına gelindiğinde ise, dünyada yapılan doğrudan yatırımın 1,2 trilyon \$'a düşmektedir. Ve ülkemiz yaklaşık olarak 13 milyar \$'lık yabancı yatırım almış ve ülkemizin küresel paydaki hacmi %1,08'e

kadar yükselmiştir. 2002-2018 yılları arasında dünyadaki Doğrudan Yabancı Yatırım, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırım ve ülkemizin küresel doğrudan yabancı yatırımlardan almış oldukları paylar aşağıdaki çizelgede görüldüğü gibidir.

### **2.1.5.2. Türkiye’de Finansal Serbestleşme Süreci**

Finansal serbestliğin kötü yönetilmesi halinde iç transfer sorunu ve iç dengesizlikler sorunu meydana gelebilmektedir. Aynı zamanda finansal serbestlik, ekonomik sorunların yanında sosyal bir takım sorunlar da yaratabilmektedir (Top, 2019).

Türkiye'nin ekonomik büyüme döngüsü, ticari serbestleşmenin ve dışa açıklığın artmış olduğu 1980'li yılların başından itibaren günümüze kadar ani inişlere ve çıkışlara maruz kalmaktadır. Türkiye’de son kırk yılda ekonomik büyümenin olumsuz yönde etkilenmesinin sebebi ise, ülkede meydana gelen krizlerdir. Bu meydana gelen krizlerin şiddetinin artmasının nedeni ise, mevduata uygulanan kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Türkiye’de 1990’lı yıllarda finansal açıklığın artması ve aynı zamanda yaşanan krizler, yurtdışından gelen sermayedeki “ani durmalar”, yaşanan duraksamalar, döviz krizleri genel olarak aynı dönemlerde gerçekleşmektedir. Bu gelişmelerin sonucunun ise, bir ülkedeki finansal açıklık ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu görüşünü ispatlamaktadır (Utkulu ve Kahyaoğlu, 2005). Türkiye’de finansal serbestleşme süreci şu şekildedir;

**Faiz Oranlarına İlişkin Düzenlemeler:** Türkiye’de finansal serbestleşme hareketlerinin ilk adımını faiz oranlarına ilişkin düzenlemeler oluşturmaktadır. 1980 yılında faiz politikasında köklü değişiklik süreci başlamıştır. Bu yılda kredi faiz oranlarının ve vadeli tasarruf mevduatının serbest bırakıldığı açıklanmaktadır. İlk defa 1980 yılında faiz oranlarının devlet müdahalesi olmadan serbest belirlenebilmesine olanak sağlanmaktadır. Faiz oranlarının serbest bırakılmasının amaçları; reel faiz ile yurtiçi tasarrufların yukarıya çekilmesi, bankacılık sektöründeki rekabetin artırılması ve böylece finansal sektöre derinlik kazandırılmasıdır. Yapılan bu düzenlemeler çerçevesinde, 1980’li yıllara kadar uygulanmış olan tavanlar nedeniyle negatif düzeylerde seyretmiş olan reel faiz oranları pozitifte dönmekte ve reel faiz oranlarında önemli ölçüde artış kaydetmektedir. Fakat bu düzenlemenin hemen sonrasında, büyük bankalar bir araya

gelerek, faiz oranlarının belirli bir düzeyin üzerine yükselmesini önlemek için ortak bir faiz oranı belirlemek kararı almışlardır (Oktayer, 2009).

**Kambiyo Rejimine İlişkin Düzenlemeler:** Ekonomilerde kambiyo rejimine ilişkin yapılan düzenlemeler ile finansal serbestleşme sürecinde ikinci adım atılmıştır. 1980 yılı öncesine bakıldığında, sabit döviz kuru politikası uygulandığı görülmektedir. Ve yine bu dönemde Türk Lirasının değeri ise değişen ekonomik koşullara bakılarak hükümet tarafından ayarlanmıştır. Fakat ayarlamalarda yaşanmış olan gecikmeler Türk Lirasının bazı dönemlerde aşırı derecede ve belirgin bir şekilde değerlenmesine neden olmuştur. 1980 yılında ortaya konmuş olan istikrar programı ile daha esnek ve gerçekçi bir döviz kuru politikası yürürlüğe konulmaktadır. Ve böylece yabancı paralar karşısında Türk Lirasının değeri düşürülmüştür (TCMB, 2002).

**Interbank'ın (Bankalararası Para Piyasası) Kurulması:** Bankacılık sistemi 1980'li yılların ilk yarısına kadar olan dönemde parçalı bir yapıya sahiptir. Kaynakların etkin kullanımı açısından değerlendirildiğinde bu durum büyük bir sakınca oluşturmaktaydı. Bu sakıncayı ortadan kaldırmak için 2 Nisan 1986 yılında Bankalararası Para Piyasası kurulmuştur. Bankalararası Para Piyasasının kurulmasının amaçları; bankalar arasındaki rezerv hareketini desteklemek, bankaların kısa vadeli likidite ihtiyaçlarını karşılamak, sistemde var olan likiditeyi düzenlenmesi, likiditenin dengeli bir şekilde bankalar arasında dağılmasına yardımcı olmak, kaynakların etkin kullanımını sağlamaktır (Oktayer, 2009).

**Kamu Kağıtları Piyasası ve Açık Piyasa İşlemleri:** 1980 yılının ortalarına kadar kamu açığının finansmanı için Merkez Bankasından alınan kısa vadeli avansa başvurulmaktadır. Fakat 29 Mayıs 1985 tarihi itibarıyla sistemli bir iç borçlanma politikası başlatılmakta ve hazine tahvillerinin ihale yöntemiyle satışına geçilmektedir. Böylece Merkez Bankasının kaynakları üzerinde olan baskısının azaltılması amaçlanmaktadır. İhale yoluyla gerçekleşmiş olan tahvil satışları sırasıyla öncelikle bankalara ve tüzel kişiliklere, 1986 yılından sonra özel kişilere ve 1992 yılı sonrasında ise halka satışa geçilmektedir (Oktayer, 2009). Finansal serbestleşmenin sağlanmasında önemli bir adım ise Merkez Bankasının açık piyasa işlemleridir. Açık piyasa işlemleri aracı en yaygın olarak kullanılan para politikası aracıdır. Merkez bankası açık piyasa işlemleri ile piyasadaki para miktarını menkul kıymetler



borsasından menkul kıymetleri alıp satmak suretiyle değiştirebilmektedir (Hazar ve Babuşcu, 2017).

**Menkul Kıymetler Piyasasının Kurulması:** Türkiye’de menkul kıymetler piyasasına yönelik reform çalışmaları Sermaye Piyasası Kanununun çıkarılması ile birlikte başlamıştır. 1981 yılında yürürlüğe konmuş olan Sermaye Piyasası Kanunu Türkiye’de bulunan sermaye piyasalarının desteklenmesini, düzenlenmesini ve denetlenmesini amaçlamaktadır. Ayrıca şeffaf, güvenli ve dengeli bir şekilde işleyen sermaye piyasaları aracılığıyla yatırımcıların çıkarlarının ve haklarının korunmasını amaçlamaktadır. Sermaye piyasası kanunu sonrasında ise, 1982 yılında Sermaye Piyasası Kurulu kurulmaktadır. Sermaye Piyasası Kurulu, sermaye piyasalarının işleyiş mekanizması ve koşulları üzerinde denetleme ve düzenleme yetkisine sahip olmaktadır (http-8). Sermaye piyasası kanunundaki düzenlemeler sonrasında 1985 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, bugün var olan kimliği ile yeniden açılmakta ve faaliyete başlamaktadır. Sermaye kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte yatırım fonları, yatırım ortaklıkları, aracı kurumlar gibi yeni finansal kurumlar ortaya çıkmaktadır. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın kurulması ile Türk Finans Piyasalarına katkı sağlanmış olmaktadır (Oktayer, 2009).

**Altın Piyasasının Kurulması:** 24 Ocak kararları ile Türkiye’de finansal serbestleşme sürecinin diğer bir aşamasını da altın ticaretinin serbestleşmesi oluşturmaktadır. 1983 ve 1984 yıllarında yapılmış olan düzenlemeler ile birlikte altının ithalatı ve ülke içindeki ticareti serbest bırakılmaktadır. Altının ihracatı ise belirli izinlere tabii tutulmaktadır. Ayrıca yapılan bu düzenlemeler ile birlikte döviz kurlarının ve altının Türk Lirası karşısındaki değerini belirlemede Merkez Bankası yetkili kılınmaktadır. Merkez Bankası’na verilmiş olan bu yetki, Türkiye’de resmi olarak bir altın piyasasının kurulması temelini oluşturmaktadır. 1989 yılında ise, Döviz Karşılığı Altın Piyasası kurulmaktadır. Ve Merkez Bankası tarafından ithal edilmiş olan altınlar bireylere bu piyasada efektif ve döviz karşılığında satılır duruma gelmektedir. Altın piyasasına ilişkin yapılmış olan en önemli reform İstanbul Altın Borsası’nın açılmasıdır. İstanbul Altın Borsası 26 Temmuz 1995 tarihinde açılmıştır. Borsa’nın açılması ile birlikte altın ithal edebilme yetkisi Merkez Bankası’nın tekelden çıkarılmaktadır. Ve yetkili piyasa katılımcılarına verilmektedir (Oktayer, 2009).

**Bankacılık Sektörüne İlişkin Reformlar ve Düzenlemeler:** Türkiye'deki finansal sistemde, Türk bankacılık sektörünün çok önemli bir rolü bulunmaktadır. 1980'lerde serbestleştirme politikaları ile birlikte Türk bankacılık sektöründe bir dizi yasal reform ve kurumsal reform yapılmaktadır. Yapılmış olan bu reformların amacı ise, bankalar arasında rekabeti teşvik etmek ve böylece finansal sistemin etkinliğini ve sağlamlığını artırmaktır (http-8).

### 2.1.6. Derecelerine Göre Dışa Açıklık Türleri

Dışa açıklık konusunda yapılan gerek teorik gerekse ampirik çalışmalar incelendiğinde, dışa kapalı olan ve dışa açık olan ülkelerin birbirlerinden farklılık göstermiş olduğu görülmektedir (Özdil, 2014).

Greenaway ve Nam'ın 1988 yılında yapmış olduğu çalışması çerçevesinde dışa açıklık seviyeleri (Greenaway ve Nam, 1988):

- İleri Derecedeki Dışa Açık Ülkeler
- İlimli Dışa Açık Ülkeler
- İlimli Dışa Kapalı Ülkeler
- İleri Derecedeki Dışa Kapalı Ülkeler

olarak dört ayrı grupta toplanmaktadır.

**İleri Derecedeki Dışa Açık Ülkeler:** Ekonomideki ticari kontrollerin hiç olmadığı veya çok az olduğu ülkeler olarak ifade edilmektedir. İleri derecedeki dışa açık ülkelerde doğrudan kontrollerin, ihracat teşviklerinin, ihracata yönelik olan engelleyici faktörlerin, ithalat alanındaki kısıtlamaların az olduğu görülmektedir. Ayrıca ileri derecede dışa açık olan ülkelerde ihraç malları ve ithal mallarındaki döviz kurlarının neredeyse birbirine eşit olduğu ifade edilmektedir.

**İlimli Dışa Açık Ülkeler:** Ülkenin iç piyasası için düşük bir etkin koruma oranının bulunduğu ve ihracatın yapıldığı sektörlerle yönelik olan teşviklerde iç piyasadaki dışa piyasalara doğru yönlendirmelerin yapılmış olduğu ülkelerdir. Ayrıca ilimli dışa açık ülkelerde doğrudan kontroller ve ihracat teşvikleri gibi kısıtlamalar ithalatı engellemeyecek düzeyde olmaktadır. Bunun yanında ilimli dışa açık ülkelerde, döviz kurunun ithal mallar için daha yüksek olduğu görülmektedir.

**İlimli Dışa Kapalı Ülkeler:** Ülkelerin iç piyasasının teşvik mekanizması aracılığıyla korunduğu ve doğrudan kontrollerin, etkin koruma oranının, ithalat lisansının yüksek oranda uygulandığı ülkelerdir. Bunun yanında bu ülkelerde döviz kuru oranları aşırı değerlenmektedir.

**İleri Derecedeki Dışa Kapalı Ülkeler:** İç piyasanın tamamen kontrol altında olduğu ülkelerdir. Aynı zamanda etkin koruma oranı da bu tip ülkelerde yüksektir. Bu tip ülkelerde ithalat lisansları ve doğrudan kontroller yaygın bir biçimde görülmektedir. Döviz kurlarındaki değerlemenin ise aşırı fazla durumda olduğu görülmektedir.

Grveenaway ve Nam'ın 1988 yılında yapmış olduğu çalışma dahilinde, 1965-1973 dönemlerinde ülkelerin dışa açıklık sınıflandırması şu şekildedir (Özdil, 2014):

**İleri Derecedeki Dışa Açık Ülkeler Sınıflandırması:** Singapur, Hong-Kong, Kore

**İlimli Dışa Açık Ülkeler Sınıflandırılması:** Kolombiya, Kamerun, Malezya, Tayland, Kostarika, Brezilya, Endonezya, İsrail, Guatemala, Fil Dişi Sahilleri

**İlimli Dışa Kapalı Ülkeler Sınıflandırması:** Bolivya, Meksika, Filipinler, El Salvador, Senegal, Nikaragua, Yugoslavya, Madagaskar, Honduras, Tunus, Kenya, Nijerya

**İleri Derecedeki Dışa Kapalı Ülkeler Sınıflandırması:** Gana, Hindistan, Dominik Cumhuriyeti, Pakistan, Srilanka, Sudan, Tanzanya, Uruguay, Peru, Etiyopya, Bangladeş, Burundi, Arjantin, Zambiya, Türkiye

1974-1984 dönemlerindeki ülkelerin dışa açıklık sınıflandırmaları ise şu şekildedir (Özdil, 2014):

**İleri Derecedeki Dışa Açık Ülkeler Sınıflandırması:** Singapur, Kore, Hong-Kong

**İlimli Dışa Açık Ülkeler Sınıflandırması:** Brezilya, İsrail, Şile, Malezya, Tunus, Tayland, Uruguay, Türkiye

**İlimli Dışa Kapalı Ülkeler Sınıflandırması:** Endonezya, Fil Dişi Sahilleri, Filipinler, Nikaragua, Kolombiya, Pakistan, Yugoslavya, Honduras, Sri Lanka, Senegal, Meksika, Kenya, Kosta Rika, Kamerun, El-Salvador, Guatemala

**İleri Derecedeki Dışa Kapalı Ülkeler Sınıflandırması:** Gana, Madagaskar, Bangladeş, Nijerya, Burundi, Zambiya, Bolivya, Arjantin, Peru, Hindistan, Sudan, Tanzanya, Etiyopya, Dominik Cumhuriyeti

Ülkemiz yapılan bu sınıflandırmaya göre, 1965-1973 döneminde ileri derecede dışa kapalı ülke konumundayken, 1974-1984 dönemine gelindiğinde ılımlı dışa açık ülke konumuna geldiği görülmektedir.

### **2.1.7. Dışa Açıklığın Ülke Ekonomilerine Etkileri**

Ülkelerin dışa açık büyüme stratejisini kullanarak elde edeceği faydalar şu şekilde sıralanabilir (Top, 2019):

- Teknoloji ve bilgi transferlerinde kolaylık oluşturması
- Ülkelerin ölçek ekonomilerinden faydalanmasını sağlaması
- Diğer ülkelerle rekabet olanağı sağlaması
- Uluslararası boyutta kaynak dağılımının maksimize edilmesidir.

Yani ülkelerin dışa açık büyümeyi tercih etmesinin dinamik ve statik faydaları olmaktadır.

Ülkelerin dışa açılmasıyla birlikte, ülkede üretilmekte olan ürünler ülke içindeki pazarların yanında dış pazarlara da satışa sunulduğu için pazar genişleyecek ve ölçek ekonomileri ortaya çıkacaktır. Ülkelerin uluslararası piyasalara açılmasıyla rekabet artacak ve bu artan rekabet üretim maliyetlerinin düşürülme zorunluluğunu meydana getirecektir. Ve bunun yanında şirketler, daha fazla rekabet sağlayabilmek için kalitenin artırılması için yeni yöntemler geliştirecektir. Ayrıca ülkelerin dışa açılması yurtiçinde mevcut olan monopollerin kırılmasına yardımcı olmaktadır. Ve son olarak ise, firmalar oluşan rekabet ortamı nedeniyle kaynaklarını en verimli şekilde kullanacak ve kaynak israfı önlenecektir (Kurt ve Berber, 2008).

Krugman'ın uluslararası ticarete yapmış olduğu katkı, günümüzdeki ülkelerin benzer olan üretim maliyeti, teknoloji ve benzer olan tercihleri olsa da uluslararası ticaretin yapılabileceği ve serbest uluslararası ticaretin ülkelere faydalı olacağı yönündedir. Krugman, ülkeler için serbest uluslararası ticaretin firmalar açısından pazarları genişlettiğini, genişleyen pazarlar ile birlikte firmaların üretim ölçeğinin arttığını ve bunun sonucunda üretim maliyetlerini düşürdüğünü belirtmektedir. Bu

çerçevede ölçek ekonomilerinin etkisi altında uluslararası ticaret yapılmasının ülkeler açısından kazançları devam ettireceğini açıklamaktadır. Ve bunun yanında günümüzdeki uluslararası ticaret yapısının anlaşılır olabilmesine büyük katkı sağlamaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011).

Dışa açıklığın ülke ekonomilerine sağladığı faydaların yanı sıra dışa açıklık tehlike, tehdit ve riskleri de içinde barındırmaktadır. Dışa açıklığın ekonomilere olumsuz etkileri şöyle sıralanabilir (Top, 2019):

- Ülkedeki ekonomi politikalarının belirlenmesinin ve uygulanabilirliğinin zor olması
- Ekonomik kırılganlığın artış göstermesi
- Ülkedeki küçük sanayilerin korunamamasından dolayı tekelleşme ihtimalinin olmasıdır.

Bir ülke diğer ülkelere satmış olduğu ve diğer ülkelere almış olduğu malların fiyatlarında meydana gelen değişimler nedeniyle bazen kazanç elde ederken bazen de zarar edebilir. Tarım ve sanayi malları arasında dış ticaret hadleri uzun dönemde incelendiğinde, tarım mallarının aleyhine olduğunu savunan yaklaşım literatürde Singer-Prebisch tezi olarak bilinmektedir. Bu tez Alman iktisatçı Hans Singer ve Latin Amerikalı Prebisch tarafından ortaya atılmıştır. Singer- Prebisch tezine göre, ticaret hadleri uzun dönem baz alındığında endüstri malları ihracatı yapan gelişmiş olan ülkeler ve daha çok tarım malları ihracatlarını yapan az gelişmiş ülkeler lehine değişmektedir. Singer-Prebisch tezi, az gelişmiş ülkelerin milli gelirlerinin önemli bir kısmının endüstrileşmiş olan ülkelere transfer edildiğini savunmaktadır. Singer ve Prebisch, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerinde dezavantajının hem arz hem de talep kaynaklı olduğunu ifade etmektedir (Taşçı ve Erçakar, 2016).

Singer- Prebisch tezine istinaden olarak dış ticaretteki olumsuz etkileri şu şekilde ifade edilebilir; dış ticaret haddindeki değişimden kaynaklanmış olan gelir etkisi (Harberger Laursen-Metzler Etkisi), yine bu değişimlerin sebep olmuş olduğu ikame etkisinin baskın olması durumunda gelişmekte olan ülkelerin dış ticarete dengesi uzun dönemde bozulma eğilimine girmektedir (Top, 2019).

Ekonomik büyüme üzerinde finansal serbestleşmenin olumlu etkileri bulunmaktadır. Fakat bunun yanında finansal serbestleşme makroekonomik anlamda

belirsizlikler barındırdığı için ekonomik krizlerin meydana gelmesine zemin hazırlayabilmektedir. Ekonomilerde dışa açık büyüme krizlerle ve küreselleşme ile ilgili üç farklı riski barındırmaktadır. Bu riskler şu şekilde sıralanabilmektedir (Top, 2019):

- Birinci risk, vade yapısının kısılmasından dolayı vade riskidir. Bu risk, borçlunun faiz oranlarında meydana gelen dalgalanmalarına ve geri ödeme zorluklarına maruz kalmasından kaynaklanmaktadır.
- İkinci risk ise, aşırı borçlanma sendromu olarak ifade edilmektedir. Bu risk, finansal serbestleşmenin yaşanmasından sonra yapılan aşırı yatırımlardan dolayı kredi patlaması yaşanabilmektedir.
- Üçüncü risk ise, döviz kurları borcunun artması ile birlikte ortaya çıkmış olan döviz kuru uyuşmazlığı durumudur. Çünkü borçlu olan ülkenin elde ettiği gelirler, ulusal para cinsinden olurken, borçları yabancı para cinsinde kalmaktadır.

## **2.2. İlgili Araştırmalar**

Ülkelerin dünya ile olan entegrasyonunun ekonomik anlamda bir göstergesi ülkelerin finansal açıklığı iken, diğer bir göstergesi ise ülkelerin ticari açıklığıdır. Finansal açıklık, ticari açıklığa göre daha yeni bir araştırma konusudur. Ölçüm yöntemleri açısından değerlendirildiğinde finansal açıklığın ölçüm yöntemlerinin de ticari açıklıkta olduğu gibi çeşitli olduğu görülmektedir (Saçık, 2008).

Bireylerin ve firmaların, elinde bulundurdukları fonları verimli yatırımlara aktarmalarını sağlayan kanala finansal sistem denilmektedir. Dünyaya bakıldığında, son yıllarda finansal piyasaların büyük değişimlere uğramış olduğu görülmektedir. 1980 yıllarından itibaren artmış olan finansal liberalizasyon ile gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkelerde meydana gelmiş olan özellikle de 1990'lı yıllara damgasını vurmuş olan finansal krizlerin, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucu gelişmekte olan ülkeleri de etkilediği görülmektedir. Son yıllarda yaşanmış olan krizler, üçüncü nesil kriz ve yeni nesil kriz olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırılan kriz teorileri ışığında finansal kriz; ülkelerin finansal piyasalarında bozulma ve bu bozulma ile birlikte finansal piyasaların firmalardaki ve bireylerdeki fonları en verimli yatırımlara dönüştürememe süreci olarak ifade edilmektedir. Bu

şekilde tanımlanmış olan finansal krizlerin asıl nedeni ise, finansal liberalizasyon ile birlikte meydana gelen ahlaki tehlike ve ters seçim problemleri olarak ifade edilmektedir (Sadat, 2015).

Ticari açıklıkta ortaya çıkan görüş, ticari açıklık seviyesi arttığında ülkelerin refah düzeylerinin de artacağına yönelik olmaktadır. Fakat ticari açıklığı savunan görüşlerin karşısında, gelişmekte olan, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde ekonomik yapının farklı oluşundan dolayı gelişmekte olan ve az gelişmiş olan ülkelerin belli bir seviyeye çıkana kadar korumacı ticaret politikalarının uygulaması gerektiğini savunan görüşler bulunmaktadır (Sadat, 2015).

Finansal açıklıkta kullanılan finansal açıklık ölçüm yöntemlerinden bazıları; doğrudan yabancı yatırımın stokunun GSYH'ye oranı, cari işlemler dengesinin gayri safi yurtiçi hasıla'ya oranı, toplam sermaye akımlarının(brüt sermaye girişleri ve brüt sermaye çıkışlarının toplamının) gayri safi yurtiçi hasıla'ya oranı ve finansal varlıklardaki toplam değerın gayri safi yurtiçi hasıla'ya oranıdır (Yapraklı, 2009).

Utkulu ve Kahyaoğlu 2005 yılında yapmış oldukları çalışmalarında ticari açıklık ve finansal açıklığın Türkiye'deki ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediği araştırılmıştır. Çalışmada 1990-2004 verileri kullanılmıştır. Çalışmalarında modelleme yöntemi olarak doğrusal olmayan zaman serisi modellemesi (TAR ve STAR) ve Markow rejim değişimi modellemesi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, finansal açıklık Türkiye ekonomisinin sürekli olarak resesyonda kalmasına neden olmuştur. Ticari açıklık ise, Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemiştir. Fakat finansal açıklık, ticari açıklığın pozitif etkilerini azaltmakta ve negatif refah etkisi yaratmıştır.

Yapraklı 2007 yılında yapmış olduğu çalışmada 1990-2006 döneminde Türkiye'de ticari açıklık ve finansal açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. Çalışmasında Phillips- Perron birim kök testi, eş bütünleşme analizi, Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Veri olarak ise GSYH büyüme oranı, ticari açıklık oranı ve finansal açıklık oranı değişkenlerine ait zaman serisi verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise, uzun dönemde ticari açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği, kısa dönemde ise ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kurt ve Berber 2008 yılında yapmış oldukları çalışmalarında, Türkiye'nin 1989-2003 yıllarına ait verilerini kullanarak ticari açıklık ve büyüme değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri ve dinamik etkileşimleri araştırmıştır. VAR ve Varyans ayrıştırması yöntemleri kullanılmıştır. Dışa açıklık göstergeleri olarak ise; dış ticaret hacmi, ithalat artış oranı ve ithalatın reel GSYH'ye oranı kullanılmıştır. Yapılmış olan çalışmanın sonucunda, ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedenselliğe ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma sonucunda içsel büyüme teorileri tarafından ortaya atılmış olan ticari açıklığın, ekonomik büyüme artırdığı hipotezinin Türkiye ekonomisinde de geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

Sarkar 2008 yılında yapmış olduğu çalışmasında ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. 11 gelişmiş ülke ve 51 az gelişmiş ülke verileri ile analiz yapmıştır. Çalışmasında panel veri analizi kullanmıştır. Yapmış olduğu analiz sonucunda ise, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli pozitif bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Saçık 2008 yılında yapmış olduğu çalışmada ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada ticari açıklık ölçütleri ele alınarak ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerine olan etkisi incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türedi ve Berber 2010 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Finansal Kalkınma, Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye'yi baz alarak incelemiştir. Çalışmalarında 1970-2007 yıllarına ait veriler ele alınmıştır. Analiz olarak Johansen-Juselius Koentegrasyon ve VAR Nedensellik yöntemini kullanmıştır. Yapılmış olan çalışma sonucunda ise, finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin finansal kalkınmadan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki olduğu, ticari açıklıkla ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ise çift yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Korkmaz, Çevik ve Birkan 2010 yılında yapmış oldukları çalışmalarında finansal açıklığın ekonomik büyüme ve finansal krizler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu çalışmada Türkiye verileri dikkate alınmıştır. Çalışmada 1990-2008 dönemi verileri kullanılmıştır. Model olarak ise, Düzeltme Etkisi Modeli kullanılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda, finansal açıklığın ekonomik büyümeyi



%0,17 oranında artırmış olduğu belirlenmiştir. Bununla beraber finansal açıklığın kriz olasılığını artırmış olduğu ve ekonomik büyümeyi dolaylı olarak ise %-0,0031 oranında azalttığı görülmüştür. Elde edilmiş olan sonuçlar ile Türkiye ekonomisinde ise, finansal açıklığın artmasının ekonomik büyümede olumlu anlamda etki yarattığı ve ekonomik büyümeyi %0,16 oranında artırmış olduğu görülmüştür.

Kıran ve Güriş 2011 yılında yaptıkları çalışmada, Türkiye’de 1992-2006 döneminde Ticari açıklığın ve Finansal açıklığın ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. Çalışmalarına analiz olarak Sınır testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik testini kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Ticari açıklık ile büyüme arasında çift yönlü ilişki olduğu ve Finansal açıklığın ise, ekonomik büyümeye etkisinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özel 2012 yılında yapmış olduğu çalışmasında ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. Çalışmasında Türkiye baz alınmış, 1992-2010 yılı verileri kullanılmıştır. Analiz yöntemi olarak ise, Johansen Eşbütünleşme, VECM ve Granger Nedensellik testleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde incelendiğinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada finansal açıklığın ekonomik büyümedeki negatif etkisinin, ticari açıklığın ekonomik büyümedeki pozitif etkiden daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mercan ve Peker 2013 yılında yapmış oldukları çalışmada Türkiye’de finansal açıklığın ekonomik büyümeye olan etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın analizinde Sınır Testi Yöntemi, Birim Kök testi, Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Analizde 1992-2011 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda uzun dönem analiz sonuçlarına bakıldığında, her iki modelde de finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamsız bulunmuştur. Ticari açıklığın etkisi ise olumlu ve anlamlı olarak çıkmıştır.

Barutçu 2014 yılında yapmış olduğu çalışmada dışa açıklık ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi G20 ülkelerini baz alarak incelemiştir. Çalışmada analiz yöntemi olarak eş bütünleşme ve panel veri analizi yöntemini kullanmıştır. Analiz 1981-2010 yıllarını kapsamaktadır. Ayrıca analiz, 19 adet G20 ülkesi üzerinde yapılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucuna göre, dışa açıklık ile finansal gelişme arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Yine yapılan çalışmanın

sonucuna göre, dışa açıklığın finansal gelişmeye olan etkisi, finansal gelişmenin dışa açıklık üzerine olan etkisinden istatistiksel açıdan değerlendirildiğinde daha büyük ve daha anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bilman 2014 yılında yapmış olduğu çalışmada, ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ülkelerarası bir karşılaştırma yapılmıştır. Dünya Bankası tarafından yapılan gelir düzeylerine göre ülke sınıflandırılması esas alınmıştır. Analiz yöntemi olarak ise, panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ticari açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğine dair kanıtlar sunulmuştur. Yine sonuç olarak, ticari açıklığın daha çok orta gelir grubundaki ve düşük gelir grubundaki ülkelerin ekonomik büyümelerine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mercan ve Göçer 2014 yılında yapmış oldukları çalışmalarında ticari açıklığın enflasyon ve ekonomik büyümeye etkileri araştırılmıştır. Bu çalışma Orta Asya ülkeleri(Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) için yapılmıştır. Çalışmada 1990-2010 dönemi verileri kullanılmıştır. Analiz yöntemi olarak ise, panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ticari açıklığın ekonomik büyümeye etkisi istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna varılmıştır. Dışa açıklığın enflasyonla olan ilişkisi ise literatürden farklı olarak pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ümit 2016 yılında yapmış olduğu çalışmasında Türkiye için Ticari Açıklık, Kredi Hacmi ve Ekonomik Büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasında 1989-2014 yıllarına ait verileri kullanmıştır. Analiz olarak ise, Çoklu Yapısal Eşbütünleşme Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik analizini kullanmıştır. Yapılan nedensellik analizinin sonucunda, ekonomik büyüme ile reel faiz oranı ve ekonomik büyüme ile kredi hacmi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılmış olan çalışmada nedenselliğin yönünün ise ticari açıklıktan kredi hacmine doğru ve kredi hacminden ise reel faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Yapılmış olan Maki Eşbütünleşme Testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu belirtilmiştir. Kullanılan Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilmiş olan eşbütünleşme katsayılarıyla ise ekonomik büyümeyi kredi hacminin artırmış olduğu ve faiz oranının ise, ticari dışa açıklığı azaltmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırım ve Çevik 2017 yılında yapmış oldukları çalışmalarında finansal açıklığın Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılmış olan bu çalışma 1993-2016 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada ekonomik büyüme değişkeni GSYH serisinden elde edilmiştir. Çalışmada analiz yöntemi olarak ise, Granger Nedensellik Testi ve Asimetrik Nedensellik Testi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan asimetrik nedensellik testi sonucunda ise, ekonomik daralmanın finansal açıklık oranını pozitif yönde etkilediği ve ekonomik genişlemenin ise finansal açıklık oranını negatif yönde etkilediği görülmüştür.

Özcan, Özmen ve Özcan 2018 yılında yaptıkları çalışmalarında ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada yükselen piyasa ekonomileri(Arjantin, Bangladeş, Brezilya, Çin, Endonezya, Filipinler, Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika, Pakistan, Peru, Polonya, Romanya, Rusya, Şili, Türkiye, Venezuela) baz alınarak inceleme yapılmıştır. 1992-2015 dönem verileri kullanılmıştır. Analiz olarak ise Panel Birim Kök Testi, Bootstrop Panel Nedensellik testleri kullanılmıştır. Yapılmış olan birim kök testinin sonucunda, ticari açıklık ile ekonomik büyüme değişkenleri birinci farkında durağan olduğuna ulaşılmıştır. Ancak bu iki değişkeninde ekonomik şoklardan etkilenmiş olduğu ve kullanılmış olan ekonomik araçlarla tekrar dengeye gelmekte olduğu sonucuna varılmıştır.

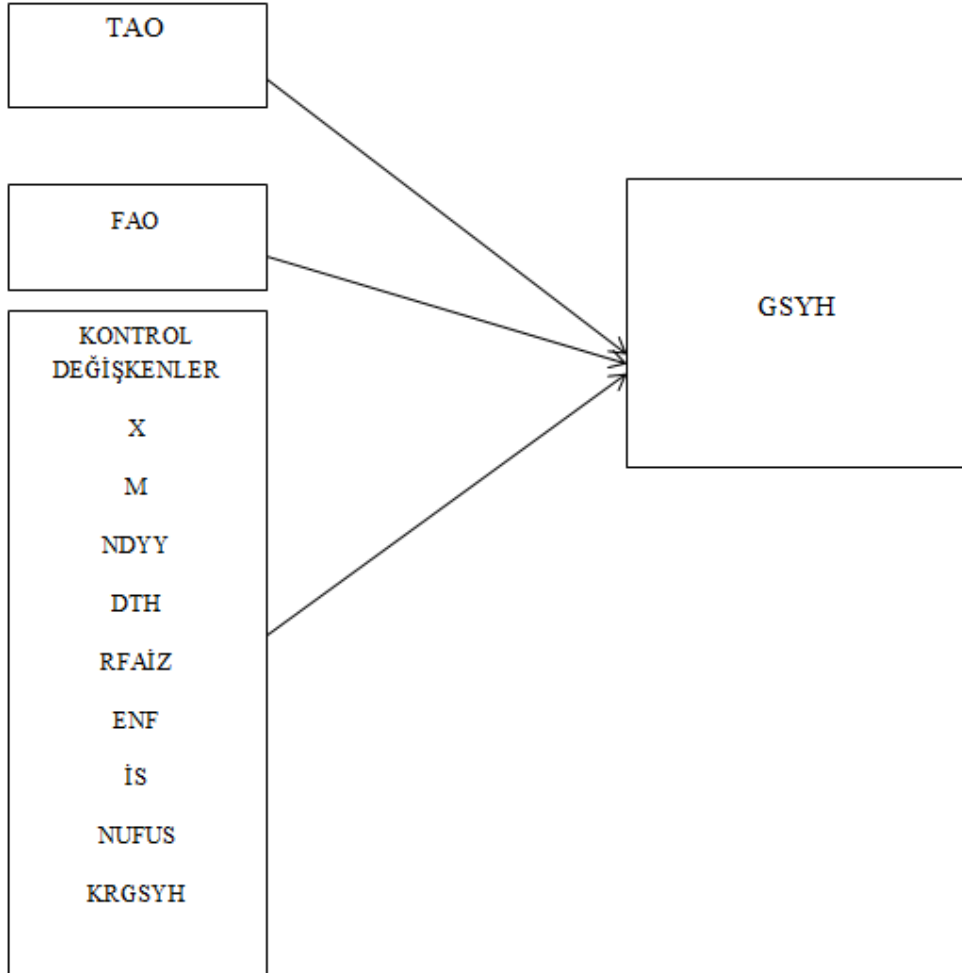
İlter ve Doğan 2018 yılında yapmış oldukları çalışmada ticari açıklık, finansal açıklık oranı ile ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışma Türkiye baz alınarak yapılmıştır. Çalışmada Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise, ticari açıklık oranından ekonomik büyüme oranına doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğuna ulaşılmıştır. Elde edilmiş olan bu sonuçlara göre, Türkiye’de ticari açıklık oranındaki değişimin ekonomik büyüme oranındaki değişime de neden olduğuna ulaşılmıştır.

Top 2019 yılında yapmış olduğu çalışmasında finansal açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki geliştirmekte olan ülkeler baz alınarak incelenmiştir. Çalışmada 1992-2017 yılı verileri dikkate alınmıştır. Çalışmada analiz yöntemi olarak ise, panel veri analizi ve Dumitrescu- Hurlin Panel Granger Nedensellik testleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise, ekonomik büyüme ve finansal açıklık arasında ekonomik büyümeden finansal açıklığa doğru gelişen tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna varılmıştır.

### 3. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmada kullanılmış olan değişkenlerden, hipotezlerden ve bu hipotezlere göre oluşturulmuş olan araştırma modelinden, veri toplama araçları ve elde edilmiş verilerin analizinden bahsedilmiştir.

#### 3.1. Araştırmanın Modeli



Şekil 1. Araştırmanın Modeli

### **3.2. Evren ve Örneklem**

Çalışmada ticari açıklık oranı, finansal açıklık oranı ve ekonomik büyümeye ile birlikte kontrol değişkenleri olarak; ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, reel faiz oranı, enflasyon, işsizlik oranı, nüfus, GSYH'deki kredilerin oranı verileri kullanılmıştır. Brics ve Türkiye ülkeleri için kullanılan zaman serisinde 2005- 2019 yılı verilerine yer verilmiştir. Çalışmada ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyümeye etkisi olup olmadığı incelenmiştir.

### **3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri**

Çalışma Brics ve Türkiye ülkeleri baz alınarak yapılmıştır. Çalışmada 2005-2019 yılları arasındaki verilere yer verilmiştir. Araştırmada kullanılmış olan veriler TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), TCMB ( Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), WB (World Bank) gibi geçerliliği ve güvenilirliği olan kaynaklardan elde edilmiştir.

### **3.4. Verilerin Toplanma Süreci**

Bu çalışmada kullanılmış olan veri seti oluşturulurken literatürdeki kaynaklar incelenmiştir. Benzer alanlarda kullanılan ve geçerliliği bulunan kaynaklar çevrimiçi ortamda ulusal, uluslararası veri tabanları taranarak veri seti oluşturulmuştur.

### **3.5. Verilerin Analizi**

BRICS ve Türkiye üzerine yapılmış olan bu çalışmada ekonometrik yöntem olarak ise panel veri analizi kullanılmıştır. Ele alınmış olan bu konunun araştırılması için panel veri analizi uygun olduğundan bu yöntem kullanılmıştır. Bu sebepten dolayı kullanılmış olan yöntemin açıklanması gereklidir.

### 3.5.1. Panel Veri Analizi

Ekonometrik veriler; yatay kesit verileri, zaman serileri ve panel veriler şeklinde üç grupta sınıflandırılmaktadır. Panel verilerin en önemli özelliği dikey ve yatay boyutlu olmalarıdır (Kutlar, 2012). Yatay kesit verileri, herhangi bir değişkenin sabit bir zaman biriminde farklı birimlere göre değişimi göstermek için kullanılan verilerdir (Tatoğlu, 2012). Zaman serileri ise, zaman içerisinde yer alan frekans değerlerine göre (ay, hafta, yıl, gün, saat vb.) değişkenlerin almış olduğu değerlerin değişimini gösteren serilerdir (Orhunbilge, 1999). Panel veriler ise, zaman serileri ile değişkenler test edilmek istendiği zaman kullanılmaktadır (Baltağı, 2012). Panel verilerin Türkçe karşılığı karma veriler olmasına karşılık literatür incelendiğinde yaygın olarak panel veri kullanılmaktadır (Gujarati, 2016). Yatay kesitte yer alan her bir gözlem değerinin zaman içindeki değişimini incelemek için ekonomik testlerden biri olan panel veri analizine sıkça ihtiyaç duyulmaktadır. Panel veri analizleri kullanılarak daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlara ulaşılabilmektedir (Tatoğlu, 2012).

Panel veriler, verilerin çeşitlerine göre değişik isimlerle tanımlanmaktadır. Bazı birimler için bazı zamanlarda veriler kayıpsa veya eksik ise dengesiz panel, her bir birim bütün zamanlar boyunca gözlenmiş ise dengeli panel olarak isimlendirilmektedir (Tatoğlu, 2012). Panel verilerde diğer bir ayırım ise, panel veri setinin yatay kesiti zaman boyutundan büyük olursa kısa panel, tersi durumda ise uzun panel olarak isimlendirilmektedir (Tatoğlu, 2017).

Ekonomik analizlerde kullanılan panel veri analizlerinin birtakım avantajları bulunmaktadır. Avantajları şu şekilde sıralayabiliriz (Tarı, 2014):

- Panel veri analizi, panel data gözlemlerini ve yatay kesit gözlemlerini birleştirmektedir. Böylece değişkenler arasında daha fazla serbestlik derecesi, daha fazla açıklayıcı bilgi, daha az doğrusal bağlantı ve daha fazla aktivite yapılmasına olanak sağlamaktadır.
- Panel veri analizi firmalar, ülkeler ve bireylerin sahip oldukları özellikleri dikkate aldığı için, bu farklılıkların model içerisinde kontrolüne ve ölçülebilmesine izin vermektedir.
- Panel veri analizi, belli bir dönemde tekrarlanan yatay kesit verileri dikkate aldığından dolayı, verilerin değişme dinamiklerini analiz etmek için kullanılabilir en iyi yöntemdir.

- Panel veri, katkısız zaman serilerinde ve katkısız yatay kesit verilerinde kolayca fark edilemeyecek etkileri kolaylıkla belirleyip ölçebilmektedir.
- Diğer zaman serileri ve yatay kesit modellerine kıyasla panel veri analizi daha kompleks davranış modelleri ile çalışmaya olanak vermektedir.

Panel veri analizlerinde avantajların yanında birtakım zayıflıkları ve zorlukları da bulunmaktadır. Karşılaşılan zorlukların en başında veri bulma ve veri toplama gelmektedir. Verilerin tam olarak elde edilemediği durumlarda araştırmada olan değişiklikler zorunluluğa dönüşebilmektedir. Panel veri modellerindeki birim boyutu zaman boyutundan daha uzun olduğu için serbestlik derecesi ve asimptotik tahmin sorunları ortaya çıkabilmektedir.

Panel veri yöntemindeki regresyon modeli Y ve X değişkenleri için aşağıdaki gibi gösterilebilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_{it} + u_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T \quad D1$$

Değişkenlerin ifadesinde zaman serileri için t, yatay kesit için ise i ifadesi kullanılmaktadır. Panel verileri bakıldığında ise, hem zaman hem de birimlere göre değişiklik gösterdiği için çift indis birlikte kullanılmaktadır (Sarıkovanlık vd., 2019).

### 3.5.1.1. Panel Veri Modellerinde Tahmin Yöntemleri (Sabit Etki ve Rassal Etki)

Panel regresyonun tahmininde iki önemli tahmin yöntemi bulunmaktadır. Bunlar; sabit etki (fixed effect) ve rassal etki (random effect) dir (Lopez, 2015). Sabit etki ve rassal etki arasındaki seçim önemli bir sorun olmuştur. Panel veride her bir birim için gözlenemeyen birim etki ortaya çıkabilmektedir. Eğer ki bu etkiye tesadüfi bir hata terimi eklenmiş ise tesadüfi etki, her bir yatay kesite tahminler dahilinde parametre olarak davranılıyor ise sabit etki söz konusu olmaktadır. Yatay kesit birimleri ana kütlede tesadüfi olarak seçilmişler ise rassal etki, fakat yatay kesit birimleri tüm ana kütlede oluşturuyorsa sabit etki yaklaşımını düşünmek daha mantıklı olmaktadır. Rassal etki ve sabit etki yaklaşımına ek olarak havuzlanmış ve karma en küçük kareler yöntemi de eklenebilmektedir (Sarıkovanlık vd., 2019).

### 3.5.1.1.1. Hausman Yöntemi

Rassal Etkili ve Sabit Etkili modeller arasında bir seçim yapılması gerektiğinde, hangi modelin seçilmesine yönelik karar vermek için kullanılan bir testtir (Green, 2003). Hausman testinde, sabit etkili tahmincinin yansız ve tutarlı olduğu varsayımından hareket edilmektedir (Baltagi, 2005). Rassal etki ve sabit etki modellerinin arasındaki en önemli farklardan bir tanesi, birim etkilerin bağımsız değişkenler arasında korelasyon olup olmaması durumudur. Eğer ki aralarında korelasyon yok ise, rassal etki modeli daha uygun olmaktadır.

Hausman test istatistiğinin hipotezler şu biçimdedir:

$H_0$ : Rassal etki daha uygundur ( Boş Hipotez).

$H_1$  : Sabit etki daha uygundur (Alternatif Hipotez).

Hausman test istatistiğini hesaplariken, grup içi tahmincisi ile en küçük kareler tahmincisinin varyans ve kovaryans matrislerinin arasındaki farktan yararlanarak H istatistiği (H) hesaplanmaktadır. Hausman testi grup içi tahmincisi ile en küçük kareler tahmincisinin kovaryans ve varyans matrisi arasındaki farkın sifıra eşitliğini test etmektedir. Test istatistiği ise aşağıdaki gibidir:

$$H = (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})' [A \text{ var}(\hat{\beta}_{SE}) - A \text{ var}(\hat{\beta}_{TE})]^{-1} (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}) \quad D2$$

Eşitlikte sabit etki modelinin tahmincilerini, SE alt indisi; rassal etki modelinin tahmincilerini ise, TE alt indisi ifade etmektedir.  $A \text{ var}(\hat{\beta}_{SE})$  ve  $A \text{ var}(\hat{\beta}_{TE})$  ise sırası ile, sabit etki ve rassal etki modellerinin tahmininde elde edilmiş olan asimptotik varyans kovaryans matrislerini ifade etmektedir (Sarıkovanlık vd., 2019).

### 3.5.1.1.2. Wald Testi

Havuzlanmış panel ile sabit etki yaklaşımından hangisinin panel regresyon tahmini açısından daha doğru olduğunu belirlemek için Wald testi kullanılmaktadır. Wald testi istatistiğinin denklem şu şekildedir (Sarıkovanlık vd., 2019).

$$W = (R\hat{\beta} - r)' (R\hat{V}R')^{-1} (R\hat{\beta} - r) \quad D3$$

Wald testi hipotezleri ise şu şekildedir:

$H_0$ : Havuzlanmış panel yaklaşımı daha uygundur (Boş Hipotez)



$H_1$ : Sabit etki daha uygundur (Alternatif Hipotez)

### 3.5.1.2. Panel Birim Kök Testleri

Yatay kesit gözlemlerinin belirli bir zaman dönemi içerisinde bir araya getirilmesi ile oluşturulabilen panel veri analizi, zaman serileri özelliklerini ve sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Birim kökün varlığını test edebilmek için panel veriler kullanıldığı zaman yatay kesit bağımlılığında sınanması gerekmektedir. Eğer ki verilerde, birim kök varlığı tespit edilirse sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Meydana gelen bu durumdan kurtulabilmek için, yayında sıkça kullanılmakta olan birim kök testlerinden faydalanılmaktadır. Birim kök testleri ise, ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; birinci kuşak testler ve ikinci kuşak testlerdir. Birinci kuşak testleri de kendi içerisinde heterojen ve homojen testler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Heterojen testler, Choi (2001), Maddala ve Wu (1999) ve Im, Pesaran ve Shin (2003) testleridir. Homojen testler ise, Breitung (2000), Hadri (2000) ve Levin, Lin, Chu (2002) testleridir (Baltagi, 2005).

#### 3.5.1.2.1. Levin, Lin ve Chu Panel Birim Kök Testi

Levine, Lin, Chu (LLC)' ye göre, ADF ve DF birim kök testi yöntemleri alternatif hipotezler karşısında oldukça sınırlı bir yapıya sahiptir. Özellikle küçük olan örneklerde bu durum daha şiddetli gerçekleşmektedir. Bu yüzden her bir yatay kesit için uygulanan birim kök testlerinden daha güçlü olan bir birim kök testi önermişlerdir (Baltagi, 2005).

LLC panel birim kök testi  $t$  testi temellidir. Ve sadece dengeli panel uygulanmış olan panel veride deterministik trendin etkisini test edebilmek adına geliştirilmiştir. LLC panel birim kök testini 1992 yılında geliştirmişlerdir. 1993 yılında ise, değişmiş olan otokorelasyona ve varyanslılığa göre birim kök analizi genelleştirilmiştir. 2002 yılında ise yapmış oldukları eklemeler ile testin eksik kalan yönlerini tamamlamışlardır.

LLC panel birim kök test hipotezleri ise şu şekildedir:

$H_0$ : Serilerde birim kök vardır. Seriler durağan değildir. ( $H_0: \rho_i = \rho = 1$ )

$H_1$ : Serilerde birim kök yoktur. Seriler durağandır. ( $H_1: \rho_i = \rho < 1$ )

LLC panel birim kök testi  $H_0$  hipotezinde panel veri setinin birim kök içermiş olduğu belirtilmektedir. Eğer ki veri setinin birim kök içerdiği görülüyorsa, serinin durağanlaştırılması gerekmektedir. Bunun için ise, bir takım dönüşümler ( logaritmik dönüşümler, fark alma vb.) yapılarak seri durağan hale getirilebilmektedir.

LLC panel birim kök testinin metodu aşağıdaki 3 modelde ifade edildiği gibidir:

$$\text{Model 1: } \Delta Y_{it} = \rho Y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad \text{D4}$$

$$\text{Model 2: } \Delta Y_{it} = a_{0i} + \rho Y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad \text{D5}$$

$$\text{Model 3: } \Delta Y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1i}t + \rho Y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad \text{D6}$$

Model 1'deki p otoregresif parametre aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\hat{\rho} = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T Y_{it} Y_{it-1}}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T Y_{it-1}^2} \quad \text{D7}$$

Model 1'in t test istatistiği ise şu şekildedir:

$$t_p = \left[ \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T Y_{it-1}^2 \right]^{1/2} (\hat{\rho} - 1) / \hat{\sigma} \quad \text{D8}$$

Panel veri regresyonunun standart hatası ise aşağıdaki gibidir:

$$\hat{\sigma} = \left[ \frac{1}{NT} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T (y_{it} - \hat{P}y_{it-1})^2 \right]^{1/2} \quad \text{D9}$$

LLC panel birim kök testinin avantajları şu şekildedir:

- Panelin zaman boyutu çok büyükse, paneldeki her bir birim için ayrı uygulanan zaman serisi birim kök denemelerine göre daha güçlüdür.
- Levine, Lin ve Chu panel birim kök testinin alternatif hipotezinde, otoregresif katsayının aynı (homojen) olması kısıtlanması bulunmaktadır.
- Levine, Lin ve Chu birim kök testi sadece dengeli panel veri çalışmalarında birim kök varlığını analiz etmektedir (Tatoğlu, 2012).

### 3.5.1.2.2. Breitung Birim Kök Testi

Breitung (2000) birim kök testi, dengeli panel verilerinde kullanılmaktadır. Ve deterministik ve yığılım trende sahip olan aşağıdaki denklemden yararlanmakta, veri seti için durağanlığı tespit etmektedir.

$$Y_{it} = \mu_i + \beta_{it} + X_{it} \quad t = 1, 2, 3, \dots, T \quad D10$$

Regresyonda yer alan  $X_{it}$  otoregresif bir duruma sahiptir.  $X_{it}$ 'in açılımı aşağıdaki gibidir.

$$X_{it} = \sum_{k=1}^{p+1} a_{ik} X_{i,t-k} + \varepsilon_{it} \quad D11$$

Breitung (2000), IPS ve LLC birim kök testlerinin bireysel trendli olan modellerde kullanılması durumunda büyük oranda güç kaybına uğramış oldukları sonucuna ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle ise, IPS ve LLC panel birim kök testlerine trende etkiler ve birim etkiler dahil edildiğinde testlerin gücü azalmaktadır (Baltagi, 2005). Breitung (2000) aynen LLC (2002)'de olduğu gibi panel birim kök testini durağan dışılık ve durağanlık altında gerçekleştirmektedir (Tatoğlu, 2012).

Breitung panel birim kök testi hipotezleri şu şekildedir:

$$H_0: \text{Seride birim kök vardır. Seri durağan değildir.} \quad (H_0: \rho_i \equiv \sum_{k=1}^{p+1} a_{ik} = 0)$$

$$H_1: \text{Seride birim kök yoktur. Seri durağandır.} \quad (H_1: \rho_i \equiv \sum_{k=1}^{p+1} a_{ik} < 0)$$

### 3.5.1.2.3. Im, Pesaran ve Shin Panel Birim Kök Testi

Im, Pesaran ve Shin (IPS) (1997) bireysel birim kök testlerinin ortalamasını temel alan bir panel birim kök araştırması geliştirmişlerdir (Baltagi, 2005).

IPS (1997) birim kök testlerinde dengeli panel şartı aranmamaktadır. Ve IPS birim kök testlerinde birimlere ait olan zaman serilerinde boşluklar olmaması gerekir. Bu birim kök için model aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_{it} = (p_i - 1)Y_{it-1} + \mu_{it} \quad D12$$

Modelin hipotezleri şu şekildedir:

$H_0$ : Seri birim kök içerir durağan değildir. ( $H_0: \rho_i = 0$ )

$H_1$ : Seri birim kök içermez durağandır. ( $H_1: \rho_i < 1$ )

#### 3.5.1.2.4. Fisher-ADF & Philips Perron (PP) Birim Kök Testi

Maddala ve Wu (1999) ile Choi (2001) LLC ve IPS birim kök testlerindeki eksikliği gidererek çalışmalarını temel alan yeni bir alternatif test geliştirmişlerdir. Panel birim kök testlerine alternatif olarak ADF ya da Fisher testini kullanmayı önermektedirler (Baltagi, 2005).

Fisher- ADF ve PP testlerinde panelin dengeli panel olması şartı aranmamaktadır. Birimlerin zaman serilerinde boşluklar da olabilmektedir. Fisher-ADF & PP birim kök testi için regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = d_{it} + X_{it} \quad (i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T) \quad D13$$

$$d_{it} = \beta_{i0} + \beta_{i1} t + \dots + \beta_{im_i} t^{m_i} \quad D14$$

$$X_{it} = a_i X_{it-1} + \mu_{it} \quad D15$$

Fisher-ADF ve PP birim kök testinin hipotezleri şu şekildedir;

$H_0$ : Seri birim kök içerir durağan değildir. ( $H_0: \rho_i = 0$ )

$H_1$ : Seri birim kök içermez durağandır. ( $H_1: |\rho_i| < 0$ )

#### 3.5.1.2.5. Hadri Birim Kök Testi

Dengeli panel veri setine uygulanmakta ve hata terimlerinin normal dağıldığını varsaymaktadır. Hadri birim kök testi (2000), diğer panel birim kök testlerinden farkı, durağan olmayan alternatife karşı durağan olan  $H_0$  hipotezini test etmesidir.

Dengede olan panel setlerde gerçekleştirilen ve hata terimlerinin normallik içinde olduğu varsayılmaktadır.

Model 1 (Sabit etkili) :  $y_{it} = r_{it} + \varepsilon_{it}$

Model 2 (Sabit etkili ve trendli) :  $y_{it} = r_{it} + \beta_{it} + \varepsilon_{it}$

$$r_{it} = r_{it-1} + \mu_{it} \text{ ve } \mu_{it} \sim (0, \sigma_u^2)$$

D16

Hadri birim kök testi zaman serisi bağlamında Kwiatkowski (1992) tarafından geliştirilen durağanlık testinin genişletilmiş olan bir versiyonudur (Hurlin ve Mignon, 2006, s. 7).

Hadri birim kök testinin hipotezleri şu şekildedir:

$H_0$ : Seri birim kök içerir durağan değildir.  $H_0: \lambda = 0$

$H_1$ : Seri birim kök içermez durağandır.  $H_1 = \lambda > 0$

### 3.5.1.3. Panel Eşbütünleşme Analizi

Panel veri serilerinde de zaman serisi analizinde olduğu gibi uzun dönemli etkiyi incelemek için eşbütünleşme yaklaşımından faydalanmaktadır. Panel eşbütünleşme testinin ise ilk koşulu, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmaması ve bütün değişkenlerin birincil farkında durağan olması gerekmektedir.

Birim kökler incelendikten sonra serilerin uzun dönemde karşılıklı olarak bir ilişkinin olup olmadığını araştırmak amacıyla Pedroni ve Kao eşbütünleşme testi kullanılmaktadır (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013).

#### 3.5.1.3.1. Pedroni Panel Eşbütünleşme Analizi

Pedroni (1995 ve 1999) incelenecek model ortalamasının ve trendin varlığına göre düzenlenmektedir. Ortalama ve trend içeren eşbütünleşme testinin denklemi ise aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = a_i + \delta_t t + \beta_{1i} X_{1i,t} + \dots + \beta_{ki} X_{ki,t} + \varepsilon_{it} \quad D17$$

Pedroni (1995 ve 1999) panel eşbütünleşme test hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$H_0$ : Değişkenler arasında bir eşbütünleşme yoktur.  $(H_0: \rho_i = 0)$

$H_1$ : Değişkenler arasında bir eşbütünleşme vardır.  $(H_1: \rho_i < 1)$

Pedroni eşbütünlüşme testi bir takım avantajlı özelliklere sahiptir. Pedroni eşbütünlüşme testinin birden fazla açıklayıcı değişkene fırsat vermesi, kesit birimleri boyunca hataların heterojenliğine fırsat vermesi, panelin farklı kısımları boyunca eşbütünlüşme vektörünün çeşitlenmesi avantajlı özellikleri olarak ifade edilmektedir (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013).

### 3.5.1.3.2. Kao Panel Eşbütünlüşme Testi

Kao tarafından geliştirilen eşbütünlüşme testinin temelleri ise, ADF ve DF analizlerinin temeline dayanmaktadır (Koçak ve Uzay, 2018). Kao panel eşbütünlüşme testinin denklemi ise aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta X_{it} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T \quad D18$$

Kao (1999) panel eşbütünlüşme testi hipotezi aşağıdaki gibidir:

$H_0$ : Değişkenler arasında bir eşbütünlüşme yoktur. ( $H_0: \rho_i = 0$ )

$H_1$ : Değişkenler arasında bir eşbütünlüşme vardır. ( $H_1: \rho_i < 1$ )

### 3.5.1.4. Nedensellik Testi

Ekonometrik analiz yaparken modele eklenmiş olan değişkenler arasında var olan nedensellik ilişkisini, yönünü, neden- sonuç ilişkisini göstermek için nedensellik testi kullanılmaktadır. Çalışmaya dahil edilen değişkenlere ait eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı, iki değişkenin arasında en az bir tane nedenselliğin olduğu anlamına gelmektedir. Fakat eşbütünlüşme analizi nedenselliğin yönünü belirtmemektedir (Granger, 1988; Bilgili, Düzgün ve Uğurlu, 2007; Samancı, 2019).

#### 3.5.1.4.1. Granger Nedensellik Testi

Nedensellik analizi için modeldeki değişkenlerin bütünlüşme derecesi belirlenmelidir. Sonrasında değişkenlerin arasında uzun dönemli olarak ilişki olup olmadığı eşbütünlüşme analizi ile test edilmektedir. Yapılan analizin sonucunda ise değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin var olmadığına ulaşıldığında standart Granger Nedensellik testi uygulanmaktadır. Fakat testin yapılması için modeldeki

değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Eğer ki serilerde durağanlık mevcut değil ise, serilerin birincil farkı alınarak durağanlaştırılabilmektedir (Şimşek ve Kadılar, 2010).

Standart Granger Nedensellik testi uygulanabilmesi için kullanılan denklem şu şekildedir:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i X_{t-i} + v_t \quad D19$$

$$X_t = \lambda_0 + \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad D20$$

Granger (1988)'in yapmış olduğu çalışmasında belirtmiş olduğu üzere, eğer ki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişki var ise, nedensellik ilişkisinin yönünü belirleyebilmek için VAR (Vektör Otokorelasyon) modeli yerine VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) kullanılması daha anlamlı sonuçlar elde etmemizi sağlayacaktır.

Granger nedensellik analizinde nedenselliğin olup olmadığının test edilmesi adına genellikle şu iki hipotez kurulmaktadır (Bülbül ve Demiral, 2016):

$H_0$  : Granger nedeni değildir.

$H_1$  : Granger nedenidir.

### 3.5.1.5. Panel Regresyon Analizi

Panel verinin kullanılmasının 2000'li yıllardan itibaren yaygınlaştığını ifade etmek mümkündür. Panel verilerde zaman serileriyle yatay kesit serileri bir arada kullanılan bir veri seti oluşturulmaktadır. Panel veriler kullanılarak oluşturulmuş olan regresyon modeline “panel veri regresyon modeli” denmektedir. Panel veri için regresyon türünün seçimi önemlidir. Bu sebepten dolayı kullanılan Hausman testi; sabit etkiler modeli, tesadüfi etkiler modeli, veya havuzlanmış panel modeli arasından hangisinin daha uygun olduğunu belirlemeye yarayan testlerden biridir. Basit bir doğrusal regresyon modeli genel olarak aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Ünal, 2020):

$$y_{it} = \beta_0 + \beta_1 x_{it} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad D21$$

Bu modelde “i” yatay kesitleri “t” değeri ise zaman serilerini ifade etmektedir (Judge, Griffiths, Hill, Lütkepohl ve Lee, 1985).

### 3.5.1.5.1. Havuzlanmış Panel Modeli

Zaman serileri ve yatay kesit birimlerine ait olan etkilerin istatistiki açıdan anlamlı olmadığı zaman tüm veriler birleştirilerek en küçük kareler yönteminin yardımıyla panel regresyon analizi yapılabilmektedir. Genellikle yatay kesit birimlerine ve zaman serilerine ait etkiler olsa da her ikisinin de istatistiki açıdan anlamsız olabilmektedir (Ömürgönülşen, 2007).

Varsayımlara bakıldığında, çeşitli şekillerde panel veri regresyonunu tayin edebilmek mümkün olmaktadır. Tüm yatay kesit birimler için kullanılmış olan verilerin bir havuzda toplandığı ve bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin test edildiği modele havuzlanmış panel regresyon modeli ya da sabit katsayılar modeli denilmektedir. Havuzlanmış panel regresyon modeli aşağıdaki biçimde tanımlanabilmektedir (Çetin ve Ecevit, 2010):

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad D22$$

Yukarıda yer alan denklemdaki  $\beta$  ifadesi eğim ile sabit parametrelerini kapsamaktadır.  $\beta$  için havuzlanmış en küçük kareler (EKK) tahmincisi aşağıdaki biçimde hesaplanabilir:

$$\hat{\beta} = \left( \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T X'_{it} X_{it} \right)^{-1} \left( \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T X'_{it} Y_{it} \right) \quad D23$$

Yukarıda yer alan denklemden belirtildiği gibi EKK yöntemi yatay kesit birimlerinin ve zaman serilerinin etkisinin olmadığı varsayımı ile, sabit ve eğim parametrelerinin ise etkisinin sabit olduğu varsayımları ile tahmin yapmaktadır.



### 3.5.1.5.1.1. Sabit Etkiler Modeli

Sabit etkiler modelinde birim sayısı kadar değişik sabit terim bulunmaktadır. Ve sabit terim sayısı, her bir birim için bir tane olacak biçimdedir. Bu sabit terimler sabit etkiler olarak adlandırılmaktadır. Ve bir birimden diğerine değişmekte ve zaman serisi boyunca sabit kalmış olan bütün değişkenlerin etkilerini içermektedir. Sabit etkiler modeli aşağıdaki gibidir (Stock ve Watson, 2003; Hill, Griffiths ve Lim, 2011):

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta + u_{it} \quad i = 1, \dots, N ; t = 1, \dots, T \quad D24$$

### 3.5.1.5.1.2. Rassal Etkiler Modeli

Genellikle “rassal bir sabit terim içeren regresyon modeli” biçiminde tanımlanabilen regresyon modeline “rassal etkiler modeli” denilmektedir. Rassal etkiler modeli aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Ömürgönülşen, 2007):

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + e_{it} \quad D25$$

Yukarıda yer alan denklemde  $\beta_{1i}$  ‘nin sabit olduğu varsayımında bulunmak yerine, bu değişkenin ortalaması  $\beta_1$  olan rassal bir değişken olduğu varsayımı ile hareket edilmektedir. Burada  $\beta$  değerinin sabit olmadığı, rassal bir değişken olduğu varsayımı mevcuttur. Her bir yatay kesit biriminin sabit terimi ise, aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir (Ömürgönülşen, 2007):

$$\beta_{1i} = \beta_1 + \varepsilon_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N \quad D26$$

Yukarıda yer alan denklemde  $\varepsilon_{it}$  ortalama değeri 0 olan ve varyansı da  $\sigma^2$  olan rassal hata terimini ifade etmektedir.

### 3.5.1.6. Dirençli Tahminciler

Panel veri modelinde otokorelasyonun bulunmaması, heteroskedasite ve birimler arası korelasyonun bulunmaması varsayımlarından birisinin ya da birden fazlasının sağlanamadığı durumlarda tutarlı tahminciler için standart hataları düzelten dirençli tahmincilerin kullanılması gerekir. Modelde yalnız heteroskedasite

var ise Huber, Eicker ve White dirençli tahmincisi kullanılır. Modelde heteroskedasite ve otokorelasyon bulunması durumunda ise Arellano, Froot ve Rogers kullanılması gerekir. Bunun yanında modelde heteroskedasite, birimler arası korelasyon ve otokorelasyonun var olması durumunda ise, Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi kullanılması gereklidir (Tatoğlu, 2016).

### **3.5.1.7. Panel Regresyon Modelinin Belirlenmesi İçin Kullanılan Testler**

Panel veri analizlerinde zaman serilerinin az olduğu yatay kesit birim sayısının ise çok olduğunda sabit etkiler modelinin seçilmesi halinde serbestlik derecesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sebepten dolayı sabit etkiler modelinin yerine rassal etkiler modeli tercih edilebilmekte ve bu gibi benzeri zorluklar bulunmuyor ise Hausman testi ile model tercihi yapılabilmektedir. Sabit etki modelinde hata terimi bileşenleriyle bağımsız değişkenlerin ilişki olmadığı varsayımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte rassal etki modelinde bağımsız değişkenin hata terimi bileşenleri ilişkili olmadığı varsayımı bulunmaktadır. Hausman testi ise söz konusu varsayımlara dayanılarak geliştirilmiştir (Güriş, 2015).

Gözlenemeyen heterojenliğin bulunması durumu mevcut ise, panel regresyon modellerinde bu etki dikkate alınmadığı durumda elde edilecek tahminler sapmalı ve tutarsız olabilmektedir. Bu sebeple gözlenemeyen heterojenliğin olup olmadığını test etmek gerekir. Bu etkiyi analiz edebilmek için ise, Breusch- Pagan LM testleri kullanılmaktadır. Hausman testi ise, panel regresyon analizi için hangi modelin uygun olduğunun belirlenmesi amacıyla uygulanmaktadır (Sadıç, 2019).

### **3.5.1.8. Breusch- Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testleri**

Breusch- Pagan (1980), bireysel heterojenlik varlığını yani başka bir şekilde ifade etmek gerekirse havuzlanmış en küçük kareler yönteminin uygun olup olmadığını tesadüfi etkiler modeline karşı test etmek amacıyla, havuzlanmış en küçük kareler yönteminin kalıntılara dayanmış olan Lagrange Çarpanı ( LM) testini geliştirmişlerdir. Lagrange Çarpanı testinde tesadüfi birim etkilerinin varyanslarının sıfır olan hipotezi test edilmektedir (Tatoğlu, 2016).

Breush- Pagan LM istatistiği ise şekildeki gibidir:

$$LM = \frac{NT}{2(T-1)} \left[ \frac{\sum_{i=1}^n (\sum_{t=1}^T u_{it})^2}{\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T u_{it}^2} - 1 \right]^2 \quad D27$$

### 3.5.1.9. Klasik Modelde Heteroskedasite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon

Birimler arası büyüklüklerin aynı olmaması sebebiyle panel setlerinde heteroskedasiteye sürekli rastlanmaktadır. HEKK sınaması geçerlilik kazanırken hata terimi mevcut ise HEKK sınaması geçerliliğini kaybeder. Çünkü hata terimleri ger birim için otokorelasyon oluşturmaktadır. (Tatoğlu, 2016)

#### 3.5.1.9.1. Klasik Modelde Heteroskedasite

Heteroskedasitenin olup olmadığının saptamak edilmesi için kullanılan testler aşağıda açıklanmıştır.

#### 3.5.1.9.2. Breush- Pagan / Cook-Weisberg Testi

Klasik modelde heteroskedasitenin Breush- Pagan(1979)/ Cook- Weisberg (1983) testi ile test edilebilmesi için modelin öncelikle havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile tahmininden kalıntılar elde edilmelidir. Sonrasında aşağıda yer alan regresyon denklemi tahmin edilmektedir:

$$\hat{u}_{it}^2 = \delta_0 + h_{it}\delta + \varepsilon_{it} \quad D28$$

$H_0$ : Heteroskedasite yoktur ( $H_0 : \delta = 0$ )

Şeklinde ifade edilmektedir (Tatoğlu, 2012).

### **3.5.1.9.3. White Testi**

Bağımlı ve bağımsız değişkenlerinin karelerini ve çapraz çarpımlarını, kalıntıların karelerini bağımsız değişken olarak heteroskedasitesini sınamaktadır. Breush- Pagan testiden ayıran özelliği ise değişkenler çizelgesinin değişmesidir (Tatoğlu, 2012).

### **3.5.1.9.4. Klasik Modelde Otokorelasyon**

Panel serilerde otokorelasyonun sebebi birim etkilerdir. Birim etki varsa otokorelasyon ortadan kalkacak fakat hatalardaki otokorelasyon değişmeyecektir. Bu sebeple hatadaki sınaama otokorelasyon için önemlidir (Tatoğlu, 2012).

### **3.5.1.9.5. Durbin –Watson Testi**

Test dahilinde zaman serisi kullanıldığında otokorelasyon olup olmadığını sınamak için kullanılan en etkili testlerden biridir. Klasik modellerden setin panel yapısına bakılmadan sınaama yapıldığı için Durbin- Watson sınaaması kullanılır. (Tatoğlu, 2012).

## 4. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmada kullanılmış olan değişkenlere birtakım testler uygulanmıştır. Uygulanan testler sonucunda elde edilmiş olan bulgular yorumlanmıştır. Araştırmada yapılan panel birim kök testleri ile değişkenlerin durağan olup olmadıkları sınanmıştır. Sonrasında değişkenler arasındaki ilişkileri tespit etmek amacı ile değişkenlere eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan eşbütünleşme analizinin sonrasında uygulanmış olan nedensellik testi ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Son olarak uygulanmış olan regresyon analiziyle hangi değişkenin diğer değişkeni ne yönde etkilediği tespit edilemeye çalışılmıştır. Aşağıda yer alan çizelgede analizde kullanılmış olan değişkenlere ait kısaltmaların listesi verilmiştir:

**Çizelge 2. Çalışmada Kullanılan Değişken ve Kısaltmaları**

KISALTMA	DEĞİŞKEN
X	İhracat
M	İthalat
RFAİZ	Reel Faiz
ENF	Enflasyon
İS	İşsizlik
GSYH	Ekonomik Büyüme
NUFUS	Nüfus
NDYY	Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar
DTH	Dış Ticaret Hacmi
KRGSYH	Kredi/ GSYİH
TAO	Ticari Açıklık Oranı
FAO	Finansal Açıklık Oranı

### 4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Araştırmaya dahil edilmiş olan değişkenlere uygulanan LLC, ADF, PP ve IM PESARAN SHİN W-STAT birim kök sonuçları aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir.

**Çizelge 3. Değişkenlerin Birim Kök Sonuçları I(0)**

Değişkenler	Test Denklemleri	LLC	ADF	PP	IM, PESARAN SHİN W-STAT
X	Sabit	-2.99960 (0.0014)*	16.1934 (0.1825)	29.3361 (0.0035)*	-1.28578 (0.0993)
	Sabit & Trend	-3.58667 (0.0002)*	8.98032 (0.7046)	6.28411 (0.9011)	0.14854 (0.5590)
M	Sabit	-2.75807 (0.0029)*	17.1379 (0.1445)	21.7115 (0.0409)*	-1.39188 (0.0820)
	Sabit & Trend	-2.81012 (0.0025)*	6.98889 (0.8583)	4.90898 (0.9610)	0.55228 (0.7096)
RFAİZ	Sabit	-3.62710 (0.0001)*	26.3829 (0.0095)*	24.3644 (0.0181)*	-2.68080 (0.0037)*
	Sabit & Trend	-3.52971 (0.0002)*	22.3406 (0.0339)*	27.4793 (0.0066)*	-1.93951 (0.0262)*
ENF	Sabit	-3.47663 (0.0003)*	28.4225 (0.0048)*	25.1303 (0.0142)*	-2.71661 (0.0033)*
	Sabit & Trend	-4.21271 (0.0000)*	31.6510 (0.0016)*	28.9390 (0.0040)*	-3.27893 (0.0005)*
İS	Sabit	-1.19659 (0.1157)	22.6642 (0.0307)*	12.1619 (0.4328)	-1.74285 (0.0407)*
	Sabit & Trend	-3.58889 (0.0002)*	29.9854 (0.0028)*	16.2371 (0.1806)	-2.82288 (0.0024)*
GSYH	Sabit	-5.02047 (0.0000)*	27.3368 (0.0069)*	28.7223 (0.0043)*	-2.69542 (0.0035)*
	Sabit & Trend	-6.35738 (0.0000)*	33.5339 (0.0008)*	59.6751 (0.0000)*	-3.55389 (0.0002)*
NUFUS	Sabit	-4.17938 (0.0000)*	22.6320 (0.0310)*	44.2001 (0.0000)*	-1.55473 (0.0600)
	Sabit & Trend	-4.52552 (0.0000)*	56.9871 (0.0000)*	20.2913 (0.0618)	-4.09479 (0.0000)*
NDYY	Sabit	-2.85136 (0.0022)*	16.7334 (0.1599)	16.2921 (0.1782)	-1.38965 (0.0823)
	Sabit & Trend	-4.43400 (0.0000)*	21.8089 (0.0397)*	21.9878 (0.0377)*	-1.83467 (0.0333)*
DTH	Sabit	-2.92815 (0.0017)*	17.0391 (0.1481)	26.2146 (0.0100)*	-1.42338 (0.0773)
	Sabit & Trend	-3.22607 (0.0006)*	7.25592 (0.8402)	5.37415 (0.9443)	0.45554 (0.6756)
KRGSYH	Sabit	-3.41646 (0.0003)*	25.5842 (0.0123)*	30.0696 (0.0027)*	-1.94667 (0.0258)*
	Sabit & Trend	-2.25645 (0.0120)*	22.8811 (0.0288)*	24.8246 (0.0157)*	-1.16636 (0.1217)*
TAO	Sabit	-1.79996 (0.0359)*	17.9541 (0.1171)	19.7347 (0.0723)	-1.14027 (0.1271)
	Sabit & Trend	-2.59580 (0.0047)*	14.9644 (0.2434)	17.6547 (0.1266)	-0.53383 (0.2967)
FAO	Sabit	-3.65500 (0.0001)*	19.1576 (0.0848)	20.1555 (0.0642)	-1.48018 (0.0694)
	Sabit & Trend	-6.42372 (0.0000)*	28.6072 (0.0045)*	20.9007 (0.0519)	-2.99883 (0.0014)*

**Not:** (\*) 0,05'e göre birim kök içermemektedir.

Araştırmaya dahil edilmiş olan değişkenlere ait yapılan birim kök testlerinde, serilerin durağanlık sınamalarından farklı sonuçlar elde edilmiş olduğu görülmektedir. Birim kökün varlığının tespit edilmesine ait değerlendirmelerin

yapılabilmesi için LLC, ADF, PP, IM, PESARAN SHİN W-STAT testlerinden faydalanılmıştır. Her bir değişkenin birim kök testinin sonuçları Sabit, Sabit & Trend olarak kendi içinde sınıflandırılmış çoğunluğa bakılarak değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmada yer alan değişkenlerin düzey değerlerine uygulanmış olan panel birim kök testlerinin sonucunda, bağımlı değişken olan GSYH değişkeninin birim kök içermediği diğer bir ifade ile durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bağımsız değişkenlerden biri olan TAO değişkeninin ise birim kök içerdiği yani durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bağımsız değişkenlerden bir diğeri olan FAO değişkeninin ise birim kök içermediği yani durağan olduğu ifade edilmektedir. Panel birim kök analizinde yer alan kontrol değişkenlerden X, M, DTH değişkenlerinin birim kök içerdikleri yani diğer bir ifade ile durağan olmadıkları ifade edilmektedir. Ayrıca kontrol değişkenlerden RFAİZ, ENF, İS, NUFUS, NDYY, KRGSYH değişkenlerinin ise birim kök içermedikleri yani durağan oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Aşağıda yer alan çizelgede araştırmaya dahil edilmiş olan değişkenlerin düzey değerlerine birim kök testlerinin uygulanmasının ardından düzey değerlerinde durağan olmayan değişkenlerin birincil farkı alınmıştır. Bunun sonucunda düzey değerlerinde durağan olmayan değişkenlerin birincil farkları alındığında durağan oldukları görülmüştür.

**Çizelge 4. Değişkenlerin Birim Kök Sonuçları I(1)**

Değişkenler	Test Denklemi	LLC	ADF	PP	IM, PESARAN SHİN W-STAT
X	Sabit	-7.03091 (0.0000)*	38.4076 (0.0001)*	42.3156 (0.0000)*	-4.19506 (0.0000)*
	Sabit & Trend	-6.32061 (0.0000)*	26.5227 (0.0090)*	45.5492 (0.0000)*	-2.64608 (0.0041)*
M	Sabit	-6.45579 (0.0000)*	35.0614 (0.0005)*	36.5330 (0.0003)*	-3.79435 (0.0001)*
	Sabit & Trend	-6.06118 (0.0000)*	25.6589 (0.0120)*	39.8064 (0.0001)*	-2.53632 (0.0056)*
DTH	Sabit	--6.71801 (0.0000)*	36.6160 (0.0003)*	39.0043 (0.0001)*	-3.97901 (0.0000)*
	Sabit & Trend	-6.03004 (0.0000)*	26.1379 (0.0103)*	42.5097 (0.0000)*	-2.55192 (0.0054)*
TAO	Sabit	-9.22963 (0.0000)*	58.8670 (0.0000)*	76.4004 (0.0000)*	-6.65129 (0.0000)*
	Sabit & Trend	-7.14432 (0.0000)*	38.5805 (0.0001)*	91.3283 (0.0000)*	-4.24466 (0.0000)*

**Not:** (\*) 0,05'e göre birim kök içermemektedir.

#### 4.2. Eşbütünlük Testi Bulguları

Eşbütünlük analizinde ekonomik büyüme ve finansal açıklık oranı arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Ticari açıklık oranı ve ekonomik büyüme benzer düzey değerlerinde durağan olmadığı için ikisi arasındaki eşbütünlüğe bakılamamıştır. Finansal açıklık oranı ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünlük sonuçları ise şu şekildedir:

Çizelge 5. GSYH ve FAO Değişkenlerinin Pedroni Eşbütünlük Testi Sonuçları

	Testler	GSYH FAO
Sabit	Panel v-Statistic	-0.959015 0.8312
	Panel rho-Statistic	-2.359931 0.0091*
	Panel PP-Statistic	-5.468735 0.0000*
	Panel ADF-Statistic	-5.842345 0.0000*
	Panel v-Statistic Weighted	-0.844726 0.8009
	Panel rho-Statistic Weighted	-2.544957 0.0055*
	Panel PP-Statistic Weighted	-5.601523 0.0000*
	Panel ADF-Statistic Weighted	-5.892489 0.0000*
	Group rho-Statistic	-1.358420 0.0872
	Group PP-Statistic	-5.870655 0.0000*
	Group ADF-Statistic	-6.205129 0.0000*
Sabit ve Trend	Panel v-Statistic	-2.759928 0.9971
	Panel rho-Statistic	0.594010 0.7237
	Panel PP-Statistic	-8.728932 0.0000*
	Panel ADF-Statistic	-5.346788 0.0000*
	Panel v-Statistic Weighted	-2.675559 0.9963
	Panel rho-Statistic Weighted	0.388985 0.6514
	Panel PP-Statistic Weighted	-8.044040 0.0000*
	Panel ADF-Statistic Weighted	-4.971996 0.0000*
	Group rho-Statistic	1.159230 0.8768
	Group PP-Statistic	-10.42128 0.0000*
	Group ADF-Statistic	-5.145805 0.0000*



Ekonomik büyüme ve finansal açıklık oranı değişkenleri için Pedroni eş bütünleşme sonuçlarına göre 11 çıktı sonucu yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, sabitte olasılık değerlerine bakıldığında 8 adet test için olasılık değerinin 0,05'den küçük olduğu görülmektedir. Sabit ve trende bakıldığında ise, 6 adet test için olasılık değerinin 0,05'den küçük olduğu görülmektedir. Bu durumda  $H_0$  hipotezi reddedilmekte,  $H_1$  hipotezi kabul edilmektedir. Sonuç olarak ise, ekonomik büyüme ve finansal açıklık oranı değişkenlerinin uzun dönemde ilişkili oldukları ve birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

### 4.3. Nedensellik Testi Bulguları

**Çizelge 6. FAO ve GSYH Değişkenlerine Ait Nedensellik Testi VECM Bulguları**

BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	BAĞIMLI DEĞİŞKEN	İSTATİSTİK DEĞERİ	OLASILIK DEĞERİ
FAO	GSYH	-4.534078	0.0000

Finansal açıklık oranı ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme olduğu için Vektör Hata Düzeltme Modeli(VECM) kullanılmıştır. Vektör Hata düzeltme modeline ait denklem çıktısı incelendiğinde C(1) katsayısının negatif ve olasılık değerine bakıldığında ise 0,05'den küçük yani anlamlı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak finansal açıklık oranından ekonomik büyümeye doğru bir uzun dönemde bir nedenselliğin olduğu ifade edilebilmektedir.

**Çizelge 7. D\_TAO ve GSYH Değişkenlerine Ait VAR Granger Nedensellik Testi Sonuçları**

BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	BAĞIMLI DEĞİŞKENLER	Chi-sq	Df	Prob.
D_TAO	GSYH	11.93809	2	0.0026

Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında benzer düzeylerde durağan olmadıkları için eşbütünleşmeye bakılamamıştır ve bu yüzden nedensellik analizinde VAR Modeli kullanılmıştır. Ve ticari açıklık oranı farkı alınarak devam edilmiştir. Analiz sonucu incelendiğinde, olasılık değerinin 0,05'den küçük olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, ticari açıklık oranı ile ekonomik büyüme arasında bir

nedensellik ilişkisinin olduğu ve ticari açıklığın ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

#### 4.4. Regresyon Testi Bulguları

Panel regresyon analizinin uygulanmasında EViews ve Stata paket programları kullanılmıştır.

**Çizelge 8. GSYH ve Diğer Değişkenlere Dair Breusch Pagan LM Testi Sonuçları**

gsyh[ <i>crossid,t</i> ] = Xb + u[ <i>crossid</i> ] + e[ <i>crossid,t</i> ]			
Estimated Results:			
	Var	sd = sqrt (Var)	
Gsyh	.0194394	.1394252	
E	.0100993	.100495	
U	0	0	
Test: Var(u) =	0	chibar2 (01)	0.00
		Prob > chibar2	1.0000

Bağımlı değişkenin GSYH olduğu regresyon analizinde Havuzlanmış ve Rassal etki panel veri modelleri arasında seçim yapabilmek için Breusch- Pagan LM testi yapılmıştır. Bağımlı değişkene ve hata bileşenlerine ait olan varyans ve standart hatalar tablolanmıştır. Sonuç olarak değerinin 1.0000 olduğu görülmekte yani, model klasik bir havuzlanmış model olarak tespit edilmektedir. Rassal etkilerin çıkmaması sonucunda, sabit etki veya rassal etki olduğuna dair bir sınama yapılmayacaktır. Analize havuzlanmış modelin varsayımları ile devam edilecektir. Böylece Hausman testine gerek kalmamış ayrıca birimler arasında yatay kesit bağımlılığının da test edilmesine gerek kalmadığı belirlenmiştir.

**Çizelge 9. GSYH ve Diğer Değişkenlere Dair Farklı Varyanslılık ve Otokorelasyon Sonuçları**

FARKLI VARYANSLILIK	Breusch-Pagan / Cook-Weisberg Test		White Test	
	chi2( 1)	Prob > chi2	chi2( 27)	Prob > chi2
	0.03	0.8628	32.49	0.2145
OTOKORELASYON	Durbin Watson:			
	1.846586			

Otokorelasyonun var olup olmadığının test edilmesi için yapılan Durbin-Watson test sonucu için E-Views programından faydalanılmıştır. Durbin- Watson test

sonucunun 1.846586 olduğu gözlemlenmiştir. Yani test istatistiği sonucunun 2'ye oldukça yakın olmasından dolayı otokorelasyonun var olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Breusch-Pagan, Cook-Weisberg Test ve White testi ile farklı varyanslılığının olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen bulguların sonucunda olasılık değerlerinin 0.05'den büyük olmasından dolayı farklı varyanslılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca farklı varyanslılık olup olmadığının test edilebilmesi için Cameron& Trivedi's decomposition of IM- testi yapılmıştır. Sonuçlara aşağıdaki çizelge'de yer verilmiştir:

**Çizelge 10. Cameron& Trivedi's Decomposition of IM- Test Sonuçları**

Source	chi2	Df	P
Heteroskedasticity	32.49	27	0.2145
Skewness	6.38	6	0.3818
Kurtosis	0.47	1	0.4918
Total	39.34	34	0.243

Sonuç olarak olasılık değeri 0,05'den büyük olduğu için  $H_0$  hipotezi kabul edilmekte yani modelde farklı varyanslılığın olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

**Çizelge 11. GSYH ve Diğer Değişkenler için Regresyon Sonuçları**

						Number of obs :	84
						F( 6, 77 ) :	13.05
						Prob > F :	0.0000
						R-squared. :	0.5043
						Adj R-squared :	0.4656
						Root MSE :	.10192
GSYH	Coef.	Std. Err.	T	P> t	[95% Conf. Interval]		
FAO	-.0119845	.0110712	-1.08	0.282	-.0340301	.0100611	
D_TAO	-.0092879	.0030739	-3.02	0.003	-.0154088	-.003167	
KRGSYH	-.0007452	.0002997	-2.49	0.015	-.0013419	-.0001485	
NDYY	1.08e-12	3.86e-13	2.81	0.006	3.16e-13	1.85e-12	
ENF	-.0117885	.0040516	-2.91	0.005	-.0198563	-.0037206	
D_X	1.18e-12	1.57e-13	7.50	0.000	8.64e-13	1.49e-12	

Yukarıdaki çizelgede görüldüğü üzere FAO bağımsız değişkeninin GSYH bağımlı değişkenini anlamlı bir şekilde etkilediği ve GSYH bağımlı değişkeni

üzerinde negatif bir etkiye neden olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. D\_TAO bağımsız değişkeninin yine aynı şekilde GSYH bağımlı değişkeninde negatif bir etkiye neden olduğu söylenebilmektedir. KRGSYH bağımsız değişkeninin de GSYH bağımlı değişkeni üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir. NDYY bağımsız değişkeninin GSYH bağımlı değişkeni üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir. ENF bağımsız değişkeninin GSYH bağımlı değişkeni üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. D\_X bağımsız değişkeninin GSYH bağımlı değişkeni üzerinde olumlu bir etkiye neden olduğu söylenebilmektedir.



## 5. SONUÇ ve ÖNERİLER

### 5.1. Sonuçlar

Tarihi süreç içinde küreselleşmenin hızının artmış olması ve etki alanının genişlemesi, ülkelerin birbirleri ile olan ilişkilerinin artması ve ülkelerin birbirlerine bağlı hale gelmeleri demektir. Ülkelerin birbirlerine bağlı hale gelmeleri, ülkelerin dış ticarete uyguladıkları politikalarını şekillendirmiş ve diğer ekonomik değişkenleri de etkilemiştir. 1970'li yıllarda yaşanmış olan petrol krizi, verimlilik artışında meydana gelen azalma, gelişmiş ülkelerin iç piyasalarının doyum noktasına gelmesi ve böylece dışa açılmada görülen artış küreselleşme sürecinin hızının artmasına neden olan neden olan faktörlerdir. 1970-1980'li yıllarda yaşanan bu dönüşüm hareketi birçok gelişmekte olan ülkeyi uygulamış oldukları dış ticaret politikalarını liberal hale getirmelerine ve böylelikle dışa açık olan ekonomik politikalar uygulamaya yönlendirmiştir.

Dünya ekonomisinde yaşanmış olan bu durum, uluslararası ticaret teorilerini de geliştirmiştir. 1980'li yıllarda ortaya konmuş olan içsel büyüme modelleri dış ticaretin serbest hale getirilmesinin olumlu etkiye yol açarak ekonomik büyümeye neden olacağını savunmaktadır. Kısaca, içsel büyüme modeline göre uzun dönemde gerçekleşen büyüme ülkelerin entegrasyonunun sonucunda gerçekleşecektir.

Ülkelerin dünya ile olan entegrasyonunun bir sonucu olan dışa açıklığın, ticari açıklık ve finansal dışa açıklık alanlarından oluştuğu ifade edilmektedir. Ticari liberalizasyonun bir sonucu veya bir yansıması olan ticari açıklık; ülkelerin dış dünya ile gerçekleştirdikleri ticari ilişkilerinde ne derecede katı ya da ne derecede serbest politikalar izlediğini ifade etmektedir. Ayrıca diğer bir ifade ile ticari açıklık kavramını, uluslararası düzeyde gerçekleşen mal ve hizmet hareketlerinin önünde bulunan engellerin azaltılması ya da kaldırılması şeklinde tanımlamak mümkündür.

Dışa açıklığın diğer bir alanı da finansal açıklık alanıdır. Küreselleşmenin bir unsuru hem de küreselleşmeyi hızlandıran bir unsur olan finansal açıklık; sermaye

hareketlerinde bulunan engelleri, kısıtların kaldırılması ve finansal piyasaların bütünleşmesi olarak ifade edilmektedir.

Küreselleşmenin etkisi ile meydana gelmiş olan finansal serbestleşme sonrasında ekonomistler daha çok dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Önceden ticari açıklık ve finansal açıklık dışa açıklık kavramı altında incelenirken günümüzde ayrı bir şekilde incelenmektedir.

Ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyüme ile olan ilişkisi ve bu ilişkinin yönünün araştırılması gerek ampirik gerekse teorik olarak iktisat literatürünün tartışılan konularından bir tanesidir. İktisatçılar, ticari açıklığın ve finansal açıklığın ekonomik büyümeye olan etkisinin öneminden dolayı ticari açıklığın ve finansal açıklığın ekonomik büyümeye olan etkilerine yönelik tahminlere önem verdikleri görülmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalara, 1990'lı yıllardan sonra ise, finansal açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Ticari alandaki küreselleşmenin artmış olması ve ülkelerdeki ticaret politikalarının liberalize edecek biçimde şekillendirmeleri, ticari açıklığın ekonomik büyümeye etkisi konulu çalışmaların artmasına sebep olmuştur. Finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerinde olan etkisi ise, teorik olarak bakıldığında McKinnon – Shaw hipotezi ile desteklenmektedir.

Çalışmada ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) ve Türkiye ülkeleri üzerinde analiz yapılmıştır. 2005 ve 2019 yılları arasındaki veriler yıllık bazda kullanılmıştır. Kullanılan yıllık verilere panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme değişkeni, bağımsız değişken olarak ise, ticari açıklık ve finansal açıklık değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada kontrol değişkeni olarak ise ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, net doğrudan yabancı yatırımlar, reel faiz, enflasyon, işsizlik, nüfus, kredi/GSYİH değişkenleri kullanılmıştır. Veri setinin oluşturulmasında güvenilirliği kabul görmüş ve yaygın olarak kullanılmış kaynaklardan yararlanılmıştır.

Çalışmada panel veri analizi yapılmış ve panel veri analizi yapılırken EViews programından yararlanılmıştır. Tüm değişkenlere panel birim kök testleri

uygulanmış, serilerin durağan olup olmadıkları sınanmıştır. Yapılan panel birim kök testi ile ekonomik büyüme, finansal açıklık oranı, reel faiz, enflasyon, işsizlik, nüfus, net doğrudan yabancı yatırımlar, kredi/gsyh değişkenlerinin birim kök içermedikleri diğer bir ifadeyle durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ticari açıklık oranı, ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi gibi değişkenlerin ise birim kök içerdikleri diğer bir ifadeyle ise durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Sonrasında bütün değişkenlerin birincil farkları alınarak panel birim kök testi yeniden yapılmıştır. Yapılan birim kök testi sonucunda, ekonomik büyüme, finansal açıklık, ticari açıklık, ihracat, ithalat, reel faiz, enflasyon, işsizlik, net doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret hacmi, kredi/gsyh değişkenlerinin birim kök içermediği yani diğer bir ifade ile durağan olduğuna ulaşılmaktadır. Nüfus değişkeninin ise, birim kök içerdiği yani durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla uygulanan Pedroni eşbütünleşme analizinde ekonomik büyüme ve finansal açıklık oranı arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Ticari açıklık oranı ve ekonomik büyüme benzer düzey değerlerinde durağan olmadığı için ikisi arasındaki eşbütünleşmeye bakılamamıştır. Sonuç olarak, Ekonomik büyüme ve finansal açıklık oranında uygulanan Pedroni eşbütünleşme testi sonucunda  $H_0$  hipotezi reddedilmiş,  $H_1$  hipotezi kabul edilmiştir. Yani ekonomik büyüme ile finansal açıklık oranı değişkenlerinin uzun dönemli ilişkili oldukları ve birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Nedensellik bulgularına göre, finansal açıklık oranı ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme olduğu için Vektör Hata Düzeltme Modeli(VECM) kullanılmıştır. Vektör Hata düzeltme modeline ait denklem çıktısı incelendiğinde C(1) katsayısının negatif ve olasılık değerine bakıldığında ise 0,05'den küçük yani anlamlı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak finansal açıklık oranı ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir nedenselliğin olduğu ifade edilebilmektedir. Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında benzer düzeylerde durağan olmadıkları için eşbütünleşmeye bakılamamıştır ve bu yüzden nedensellik analizinde VAR Modeli kullanılmıştır. Ve ticari açıklık oranı farkı alınarak devam edilmiştir. Analiz sonucu incelendiğinde olasılık değerinin 0,05'den küçük olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, ticari açıklık oranı ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik

ilişkinin olduğu ve ticari açıklığın ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Nedensellik testi sonrasında bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde ne derece etkisi olduğunun belirlenmesi için panel regresyon analizi uygulanmıştır. Bağımlı değişkenin ekonomik büyüme olduğu modelde, Breusch Pagan LM testi sonucunda  $Prob > \chi^2$  değerinin 1.000 çıkması sonucunda, model klasik bir havuzlanmış model olarak tespit edilmiştir. Rassal etkilerin çıkmaması sonucunda, sabit etki mi yoksa rassal etki mi olduğuna dair bir test yapılmamıştır. Havuzlanmış modelin varsayımları ile analize devam edilmiştir. Bu sebepten dolayı Hausman testi uygulanmasına gerek olmadığı ve birimler arasında yatay kesit bağımlılığının da test edilmesine gerek olmadığı belirlenmiştir. Farklı varyanslılık ile otokorelasyonun tespit edilmesi için yapılmış olan Cook-Weisberg testi, White testi ve Durbin Watson testi sonucunda, farklı varyanslılık olmadığı, otokorelasyonun bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Analizler sonucunda finansal açıklık oranı bağımsız değişkeninin ekonomik büyüme bağımlı değişkenini anlamlı bir şekilde etkilediği ve ekonomik büyüme bağımlı değişkeni üzerinde negatif bir etkiye neden olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Farkı alınmış olan ticari açıklık oranı bağımsız değişkeninin yine aynı şekilde ekonomik büyüme bağımlı değişkeninde negatif bir etkiye neden olduğu söylenebilmektedir. KRGSYH bağımsız değişkeninin de ekonomik büyüme bağımlı değişkeni üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir. Net doğrudan yabancı yatırımlar bağımsız değişkeninin ekonomik büyüme bağımlı değişkeni üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir. Enflasyon bağımsız değişkeninin ekonomik büyüme bağımlı değişkeni üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. İhracat bağımsız değişkeninin ekonomik büyüme bağımlı değişkeni üzerinde olumlu bir etkiye neden olduğu söylenebilmektedir.

Yapılan literatür taraması sonucunda Sarkar (2008) yılında yapmış olduğu çalışmada ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, çalışmanın sonucunda ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin bulunmaması bu çalışma ile tutarlılık göstermektedir. Yapraklı (2007) yılında yapmış olduğu çalışmada ticari açıklığın ekonomik büyümeyi uzun dönemde olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca Kurt ve



Berber (2008) yılında yapmış oldukları çalışmada, ticari açıklığın ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bilman (2014) yılında yapmış olduğu çalışmada ticari açıklığın ekonomik büyümeye orta ve düşük gelirli ülkelerde katkı sağladığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Finansal açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenirken yapılan literatür taraması sonucunda, Özel (2012) yılında yapmış olduğu çalışmada, finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Utkulu ve Kahyaoğlu (2005) yılında yapmış oldukları çalışmada, finansal açıklık ticari açıklığın pozitif etkilerini azalttığı ve negatif refah etkisi yarattığı sonucuna ulaşılmaktadır. Finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olması bu çalışma ile tutarlılık göstermektedir. Korkmaz, Çevik ve Birkan (2010) yılında yapmış oldukları çalışmada, Türkiye ekonomisinde finansal açıklığın ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

## **5.2. Öneriler**

Brics ülkeleri ve Türkiye için ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek adına yapılmış olan bu çalışma, araştırma süreci ve elde edilmiş olan sonuçların ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyecek olan diğer çalışmalara faydalı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada spesifik bir veri dönemi kullanılmıştır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda daha geniş ve değişik bir veri dönemi baz alınarak çalışmalar yapılabilir. Çalışmalarda kullanılan olan ülkelerde de değişiklik yapılarak da yeni çalışmalar yapılabilir. Ayrıca çalışmada sınırlı sayıda değişken ve kontrol değişkenin kullanılması sebebiyle, kullanılan değişken sayısının artırılması ile farklı çalışmalar yapılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca çalışmada kullanılmış olan bağımlı değişken ve bağımsız değişkenin yeri değiştirilerek de yeni bir çalışma yapılabilir. Ayrıca bu alanda yapılacak çalışmalar için daha fazla içsel değişken göz önünde bulundurularak farklı türde analizlerle de çalışmalar yapılabilir.

## KAYNAKÇA

- Ağayev, S. ve Yamak, N. (2009). Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 179-204.
- Akça, F. (2014). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Akdemir, B. (2010). *Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Akın, M. T. (2019). *Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Akkay, R. C. (2010). *Gelişmekte Olan Piyasalarda Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Aslan, A.ve Kula, F. (2008). *Türkiye İmalat Sanayinde Fiyat- Maliyet Marjları Dönemler ve Sektörler İtibariyle Karşılaştırılmalı Bir Analiz*, 2. Ulusal İktisat Kongresi(1-15), İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi
- Aslan, Ö.ve Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (4), 25-38
- Atamtürk, B. (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, (22), 89-103
- Atılgan, H. (2004). *Vergilemenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye’deki Durumunun Analizi*. T.C Maliye Bakanlığı Araştırma , Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, (28), Ankara
- Aydın, M., Ak, M. Z.ve Altuntaş, N. (2013). Çevre Ülkelerinde Finansal Gelişme ile Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. *H.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 1-14
- Baltagi, B. H. (2012). *Econometric Analysis of Panel Data*, New Delhi: John Wiley & Sons Ltd., 4rd edition
- Baltagi, B.H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data* (3rd edition), Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Barbieri, L. (2006). "Panel unit root tests". Quaderni Del Dipartimento Di Scienze Economiche E Sociali, 1-53.

- Barbieri, L. (2006). Panel Cointegration Tests: A Review. *Serie Rossa: Economia-Quaderno*, (44), 1-33
- Barutçu, E. (2014). *Dışa Açıklık ile Finansal Gelişme Arasındaki İlişki: G20 Ülkeleri Örneği*, Yüksek Lisans Tezi. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barutçu, E. ve Arslan, Ü. (2016). Dışa Açıklık ile Finansal Gelişme Arasındaki İlişki: G 20 Ülkeleri Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Ekonomi Özel Sayısı, 403-427
- Başol, K. (1983). *Türkiye Ekonomisi*. İzmir: T.C Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Başol, K. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. (11). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Berg, A. and Kueger, A. (2003). Trade, Growth and Poverty: A Selective Survey, *IMF Working Paper*, No:WP/03/30
- Bilgili, F., Düzgün, R. ve Uğurlu, E. (2007). Büyüme, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Etkileşim. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 127-152.
- Bilman, A. S. (2014). *Ticari Açıklık Büyüme Etkileşimi: Panel Veri Analizi ve Ülkelerarası Karşılaştırma*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Birinci, E. (2015). *Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: İçsel Büyüme Modeli Zaman Serisi Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozoklu, Ş. ve Yılcı, V. (2013). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187
- Bülbül, S. E. ve Demiral, A. (2016). Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme İhracat ve Eximbank Kredileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 2002-2015. *Öneri Dergisi*, 12(46), 21-39
- Cameron, A. C. and Trivedi, P. K. (2005). *Microeconometrics: Methods and Applications*. New York: Cambridge University Press.
- Cillov, H. (1970). *Türkiye Ekonomisi*.(3). İstanbul:İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Çelebi, I. (1991). *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*. İstanbul: E Yayınları.
- Çetin, C. (2019). *Ar-Ge Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri Türkiye Örneği(1990-2016)*. Yüksek Lisans Tezi. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Çetin, M. (2010). *Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- David, H. L. (2005). *So Many Measures of Trade Openness and Policy: Do Any Explain Economic Growth?*. Claremont Üniversitesi, Doktora Tezi. UMI No.3179497
- Doğan, E. (2019). *Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dollar, D. (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence From 95 LCDs,1976-1985, *Economic Development and Cultural Change* 40(3),Pg:523-544
- Durak, İ. (2018). *Ekonomik Büyüme, Ticari Açıklık ve Bankacılık Sektör Derinliği İlişkisi Bir Panel Veri Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Edwards, S. (1997). Openness, Productivity And Growth: What Do We Really Know?. *Nber Working Paper* 5978
- Edwards, S. (1998). Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know? *The Economic Journal*, Vol: 108, Issue:447, 383-398
- Egeli, H. A. (2001). Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 149-161.
- Ercan, N. Y. (2002). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *DPT Planlama Dergisi*, (143), 44-65.
- Erdoğan, S. ve Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme – Araştırma ve Geliştirme(Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-43.
- Esen, O. (2000). *Financial Openness in Turkey International Review of Applied Economics*, 14(1), pp.5-23
- Fındık, Ö. A. (2019). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri: Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye Örneği. *Fiscaoeconomia*. 3(1), 204-205
- Frankel, J. A. and Romer, D. (1996). Trade and Growth: An Empricial Investigation, *National Bureau of Economic Research*, No:5476,379-399
- Göçer, İ. ve Elmas, B. (2013). Genişletilmiş Marshall-Lerner Koşulu Çerçevesinde Reel Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret Performansına Etkileri: Çoklu Yapısal Kırımlı Zaman Serisi Analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 7(1),137-157
- Gökdeniz, İ., Erdoğan, M. ve Kalyüncü, K. (2003). *Finansal Piyasaların Ekonomik Büyümeye Etkisi ve Türkiye Örneği(1989-2000)*. <http://www.ttefdergi.gazi.edu.tr/makaleler/2003/Sayi1/107-117pdf> (Erişim Tarihi: 15.11.2019)
- Göktaş Yılmaz, Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi* (2), 63-76

- Göral, F. (2015). *Doğalgaz Fiyatlarını Etkileyen Faktörler: Panel Veri Analizi*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Granger, C. V. J. (1988). Some Recent Development in a Concept of Causality. *Journal of Econometrics*, 39(1-2), 199-211.
- Green, W. H. (2003). *Econometric Analysis Fifth Edition*, Prentice Hall, New Jersey
- Greenaway, D. and Nam, C. H. (1988), "Industrialization and Macroeconomic Performance in Developing Countries under Alternative Trade Strategies", *Kyklos*, 41(43), 419-435.
- Gujurati, D. N. (2016). *Örneklerle Ekonometri*, Çeviren: Doç. Dr. Nasip Bolatoğlu, Ankara: BB101 Yayınevi
- Güneş, S. (2013). Finansal Gelişmişlik ve Büyüme Arasındaki Nedensellik Testi: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14 (1), 73-85
- Gürak, H. (2016). *Ekonomik Büyüme ve Kalkınma-Kuramlar Eleştiriler ve Alternatif Bir Büyüme Modeli*.(1). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Güran, N. (2002). *Makroekonomik Analiz*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Güriş, S. (2015). *Stata ile Panel Veri Modelleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gürsel, T. (2019). *Finansal Gelişmenin Enerji Tüketimi Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Hazar, A., Babuşcu, Ş., Bektaş, S. ve Ceylan, M. (2017). *Banka Sınavlarına Hazırlık Alan Bilgisi*. Ankara: Bankacılık Akademisi Yayınları.
- Hepaktan, C. E. (2008). *Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları*, 2.Ulusal İktisat Kongresi
- Hepkarşı, N. (2013). *İhracat- Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: T.C Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hill, R. C., Griffiths, W. E. and Lim, G. C. (2011). *Principles of Econometrics*. ABD: John Wiley & Sons.
- http-1: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1369058> (Erişim Tarihi: 18.12.2019)
- http-2: <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 13.01.2020)
- http-3: <https://www.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 20.11.2019)
- http-4: [https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Tim\\_Ekonomi\\_Raporu\\_2016.pdf](https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Tim_Ekonomi_Raporu_2016.pdf) (Erişim Tarihi: 13.02.2020)
- http5:[https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M\\_Ekonomi\\_Raporu\\_2017.pdf](https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf) (Erişim Tarihi: 13.02.2020)
- http-6: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/Trade-and-Finance>

http-7:https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-aralik-2019 (Erişim Tarihi:31.01.2020)

http-8: https:// www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 25.11.2019)

Işık, Ç. Y. (2019). *Bilgi Ekonomisi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Işık, N. (2013). *Finansal Gelişme, Türev Piyasalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İlter, Ş. ve Burtan Doğan, B. (2018). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık Oranı İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 89-115

İnce, C. (2019). *Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: AB ve OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İncekara, A. ve Tatoğlu, Y. F. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyüme Rakamlarının İç Piyasa Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Ticaret Odası Türkiye Ekonomisi Yayınları.

Judge, G. G., Griffiths, W. E., Hill, R. C., Lütkepohl, H. and Lee, T. (1985). *The Theory and Practice of Econometrics* (Second Edition). ABD: Wiley and Sons.

Kader, Ö. (2013). *Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Kalça, A. ve Ekinci, A. (2008). Kayıtdışı Ekonomi ve İktisadi Dalgalanmalar İlişkisi: Türkiye(1968-2005). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3)

Karahan, M. (2014). *Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İçin Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakayalı, H. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*. (2). İzmir: Güleç Matbaacılık.

Kaytancı, G. (2000). *Ödemeler Dengesi, Kamu Açıkları ve Finansal Gelişme: Türkiye 1980-1999*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Kıran, B. ve Güriş, B. (2011). Türkiye’de Ticari ve Finansal Dışa Açıklığın Büyümeye Etkisi: 1992-2006 Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 69-80

Koçak, E. ve Uzay, N. (2018). Demokrasi Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme: Kurumların Rolü Üzerine Bir Araştırma, *Sosyoekonomi Dergisi*, 26(36), 81-102

- Korkmaz, T., Çevik, E. İ. ve Birkan, E. (2010). Finansal Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme ve Finansal Krizler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Yaşar University*, 17(5), 2821-2831
- Koyuncu, S. ve Saka, B. (2011). Takipteki Kredilerin Özel Sektöre Verilen Krediler ve Yatırımlar Üzerindeki Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31)
- Kurt, S. ve Berber, M. (2008). Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (2), 57-80
- Kutlar, A. (2012). *Ekonometriye Giriş*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Kuyubaşı, U. (2009). *Beşeri Sermayeye Dayalı Ekonomik Büyüme Modelleri ve Gemell’in Beşeri Sermaye Modeline Yönelik Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Leamer, E. E. (1988). Measures of Openness. In: Trade Policy Issues And Empirical Analysis, *University of Chicago Press*, pp.145-204
- Lopez, C. P. (2015). *Econometric Models With Panel Data*, ISBN-10: 9781507644997, Create Space Independent Publishing Platform.
- Mahiroğulları, B. H. (2009). *İktisadi Büyümeye Etki Eden Faktörlerin Ekonometrik İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Menon, J. (2000). How Open is Malaysia? An Analysis of Trade , Capital and Labor Flows, *The World Economy*, 23(2), 235
- Mercan, M. ve Göçer, İ. (2014). Ticari Dışa Açıklığın Ekonomik Etkileri: Orta Asya Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 10(22), 27-44
- Mercan, M. ve Peker, O. (2013). Finansal Dışa Açıklığın Ekonomik Büyümeye Etkisi Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 187-201
- Mola, S. E. (2019). *Ekonomik Özgürlüklerin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Panel Veri Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Morgül, T. (2014). *Hisse Senedi ve Tahvillerin Karşılaştırılması*. Lisans Programı. Yalova: USA York University Türkiye Temsilciliği İşletme Bölümü, (5)
- Mucuk, M. ve Demirel, M. T. (2009). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 366
- Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, 167-173
- Mutlugün, B. (2013). *Financial Development and Economic Growth: The Case Of Turkey*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Oktayer, A. (2009). Türkiye’de Finansal Serbestleşme ve Derinleşme Süreci Üzerine Nitel Bir İnceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 4 (1), 73-100

- Onur, S.(2005). Finansal Liberalizasyon ve GMSH Büyümesi Arasındaki İlişki. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1)
- Orhunbilge, N. (1999). *Zaman Serileri Analizi Tahmin ve Fiyat İndeksleri*, İstanbul: Avcıol Basım Yayın
- Ömürgönülşen, M. (2007). *Gıda Sektöründe Kalite Maliyetlerinin Ölçümü Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbostancı, F. (2016). *BRIC Ülkeleri ve Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların, Ülkelerin İhracatı Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, C.C., Özmen, İ. ve Özcan, G. (2018). Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 60-73
- Özcan, S. K. (2013). *Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, A. ve Dalkılıç, R. (2016). Finansal Serbestleşmenin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar*, 53 (613), 53-64
- Özdemir, Ü., Güzin, Kantürk, Y. ve Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Eastern Geographical Review*. 20 (35), 149-174
- Özdil, S. (2014). *Türkiye'de Dışa Açıklığın Makro Ekonomik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İBFF Dergisi*, 2(1), 63-72
- Özel, H. A. (2012). Küreselleşme Sürecinde Ticari ve Finansal Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (19), 1-30
- Özer, M. ve Kılınç, E. C. (2014). Teknolojik Gelişme ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama, *Tisk Akademi*, 70-92
- Özkaya, H. B. (2019). *Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri(2006-2016)*. Yüksek Lisans Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özsağır, A. (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Karaman, , 10 (14), 332-347
- Öztürk, M. (2019). *İhracat Dinamikleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Parasız, İ. (2004). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pillai, N. V. (2016). Panel Data Analysis with Stata Part 1: Fixed Effects and Random Effects Models. *Munich Personal RePEc Archive*, No:76869.



- Rodriguez, F. and Rodrik, D. (1999). Trade Policy And Economic Growth: A Skeptic's Guide To The Cross-National Evidence , *Nber Working Paper* 7081
- Rose, A. K. (2002). Do WTO Members Have More Liberal Trade Policy?, *Journal of International Economics*, 63 (2), pp.209-235
- Saçık, S. Y. (2008). Büyümenin Bir Kaynağı Olarak Ticari Dışa Açıklık. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 525-548
- Saçık, S. Y. (2008). *Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama(1980-2006)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Sadat, S. A. (2015). *Ticari Açıklık Açısından Büyüme ve Yakınsama: APEC Ülkeleri Üzerinde Bir Uygulama*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sadıç, E. (2019). *Ekonomik Kırılganlık Göstergelerinin Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sallah, E. (2017). *Ecovas Bölgesinde Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H. H. ve Kantar, L. (2019). *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayınları
- Sarkar, P. (2008). Trade Openness and Growth: Is There Any Link?, *Journal of Economic*, 42(3), 763-785
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shin ichi, F. (2001). *He Impacts of Bank Loans on Economic Development: An Implication for East Asia from an Equilibrium Contract Theory*, <http://www.nber.org/chapters/c10733> (Erişim Tarihi: 11.01.2020)
- Solak, F. ve Sarıdoğan, E. (2012). Türk Cumhuriyetleri'nin İktisadi Kalkınma Sürecinde Bilgi Ekonomisinin Rolü ve Önemi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (1), İstanbul
- Söylemez, A. (2019). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Stock, J. H. and Watson, M. W. (2003). *Inroduction to Econometrics*. ABD: Addison Wesley.
- Şahin, B. Y. (2015). Dışa Açıklığın Ölçüm Yöntemleri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (33), 455-463
- Şengül, O. (2019). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Banka Girişlerinin Finansal Gelişme ve Büyüme Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Şimşek, D. (2019). *Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisinde Ticari Açıklık, İstihdam ve Enflasyon Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Şimşek, M. (2003). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri ile Analizi 1960-2002. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 43-63
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Taban, S. (2014). *İktisadi Büyüme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Takım, A. (2015). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.(27)
- Tamboğa, İ. (2019). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Çevre Üzerindeki Etkisi: Kirlilik Sığınağı Hipotezi Çerçevesinde Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Karaman: T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarı, R. (2014). *Ekonometri*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Taşçı, H. M. ve Erçakar, M. E. (2016). Prebisch-Singer Tezinin Dış Ticaret Hadleri Aracılığıyla Türkiye İçin Test Edilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 232-249
- Tatlıcı, Ö. ve Kızıltan, A. (2011). Çekim Modeli: Türkiye’nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10. *Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, 287-299
- Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*, İstanbul: Beta Yayıncılık
- Tatoğlu, F. Y. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi (Stata Uygulamalı)*, İstanbul: Beta Yayıncılık
- TCMB(2002), *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Ankara
- Telek, A. (2012). *Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi(2003-2011): Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Top, S. (2019). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Bandırma: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türedi, S. ve Berber, M. (2010). Türkiye’de Ticari Açıklık, Kredi Hacmi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 301-316
- Uç, K. (2019). *Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Utkulu, U. (2005). *Türkiye’nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*, <http://debis.deu.edu.tr/userweb//utku.utkulu/dosyalar/utkulu.pdf> (Erişim Tarihi: 16.02.2020)

- Utkulu, U. ve Kahyaoğlu, H. (2005). Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye’de Büyüme Ne Yönde Etkiledi?, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, No:2005/13, 15
- Utkulu, U. ve Seymen, D. (2004). Trade and Competitiveness Between Turkey and The EU: Time Series Evidence, Discussion Paper, *Turkish Economic Association*, No:2004/8
- Ülken, Y. (1981). *Atatürk ve İktisad*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ümit, A. Ö. (2016). Türkiye’de Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Sınır Testi Yaklaşımı. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 255-272
- Ünal, E. M. (2020). *Temettü Dağıtım Politikalarının Finansal Performansa Etkisi: BIST Temettü 25 Endeksi Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Finans Enstitüsü.
- Ünsal, E. M. (2007). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Wacziarg, R. (1999). Measuring the Dinamic Gains from Trade, *The World Bank Review*, 15 (3), 393-429
- Woolridge, J. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. London: MIT Press.
- Yapraklı, S. (2007). Ticari ve Finansal Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 5(1), 67-89
- Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 9(10), 96-115
- Yardımcıoğlu, F. ve Gülmez, A. (2013). Türk Cumhuriyetlerinde İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi, *Bilgi Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 8 (1)
- Yenilmez, F. ve Erdem, M. S. (2018). Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Ekonomik Büyüme ile Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 71-95
- Yentürk, N. (1997). Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 8 (27), 131-156
- Yıldırım Bayraktar, K. (2009). *İçsel Büyüme Teorisi Açısından İnsan Sermayesinin Büyüme Üzerine Etkisinin Analizi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, D.Ç. ve Çevik, E. İ. (2017). Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54 (625), 41-51
- Yılmaz, Ö. (2019). *Türkiye’de İl Bazında Patent Başvuruları Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Yılmaz, Ö. G. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (2), 63-76
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri*, Erzurum: Nobel Yayınevi.
- Younas, J. (2011). “De Facto Financial Openness and Capital Mobility”, *Economics Letters*, Vol. 112,60–62.
- Yüksel, E. ve Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul K.Krugman’ın Katkıları. *Öneri Dergisi*, 9 (35), 199-206
- Zengin, D. (2016). *Türkiye’de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme: 1990 Öncesi ve Sonrası*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.



## EKLER

**Ek1.1923-1949 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri(ABDS)**

Yıl	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın GSYH İçindeki Payı	İthalatın GSYH İçindeki Payı	Dış Ticaretin GSYH İçindeki Payı
1923	-36,1	58,5	137,7	8,9	15,2	24,1
1924	-18,0	82,1	182,9	11,4	13,9	25,3
1925	-26,3	79,6	231,7	11,2	14,1	25,3
1926	-25,0	79,4	217,8	9,8	12,3	22,1
1927	-27,0	74,9	188,5	9,2	12,3	21,5
1928	-25,4	77,6	202,0	10,7	13,8	24,5
1929	-48,7	60,6	198,4	7,2	11,8	19,0
1930	1,8	102,6	140,9	9,0	8,7	17,7
1931	0,3	100,5	120,2	8,6	8,5	17,1
1932	7,3	117,8	88,7	8,1	6,9	15,0
1933	13,0	128,8	103,2	8,4	6,6	15,0
1934	4,2	106,2	141,8	10,0	9,4	19,4
1935	5,6	107,9	146,9	9,7	8,9	18,6
1936	20,1	127,2	167,3	9,2	7,2	16,4
1937	18,7	120,6	199,8	10,0	8,3	18,3
1938	-3,9	96,7	233,9	7,7	7,9	15,6
1939	7,1	107,7	192,1	6,3	5,9	12,2
1940	30,9	161,7	130,9	4,4	2,7	7,1
1941	35,7	164,5	146,4	4,0	2,4	6,4
1942	13,2	111,7	239,0	2,7	2,4	5,1
1943	41,4	126,6	352,1	2,8	2,2	5,0
1944	51,7	141,0	304,2	3,5	2,5	6,0
1945	71,3	173,5	265,2	4,0	2,3	6,3
1946	95,7	180,5	333,5	5,9	3,3	9,2
1947	-21,3	91,3	467,9	8,3	9,1	17,4
1948	-78,3	71,5	471,9	5,8	8,1	13,9
1949	-42,4	85,4	538,0	7,7	9,0	16,7

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2009, [www.tuik.gov.tr](http://www.tuik.gov.tr)

**Ek2.1950-1979 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri(ABDS)**

Yıl	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın GSMH İçindeki Payı	İthalatın GSMH İçindeki Payı	Dış Ticaretin GSMH İçindeki Payı
1950	-22,2	92,2	549,1	7,6	8,3	15,9
1951	-88,0	78,1	716,2	7,6	9,7	17,3
1952	-193,0	65,3	918,8	7,6	11,6	19,2
1953	-136,5	74,4	928,6	7,1	9,6	16,7
1954	-143,4	70,0	813,3	5,9	8,4	14,3
1955	-184,3	63,0	811,0	4,6	7,3	11,9
1956	-102,4	74,9	712,3	3,9	5,2	9,1
1957	-51,9	86,9	742,3	3,3	3,8	7,1
1958	-67,8	78,5	562,4	2,0	2,5	4,5
1959	-116,2	75,3	823,8	2,3	3,0	5,3
1960	-147,5	68,5	788,9	3,3	4,7	8,0
1961	-160,5	68,4	853,9	6,3	9,3	15,6
1962	-238,3	61,5	1000,6	6,0	9,7	15,7
1963	-319,5	53,5	1055,7	5,0	9,3	14,3
1964	-126,5	76,5	948,0	5,2	6,8	12,0
1965	-108,2	81,1	1035,7	5,4	6,7	12,1
1966	-227,8	68,3	1208,8	4,8	7,1	11,9
1967	-162,3	76,3	1207,0	4,6	6,1	10,7
1968	-267,2	65,0	1260,0	2,7	4,2	6,9
1969	-264,4	67,0	1338,1	2,6	3,9	6,5
1970	-359,1	62,1	1536,1	3,1	5,0	8,1
1971	-494,2	57,8	1847,4	3,5	6,0	9,5
1972	-677,6	56,6	2447,5	3,8	6,7	10,5
1973	-769,1	63,1	3403,3	4,5	7,2	11,7
1974	-2245,4	40,6	5309,7	3,9	9,7	13,6
1975	-3337,5	29,6	6139,6	2,9	9,8	12,7
1976	-3168,4	38,2	7088,9	3,5	9,3	12,2
1977	-4043,3	30,2	7549,3	2,8	9,4	12,2
1978	-2310,9	49,8	6887,2	3,4	6,8	10,2
1979	-2808,3	44,6	7330,6	2,6	5,9	8,5

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, [www.tuik.gov.tr](http://www.tuik.gov.tr)

**Ek3.1980-1999 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri(ABDS)**

Yıl	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın GSYH İçindeki Payı	İthalatın GSYH İçindeki Payı	Dış Ticaretin GSYH İçindeki Payı
1980	-4999,3	36,8	10819,6	4,2	11,4	15,6
1981	-4230,4	52,6	13636,3	6,6	12,6	19,2
1982	-3096,7	65,0	14588,6	8,8	13,6	22,4
1983	-3507,2	62,0	14962,8	9,3	15,0	24,3
1984	-3623,3	66,3	17890,5	11,8	17,7	29,5
1985	-3385,4	70,2	19301,4	11,7	16,7	28,4
1986	-3648,0	67,1	18561,5	9,8	14,6	24,4
1987	-3976,8	72,0	24347,9	11,8	16,4	28,2
1988	-2673,4	81,4	25997,4	13,0	16,0	29,0
1989	-4167,5	73,6	27416,8	10,8	14,6	25,4
1990	-9342,8	58,1	35261,4	8,6	14,7	23,3
1991	-7453,6	64,6	34640,5	9,0	14,0	23,0
1992	-8156,4	64,3	37585,7	9,2	14,4	23,6
1993	-14083,3	52,1	44773,4	8,5	16,4	24,9
1994	-5164,1	77,8	41375,9	14,1	18,2	32,2
1995	-14072,0	60,6	57346,1	12,7	21,0	33,7
1996	20402,2	53,2	66851,1	12,7	23,9	36,6
1997	22297,6	54,1	74819,8	13,7	25,4	39,1
1998	-18947,4	58,7	72895,3	13,1	22,4	35,5
1999	-14084,0	65,4	67258,5	14,3	21,9	36,2

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2009, [www.tuik.gov.tr](http://www.tuik.gov.tr)

**Ek4.2000-2018 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri(ABDS)**

Yıl	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın GSMH İçindeki Payı	İthalatın GSMH İçindeki Payı	Dış Ticaretin GSMH İçindeki Payı
2000	-26727,9	51,0	82277,7	10,4	20,4	30,8
2001	-10064,9	75,7	72733,3	16,1	21,3	37,4
2002	-15494,7	69,9	87612,9	15,6	22,3	37,9
2003	-22086,9	68,1	116592,5	15,5	22,7	38,2
2004	-34372,6	64,8	160706,9	16,2	25,0	41,2
2005	-43297,7	62,9	190250,6	15,3	24,3	39,6
2006	54041,5	61,3	225110,9	16,2	26,5	42,7
2007	-62791,0	63,1	277335,0	16,5	26,2	42,7
2008	-69936,0	65,4	333992,0	17,9	27,4	45,3
2009	-38786,0	72,5	243072,0	16,6	23,0	39,6
2010	-51661,0	72,5	319427,0	17,3	24,0	41,3
2011	-105933,0	56,0	375745,0	16,2	28,9	45,1
2012	-84082,0	64,5	389006,0	17,5	27,2	44,7
2013	-99858,0	60,3	403464,0	15,9	26,5	42,4
2014	-84568,0	65,0	399788,0	16,8	25,9	42,7
2015	-63395,0	69,4	351073,0	16,6	24,0	40,6
2016	-56089,0	71,8	341149,0	16,5	23,0	39,5
2017	-76808,0	67,1	390794,0	18,4	27,5	45,9
2018	-55126,5	75,3	390967,7	21,4	28,4	49,8

Kaynak: [www.tuik.gov.tr](http://www.tuik.gov.tr)



